TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE GÜNEŞ (XV-XVI. YY)

Nisa İSTANBULLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE GÜNEŞ (XV.- XVI. YY)

Nisa İSTANBULLU

Danışman: **Prof. Dr. H.Dilek BATİSLAM**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK**
Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Belde AKA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. H.Dilek BATİSLAM
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Belde AKA

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2020

Nisa İSTANBULLU

ÖZET

DİVAN ŞİİRİNDE GÜNEŞ (XV-XVI. YY)

Nisa İSTANBULLU

Yüksek LisansTezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana BilimDalı
Danışman: Prof. Dr. H. Dilek Batislam
Mayıs 2020, 152 sayfa

Güneş, yaşam döngüsünün devamlılığını sağlaması bakımından önemlidir. Dünya'da yaşam olabilmesi için belirli bir ısıya ihtiyaç vardır. Güneş'in ısı ve ışık kaynağı olması ona duyulan gereksinimi arttırmıştır.

Divan şiirinde "güneş" çeşitli hayal ve benzetme unsurlarıyla kullanılmıştır. Şairler güneşi çoğunlukla ısısı ve parlaklığı dolayısıyla anmışlardır.

"Divan Şiirinde Güneş", adlı bu tezde XV. -XVI. yüzyıllara ait divanlardan seçilen örnek beyitlerden yola çıkılarak divan şiirinde "güneşin" yeri, kullanımı ve özellikleri tespit edilmiştir. Güneş sözcüğünün yanı sıra çalışmada bu sözcüğün eş anlamlılarına da yer verilmiş, kullanım sıklıkları belirlenmiştir.

Bir gök cismi olarak güneşin özellikleri; İslamiyet'te, tasavvufta, mitolojide ve Türk kültüründeki yeri; din, tabiat ve sosyal hayattaki önemi; âşık ve sevgili ile ilgisi; divan şiirindeki kullanımı vb. hakkında seçilmiş olan 20 divanın taranmasıyla elde edilen malzemeden ve divan şiiri geleneğinden yararlanılarak güneşin divan şiirinin anlam dünyasındaki yeri ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yapılan inceleme metin merkezli olup divanlardan seçilen örnek beyitler esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen divanlardan tespit edilen ilgili kelimelerin, divanlardaki kullanım sıklığına göre tablolar oluşturulmuştur. Çalışmanın sonunda bu tablolarda kelimelerin kullanımına dair sayısal dökümler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divân şiiri, felek, yıldız, güneş.

ABSTRACT

SUN IN THE DIVAN POETRY

Nisa İSTANBULLU

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature Department
Supervisor: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
May 2020, 152 pages

Sun is important fort he durability of thelifecycle. Our planet needs certain amount of heat to have a life on it. The fact that sun is sorce of heat and light makes it more important.In Divan poetry, sun can be seen as variety of imaginery and similitude elements or sometimes with it sown scientific meaning.Poet usually refer sun for its brightness and warmness.

In our research called 'Sun in Divan Poetry' it has been taken care to determine place, usage and features of sun based on the examples of Divan Poetry that belongs to poets from15th-16th centuries. And synonmys of 'sun' has been given a place as well as the word itself. Also, usageof these words had been searched and their similarities, differences and popularity of their usage had been mentioned.

Characteristics of the Sun as a star; its place in Islam, mysticism, mytholog, and Turkish culture; its importance in religion, nature and social life; relationship with lover sand darlings in Divan Poetry has been tried to provide detailed information. The study was text centered and based on the selected couplets.Tables and figures were formed according to the number of related word detected in the selected divan. Statisical breakdowns are presented at the end of the study.

Keywords: Divan poetry, fate, star, sun.

ÖN SÖZ

Divan şairleri, şiirlerini İslam kültüründen beslenerek oluşturmuşlardır. İslam kültüründe Kur'ân-ı Kerîm'deki yeri ve Allah'ın üzerine yemin ettiği varlıklardan olması nedeniyle güneş çok önemsenen gök cisimlerindendir. Bu durumun bir sonucu olarak divan şairleri güneşi çeşitli söz sanatları yardımıyla şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır. Çalışmanın bailığında da ifade edildiği gibi XV-XVI. yy. divan şairlerinden seçtiğimiz 20 divanda güneş ve güneşle eş anlamlı kelimeler (mihr, hurşîd, afitâb, şems) taranmış ve beyitlerdeki kullanım sıklığıyla en çok hangi benzetme ve hayallere konu olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezin Giriş bölümünde çalışmaya dair genel bilgiler verilmiştir. II. Bölümde güneşin genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Güneş'in Divan şiirindeki kullanımı hakkında kaynaklardan derlenen bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde "âfitab güneş, mihr, hurşîd" sözcüklerinin incelediğimiz divanlardaki kullanımına dair bilgi verilmiş ve tarama sonuçlarının sayısal dökümü sunulmuştur. Kaynakça bölümünde ise yararlanılan kaynaklar sıralanmıştır.

Sonuç olarak belirlenen metinlerden yola çıkılarak Güneş'in divan şiirindeki kullanımı ile ilgili tespit edilen ifadeler tematik bir yaklaşımla incelenmiş, güneşin o yüzyıllardaki çağrışımları ve kullanımı hakkında genel bir yargıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Emek harcanan çalışma boyunca özenli davranılmaya ve hatasız bir inceleme yapılmaya gayret edilmiş olsa da muhakkak eksikler ve hatalar olacaktır.

Tezim süresince yardımını ve desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM'a,yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme ve nişanlıma teşekkür ederim.

Nisa İSTANBULLU

Adana, Mayıs 2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
KISALTMALAR ..... **x**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler 1
1.2. Konu 1
1.3. Kapsam 1
1.4. Yöntem 1
1.5. Bölümler 2

BÖLÜM II
GÜNEŞE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Güneş ve Genel Özellikleri 3
2.1.1. Güneş Nedir? 3
2.1.1.1. Tarihte, Dinlerde ve Mitolojide Güneş 7
2.1.2. İslamiyette ve Tasavvufta Güneş 9
2.1.3. Türk Kültüründe ve Mitolojisinde Güneş 11
2.1.4. Güneşle İlgili İnanışlar 14

BÖLÜM III
DİVAN ŞİİRİNDE KELİME VE KAVRAM OLARAK GÜNEŞ

3.1. Divan Şiirinde Güneş 16
3.2. Divan Şiirinde Güneş Anlamına Gelen Kelimeler 21
3.2.1. Âfitâb/Âf-tâb 22

3.2.2. Hurşîd 27
3.2.3. Mihr 29
3.2.4. Şems 31

BÖLÜM IV
DİVAN ŞİİRİNDE GÜNEŞLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMI

4.1. Güneş-Gökyüzü İlgisi 34
4.1.1. Ay 34
4.1.2. Felek 39
4.1.3. Tutulma 42
4.1.4. Yıldızlar 46
4.2. Güneş-Âşık-Sevgili İlgisi 50
4.2.1. Âh 50
4.2.2. Gölge 57
4.2.3. Saç 59
4.2.4. Sevgili 61
4.2.5. Yüz 68
4.2.6. Zerre 73
4.3. Güneşle İlgili Kıssalar 77
4.3.1. Bilâl-i Habeşî 77
4.3.2. Hz.İbrahim 77
4.3.3. Hz. İsa 77
4.3.4. Hz.Muhammed 79
4.3.5. Hz. Süleyman 80
4.3.6. Hz.Yusuf 82
4.4. Güneş-Hayvan İlgisi 84
4.4.1. Aslan 84
4.4.2. At 89
4.4.3. Kuş 91
4.5. Güneşle Anlam İlgisi Bulunan Kelime ve Kavramlar 95
4.5.1. Çiçek 95
4.5.2. Kadeh 97
4.5.3. Mum 102

4.5.4. Mühre 108
4.5.5. Nakış 110
4.5.6. Sarı 111
4.6. Güneş ve Eş Anlamlıları ile İlgili Deyimler ve Atasözleri 114
4.7. Güneş ile İlgili Yer Adları 116
4.8. Güneş ve Eş Anlamlıları ile Kurulan Tamlamalar 117
4.9. Güneş Redifli Şiirler 120
4.10. Tablolar 140

BÖLÜM V

SONUÇ **142**

KAYNAKÇA 146
ÖZ GEÇMİŞ 152

KISALTMALAR

as: ‘Aleyhi’s-selâm**.**

b.: Beyit.

bk.: Bakınız.

bn.: Bent**.**

C: Cilt.

D: Divanı.

Doç. Doçent.

Dr.: Doktor**.**

E: Ebyât.

ed.: Edebiyat, editör.

G: Gazel.

haz.: Hazırlayan.

Hz.: Hazret, Hazreti.

K: Kaside.

Kı: Kıt‘a.

KT: Kamûs-ı Türkî

L: Lugaz.

M: Mısra.

Ma: Matla‘.

Mes: Mesnevi.

Mu: Musammat.

Muk: Mukatta.

Mü: Münacat.

Müf: Müfred**.**

Müs: Müseddes.

N: Na‘t.

Prof.: Profesör.

R: Rubai.

S: Sayı.

s.: Sayfa.

Ş.: Şehr-engîz.

Şa: Şarkı.

Ta: Tarih.

Tcb: Terciibent.

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi.

TDEKTAS: Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü.

Tkb: Terkibibent.

TS: Türkçe Sözlük.

TÜBAR: Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi.

vb.: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi.

Vd.: Ve devamı, ve diğerleri.

vs.: Vesaire.

Yrd.: Yardımcı.

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. XV. Yüzyılda "Güneş" Kelimesinin ve Eş Anlamlılarının Dağılımı 140
Tablo 2. XVI. Yüzyılda "Güneş" Kelimesinin ve Eş Anlamlılarının Dağılımı..... 141

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1.2. Konu

"Divan Şiirinde Güneş" adlı bu tezin konusu XV.- XVI. yüzyıl divan şairlerinin şiirlerinde yer verdikleri "güneş" ve güneşle ilgili kelimelerin tespit edilmesi ve tematik olarak değerlendirilmesidir. Tezde güneş ve güneş sözcüğünün anlamdaşlarının kullanım sıklığı, güneşin kültürel yaşamdaki yeri, güneşin benzetme ve hayal unsuru olarak kullanımı incelenmiştir. Konuyla ilgili olarak seçilen divanlarda ilgili beyitler belirlenmiş ve örnek beyitler geleneğe bağlı kalınarak yorumlanmıştır.

1.3. Kapsam

Tezde XV.- XVI. Yüzyıllara ait divan şairlerinin şiir dünyasında "güneş" sözcüğünü ele alış biçimleri seçilen örnek şiir ve beyitler üzerinden incelenmiştir. Araştırmada yararlandığımız divanlar şunlardır:

XV. yy: Mihrî Hatun, Ahmed-i Dai, Ahmed Paşa, Şeyhî, Mesihî, Necatî Beg, Cem Sultan, Karamanlı Aynî, Hamdullah Hamdi, Avnî.

XVI. yy: Bakî, Fuzulî, Hayalî, Zatî, Sehî Bey, Behiştî, Usulî, Emrî, Nev'î, Revanî.

1.4. Yöntem

Çalışma için seçilen divanlar taranmış, içinde güneş ve güneşle ilgili unsurlar bulunan beyitler fişlenmiştir. Taranan divanlardan örnek beyitler kronolojik sıra gözetilerek günümüz diline çevrilip açıklanmıştır. Bu yöntemle elde edilen bilgiler sınıflandırılıp daha sonra farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bulunan bilgiler doğrultusunda güneşle ilgili kullanım alanları ve sıklıkları, benzetme unsurları, bu kelimeyle kurulan tamlamalar gibi özellikler dikkate alınarak güneşin divan şiirindeki kavramsal ve anlamsal boyutu belirlenmeye çalışılmıştır.

1.5. Bölümler

Divan Şiirinde Güneş" adlı tez beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde tezin konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmıştır.

İkinci bölümde güneşin özellikleri; tarihte ve dinlerde, semavi dinlerde, tasavvufta, mitolojide ve Türk kültüründe güneşin yeri ve önemi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde güneşle eş anlamlı kelimeler ve tamlamalardan yararlanılarak güneşin divan şiirinde kelime ve kavram olarak kullanımıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde güneşle ilgili unsurların divan şiirinde nasıl kullanıldığı örnekleriyle açıklanmış ve kullanım sıklıkları tablolarla gösterilmiştir.

Beşinci bölümde ise elde edilen bilgiler ışığında yapılan değerlendirmeler "Sonuç" başlığı altında sunulmuştur.

BÖLÜM II

GÜNEŞE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Güneş ve Genel Özellikleri

2.1.1. Güneş Nedir?

Güneşin yerin konumuna göre görülebilen hareketini açıklayan ilk teori milattan önce II. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu teori ünlü bilim insanlarından Hipparkhos'a aittir. O, güneşin hareketini anlamlandırabilmek için Aristo'nun evren modeli ile uyumlu bir sistem geliştirmiştir. Aristo'nun evren modeline göre yer evrenin merkezinde ve hareketsizdir. Güneş ve diğer gök cisimleri, sabit yerin etrafında dairesel biçimde dönmektedirler ve dönüş esnasında hızları değişmez. Fakat yapılan araştırmalar söz konusu teoriye karşıt olarak bu gök cisimlerinin eşit hızla hareket etmedikleri gibi yere olan uzaklıklarının da sürekli değiştiğini göstermiştir. Durumu fark eden Hipparkhos dış merkezli sistem kullanarak teori ve araştırma sonuçları arasındaki uyuşmazlığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu teori daha sonraki dönemlerde Batlamyus tarafından geliştirilmiştir. İslam astronomları söz konusu teoriyi değişiklik yapmaksızın kabul etmişlerdir. Buna göre güneş, kendi belirlenmiş yörüngesinde değil bu yörünge ile aynı düzlemde yer alan dış merkezli bir yörünge, bir başka deyişle "merkezi kaymış" bir daire üzerinde bir yıllık süre zarfında dolanmaktadır. Bu daire, güneşin dış merkezli yörüngesidir. Buna göre güneş bir senelik sürede "r" yarıçaplı bir daire çizer, yer ise bu merkezden "e" kadar mesafededir. İçinde bulunulan durumda önemli olan yerin merkezden ne kadar kaydırılması gerektiğinin hesaplanmasıdır. Hipparkhos, bu mesafeyi hesaplarken mevsim farklarından faydalanmıştır. Bu hesaplamalar sonucunda, yörüngenin yarı çapı "p" olan altmış birim kabul edildiğinde $2{,}5^{p}$ sonucuna ulaşılmıştır. Bu değer Batlamyus'un hesaplamalarına göre $2^{p}\ 29^{II}$, Bettânî' ye göre $2{,}08^{p}$, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî' ye göre $2{,}16^{p}$ - $2{,}33^{p}$ şeklindedir (Unat,1996, s.292-293).

Eski dönemlerde yerin merkezden ne kadar kaydırılması gerektiğine dair kullanılan bu yöntemlerle dönence noktalarının belirlenmesi çok zor olduğundan daha başlangıç noktasındayken tespitlere hata karışabiliyordu. Farklı yöntemler de geliştirilemediği için bu yöntemler XVI. yüzyıla kadar uygulanmıştır. Sonraki dönemlerde Copernicus ve Tycho Brahe tarafından dönence noktalarını hesaba katmayan ve "üç gözlem noktası yöntemi" adı verilen yeni bir yöntem geliştirildi. Fakat bu

yöntemin geliştirilmesinden çok önce İslâm dünyasının önemli isimlerinden olan Bîrûnî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Müeyyidüddin el-Urdî ve Nizâmeddin en-Nîsâbûrî gibi bilim insanları tarafından kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Takıyyüddin er-Râsıd, "Sidretü'l-müntehâ" adlı eserinde, gök cisimlerinin yörünge hesaplamalarını yaparken aynı yöntemi uygulamıştır. Böylece Copernicus ile Tycho Brahe'nin çalışmalarını daha ileri seviyeye taşıyarak dış merkezlik değerini $2^{p}\ 0^{I}\ 34^{II}\ 34^{III}\ 53^{IV}\ 41^{V}\ 8^{VI}$ şeklinde vermiştir. Aynı değer Copernicus'a göre $1^{p}\ 56^{I}$, Tycho Brahe'e göre ise $2^{p}\ 9^{I}\ 2^{II}\ 24^{III}$'tür. Bu sisteme göre üç açı ortaya çıkar. Birincisi dış merkezden bakıldığında güneşin ortalama hareketiyle oluşan α açısı, ikincisi yerden bakıldığın güneşin görülen hareketine bağlı olarak ortaya çıkan β açısı, üçüncüsü ise bu iki görüş açısının güneşte birleşmesi ile meydana gelen □ açısıdır. α görüş açısı ile β açısının güneşte birleşmesi ile meydana gelen □ açısına "güneş düzeltimi" denir. En büyük değeri Hipparkhos tarafından 2° 13' kabul edilirken Me'mûn zamanında yapılmış olan ölçümlere göre 1° 59' ve Bettânî'ye göre 1° 58' dir. Bu ölçümlerin sonuçlarına göre güneşin yerden izlenen hareketi (β); $\alpha < 180°$ için $\beta = \alpha + \square$, $\alpha > 180°$ için $\beta = \alpha - \square$ olmaktadır.

Dış merkezli sistemde güneşin hareketi ile ilgili iki nokta ortaya çıkar. Biri "perije noktası" olarak adlandırılan güneşin yere en yakın olduğu durum, diğeri de "apoje noktası" denilen en uzak olduğu durumdur. Batlamyus "apoje noktası"nın sabit olduğu görüşündeyse de İslâm astronomları bu görüşe karşı çıkmışlardır. Bu noktanın hareket ettiğine dair ilk keşfi Bettânî'nin yapmış olduğu söylenmektedir. Fakat "apoje noktası"nın hareketinden ilk kez Cevâmiʿu ʿilmi'n-nücûm adlı eserinde Fergānî bahsetmiştir. Senede 36^{II} kateden "apoje noktası"nın ekliptiğin kutupları etrafında batıdan doğuya doğru döndüğünü ifade eder. Bu görüş diğer İslâm astronomlarınca da kabul görmüş ve Batı tarafından da benimsenmiştir.

Gece gündüz eşitliğinde zamanın geriye kayma miktarı da İslâm astronomlarınca oldukça doğru belirlenmiştir. Konu ile ilgili ilk bilgiler Mâşâallah b. Eserî ile Fergānî' tarafından aktarılmıştır. Zamanın ölçülmesi, güneşin bir yılda kendi dış merkezli yörüngesinde dolanımı ile doğudan batıya doğru yapmış olduğu günlük hareketi esas alınarak sağlanır. Güneş, bir yıl boyunca on iki burç kuşağını dolaşır ve tekrar başa, Koç noktasına, döner. Batlamyus bu dolaşma eyleminin 365 gün 5 saat 55 dakika 12 saniye sürdüğü görüşündedir. Bettânî ise bu eylemin 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniyede tamamlandığını ifade eder. Gerçek verilere göre ise güneşin yolculuğu 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyede tamamlanır (Unat, 1996, s.293).

Copernicus'un görüşüne göre evrenin merkezinde yer değil güneş bulunmaktadır.

Daha önceki dönemlerde aynı görüşü savunan bilim insanları olmuşsa da Aristo'nun teorisi bu görüşleri gölgede bırakmış, kabul görmelerini engellemiştir. Copernicus'a göre güneş evrenin merkezidir ve yer de dahil diğer gezegenler onun çevresinde dönmektedir. Fakat bu keşfine rağmen güneşin hareketi ile ilgili hesaplamaları Batlamyus ile aynıdır.

Güneş ve Güneş Sistemi kanunlarını Johannes Kepler tespit etmiştir. Kepler, Tycho Brahe'nin elde ettiği verilere ve gözlemlerine ait çıkarımlarına dayanarak gezegenlerin dairesel yörüngeler üzerinde düzenli hızlarla döndükleri temel prensibini terketmiş ve üç kanun ortaya koymuştur. Bu kanunlara göre gezegenler güneşin çevresinde elips yörüngeler çizmektedir ve güneş bu elips yörüngelerin odaklarından birindedir, güneşi gezegene bağlayan vektör eşit sürelerde eşit alanlar süpürmektedir; bir gezegenin periyodunun (T) karesinin, güneşe olan ortalama uzaklığının (a) küpüne bölümü, başka bir gezegenin periyodunun (T_1) karesinin ortalama uzaklığının (a_1) küpüne bölümüne eşit olur ($T^2/a^3 = T_1^2/a_1^3$).

Gezegenlerin niçin güneş etrafında döndükleri de bir başka sorunsaldır. Bu duruma yanıt veren isim Isac Newton'dur. Ona göre gezegenlerin güneş etrafında durmasını sağlayan kuvvet, bir taşın yere düşmesine sebep olan kuvvet ile aynıdır. Yani bir taş, merkezkaç kuvveti ve çekim kuvvetinin dengeleneceği bir mesafeye fırlatılırsa düşmeyecek, yer etrafında sürekli olarak dönecektir. Newton, bu tespiti ile yapma uydu kuramının temel prensibini de ilk kez açıklamış olur. Ayrıca "iki cismin arasındaki çekim kuvveti cisimlerin kütleleriyle doğru, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır" tespitini formüle eden Newton, bu yasanın tüm evrende geçerliğini kanıtlamış, bu nedenle adına "evrensel çekim yasası" denmiştir.

Gerçek anlamda "Güneş nedir?" sorusuna gelişen spektral analizle astrofizik sayesinde ancak XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yanıt verilebilmiştir. Herhangi bir gök cisminin yaydığı ışığın spektroskop adı verilen aletten geçirilmesi sonucunda o cismin kimyasal yapısı hakkında bilgi edinilmesine spektral analiz denir. Bu konuda ilk çalışmalar güneş ışığının bir prizmadan geçirilmesiyle bu ışığın gerçekte yedi ana renkten oluştuğunu ortaya koyan Newton tarafından yapılmıştır. W. Hyde Wollaston (1802) ise güneş ışığının spektrumunu incelerken üzerinde karanlık çizgiler bulunduğunu fark etmiştir. Daha sonra Joseph Fraunhofer (1814) güneşten çıkan ışıkların daha soğuk gazlardan geçmesinin sonucu olduğunu bulmuştur. Bu keşfin bir sonucu olarak G. Robert Kirchoff ve Robert Wilhelm Bunsen (1856), sıcaklık ve spektrum çizgileri arasında bir bağıntının bulunduğunu keşfetmişlerdir. Her elementin spektrumda kendine özgü bir yerinin olması Kirchoff'un adıyla anılan bir kanundur. Spektrumda belirli aralıklarla yer

alan elementlerin hangileri olduğu bu çizgiler aracılığıyla anlaşılabilir. Aynı durum yıldızlar için de söz konusudur. Böylece yıldızlar hakkında önemli kimyasal bilgilere de erişilebilir. Angelo Secchi (ö.1878), bu bilgiden yola çıkarak yıldızları dört gruba ayırmıştır. Güneş de bu gruplardan biri olan "Çok miktarda elementi bünyesinde barındıran ve sarı ışık yayan yıldızlar" sınıfında yer alır.

Günümüzde yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre güneş, galaksimizde var olan 10^{11} yıldızdan biridir. Bünyesinin %90'ı hidrojenden oluşur. %10'u da helyumdan oluşur. Ayrıca ‰ 1 oranında da ağır element barındırmaktadır. Fakat güneşin sıcaklığı tüm kimyasal elementlerin buharlaşma noktasının üzerindedir. Bu durumun bir sonucu olarak tamamen sıkışmış gaz halinde bulunur. Güneş, yaklaşık olarak yerden 149,6 × 10.000.000 kilometrelik bir uzaklıkta bulunur. Kendisine en yakın olan yıldızla arasında 40×10^{12} km. vardır. Çapı 1.392.000 kilometre olan güneşin kütlesi 2×10^{30} kilogramdır. Yüzey sıcaklığı 6000 °C iken en iç kısmının sıcaklığı 13.000.000 °C'dir.

Günümüzden yaklaşık 6-8 milyar yıl kadar önce oluşan güneş ve güneş sistemi, bugünkünden daha büyük alan kaplayan ve daha fazla hidrojen atomu barındıran gaz moleküllerinin birbirini çekmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Zamanla büzülme hızı artmış ve gaz kütlesinin merkezinde büyük bir çekirdeğin oluşmasını sağlamıştır. Merkezkaç kuvveti sebebiyle bu kütle, ekvatorda genişlemiş ve kutupları basık bir şekil almış bir küre olarak güneşle ondan artakalan gaz kütlelerinin dönüşünden meydana gelen gezegenler oluşmuştur. Önceleri denge durumunda olmayan güneşin basıncı, bugünkü dengesine 3-4 milyar yıllık süreçte erişmiştir. Bu süreçte sıcaklık dengesi de sağlanmıştır. Denge, yayılan ışık miktarıyla üretilen enerji miktarının eşitlenmesi ile sağlanır. Fakat nükleer reaksiyonlar, hidrojeni helyuma dönüştürmekte ve ortalama moleküler ağırlığı yavaşça artırırken bununla doğru orantılı olarak ısı yükselir ve çap genişler. Buna göre güneş, gelecekte devasa bir kırmızı yıldıza dönüşecektir. Hidrojeni tükeninceye dek daha parlak olacak sonrasında büzülerek beyaz cüce de denilen "beyaz yıldız" durumunu alacaktır. Her yıldızın ömrü vardır. Bu ömrün uzunluğu kütlesine bağlıdır. Kütlesi fazla olan yıldız yakıtını hızla tükettiğinden daha çabuk ölür. Güneş ise orta yaşlı yıldızlardandır, yaklaşık olarak 5 milyar yıl daha dayanacak yakıta sahiptir (Unat, 1996, s.294).

2.1.1.1. Tarihte, Dinlerde ve Mitolojide Güneş

Güneş hem Türk tarih, din ve mitolojisinde hem de dünyada önemli yere sahiptir. Daimiliği ve ışık kaynağı oluşu onun güç merkezi olarak algılanmasını sağlamıştır. Gökyüzünde olmasından dolayı birçok uygarlık tarafından tanrı kabul edilmiştir. İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana güneş bilimde, dinlerde, mitolojide, sanatta, edebiyatta ve daha birçok alanda etkili olmuştur. Bu etki farklı alanlarda değişik kullanım biçimlerine evrilse de merkezde hep güneşin ışıltısı, büyüklüğü ve yaşam kaynağı oluşuna vurgu yapılmıştır.

Güneş Arap, Fars, Türk, Mısır, Hint toplumları için tarihi, mitolojik ve dini bakımdan büyük önem taşır. Ayrıca Batı kültüründe de güneşe aynı oranda saygı gösterildiği ve bağlılık duyulduğu görülmektedir. Her iki kültürde de çok tanrılı yahut tek tanrılı din ayrımı yapılmaksızın en yüce yaratıcının, kainatın sahibinin, göğün yüksek katmanlarında bulunduğuna inanılmıştır (Güç, 1996, s.288).

Bazı kabilelerce güneşin su kenarında oturan bir tanrı olarak düşünüldüğü tespit edilmiştir. Buradaki su tarifi bazen felek, bazen sadece samanyolunu tasvir etmek içindir. Avustralya kabilelerinden bazıları su kenarında oturan güneşin su kenarında bekleyerek iyi ruhları karşılayan bir gök tanrı olduğunu düşünmüşlerdir.

Bu inanışa göre Avustralya kabilelerinin Gök Tanrıları'nın gökte bir suyun kenarında (Samanyolu) oturduğuna ve burada iyi ruhları karşıladığına inanılmaktadır. Ayrıca güneş eril bir mizaca sahip olan Göktanrı'nın oğludur (Eliade, 2003, s. 21). Gökcisimlerine cinsiyet kazandıran inanışlarda her şey doğum-üreme-ölüm arasında süren zincirler gibi birbirine bağlıdır. Evrende yer alan her unsur zihinlerde kişileştirilmiş, inanışlarda onlara insan vasıfları verilerek inanılan Tanrı daha bilinir, anlaşılır duruma getirilmiştir. Güneş ve ay sürekli göz önünde bulunmaları ve eski kavrayıştaki insanlar için olağanüstü güzelliklere sahip olmaları, çok yüksekte yer almaları, karanlık ve aydınlığı ortaya çıkarmaları nedeniyle Tanrı kabul edilmişlerdir. Bu tanrılar eril ve dişil özellikler gösterir. Örneğin güneş eril, ay dişil yıldızlar da bu çiftten olan çocuklardır. Güneş ve ay evlenir, yıldızlar doğar. Bu inanışa göre güneş dişil ay ise eril özelliktedir (Eliade, 2003, s.148-149).

Bazen de sebep olduğu doğa olayları sonucunda insanları ürküten güneş, insan psikolojisinde korkuyla karışık hayranlık uyandırmıştır. Bu duygu karmaşaları sonucunda güneşe türlü anlamlar yüklenmiş ve tarihten günümüze kadar taşınan inanışlara sebep olmuşlardır. Bazı kabilelerde güneş iyi ve uğurlu bakan gözü, ay ise uğursuz, kötü bakışlı

gözü temsil etmiştir (Eliade, 2003, s.143).

Önceleri tek tanrılı inançlardan olan Gök Tanrı ve Güneşe Tapınmak farklı iki durumken zamanla gökteki hakimiyeti neticesinde Güneş ve Gök Tanrı inancı bütünsel bir hal almıştır. Güneş insanlık tarafından Yüce Varlık (Yaratıcı) konumuna yüceltilmiştir (Eliade, 2015, s.20). Kimi dinlerde ise gün batımı ölülerin, ölüm sonrası yolculuğuna eşlik edildiğine inanılan zaman dilimi olmuştur. Güneş, bu sürecin nasıl olması gerektiğini ifade eder ve ölenlere bu göç esnasında eşlik edermiş. İnanışa göre Güneş dağların ardında kaybolur, ölülerin ruhları da onu takip eder ve bu âlemi terk edermiş. Bu inanış "yükseltme mitleri" ne örneklik etmektedir (Eliade, 2003, s.115). Benzer bir inanış olarak kendisi ateş topu olan Güneş, tanrısal bir varlık olmasının da etkisiyle mitlere göre yanmadan cehennemden geçebilme özelliğine sahiptir. Ruhların cehenneme yaptıkları yolculukta onlara yoldaşlık eder, her gece ölüler diyarına gider, her sabah geri döner. Bu dönüş tanrısal güneşin ölümsüzlük vasfını da güzel bir biçimde tarif eder (Eliade,2003,s.150). Ölümsüzlüğü ve batıp yeniden doğuşu güneşe tapınmada büyük etkisi olan faktörlerdendir. Sonuçta insanın günlük yaşamında ortadan kaybolan bir varlığın yeniden dönüşü ve sapasağlam, kusursuz biçimini koruduğu nadir izlenen bir olaydır. İlkel insanın binasız, günümüz yapılarının bulunmadığı, doğayla iç içe dünyasında gün doğumu ve gün batımının ne denli büyüleyici olduğunu düşünecek düşünecek olursak güneşe tapınma olgusu bizim bakış açımızda da anlam kazanacaktır.

Eski uygarlıklardan bazıları tanrılarının ve krallarının güneşle akraba olduğuna inanmışlardır. Bu inanış doğrultusunda hükümdarlarına güneşle ilgili sıfatlar vermişlerdir. "Güneşim", "Güneşin Oğlu", "Güneşin Torunları" bu sıfatlardan bazılarıdır. Divan şiirinde de hükümdarlara güneşle ilgili sıfatlar verilmesi söz konusudur. Farklı toplumlarda Güneş'e çeşitli adlar altında, benzer özelliklerle tanrı vasfı yüklenmiştir. Bu toplumlarda her ne kadar güneşe tapınma durumu söz konusu olmuşsa da tarih boyunca hiçbir dinde ve inanışta Güneş, Mısır'da olduğu gibi ciddiyetle tapınılan bir varlık değildir. Mısır halkının birden fazla güneş tanrısı bulunmaktadır. Bu tanrılardan en çok anılan üçü Amon, Ra ve Ptah'tır. Horus da yine güneşle ilgisi bulunan Mısır gök tanrılarındandır. Gözlerinden birinin güneş diğerinin ay olması münasebetiyle anılır. İran'da ise güneş tanrısı olarak bilinen Mitra, Avesta'da bir kahraman savaşçı olarak anlatılmaktadır. İnanışa göre Mitra, hızlı atlarıyla her gün güneşi çekmektedir. Bazı inanışlarda bu beyaz geyik de olabilir. Hindistanlılar çeşitli tanrıları güneşle ilişkilendirmiş olsa da onlar için doğrudan güneşe tapınılan bir dinden söz edilemez (Eliade, 2003, s.152-157).

2.1.2. İslamiyette ve Tasavvufta Güneş

Güneş, İslam dininde ve kültüründe de önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de anılan ve üzerinde durulan iki gezegenden biri olan "güneş" ile ilgili 35 ayet bulunmaktadır. Allah'ın üzerine yemin ettiği nesnelerden biri olması onu çok daha önemli kılar. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in 91. Suresi (eş-şems) güneş adını taşımaktadır. Kur'ân'da güneş ışığı, yaşam kaynağı oluşu, cehennem ile benzerliği münasebetiyle anılmıştır (Güç, 1996, s.291).

Yine Kur'a-ı Kerim'de divan şiirinin hayal dünyasına kaynaklık eder nitelikte benzetmelere yer verilmiştir. Güneşin göstericiliğini ifade eden "mubsıra" ve onu yanıp parlayan bir lamba olarak tasvir eden "sirâcûn vehhâc" bunlardan bazılarıdır. Divan şiirinde güneşe dini ve tasavvufi anlamlar yüklenmesinin en önemli nedenlerinden biri de onun kıyamet gününe dek kendisine çizilen rotanın dışına çıkmayacak olmasıdır. Bu tutarlılık ve ebedîlik, divan şiirinde sürekliliği ifade etmek isteyen şair için önemli yer teşkil etmiştir. Ayrıca güneş, İslâmiyette ve tasavvufta Allah'ın varlığının delili kabul edilmiş olup doğal bir ayet olarak düşünülmüştür (Yeniçeri, 1996, s.291; Yıldırım, 2004, s.156).

İslamiyete göre Allah birdir, tektir. Güneş, değişmediği hep aynı biçimde göründüğü için tasavvufi açıdan Cenâb-ı Hakk'ın zatının temsili olmuştur. Güneş ışığını yaydığı zaman görünen her şey Allah'ın eseridir. Allah'ın eserini aydınlatan güneş, onun varlığının isbatıdır fakat kesinlikle kendisi değildir. Gündüz görünen tüm renkler güneşin aydınlatarak insana sunduğu sıfatlar âleminin görüntüsüdür. Güneş, üzerine yemin edilmiş olan ikinci gök cisminin yani Ay'ın ışık kaynağıdır. Bu bakımdan şiir geleneğinde sıklıkla Hz.Peygamber, ışığını Allah'tan alan bir nur olarak düşünülmüştür. Tasavvufî şiirde Hz. Peygamber ay, Cenâb-ı Hakk onun ışık kaynağı olan güneştir. Divan şiiri geleneğinde ay ve güneş beşeri aşktan ilahi aşka geçişi ifade etmek amacıyla da kullanılan sembollerden olmuşlardır. Ay, karanlıklar içinde bir görünüp bir kaybolmasıyla, bir eksilip bir tamam olmasıyla âşığa zulmeden, onu karanlıklarda bırakan sevgili gibidir. Güneş ise parçalanmaz, bir görünüp bir kaybolmaz, esas ışık ondandır. Bu özellikleriyle güneş daimiliğin yani hakiki güzele erişmenin, ilahi aşkın sembolü olmuştur (Çelebioğlu,1991, s.188).

Tutdı cihânı pertev-i hüsnüñ **güneş** gibi
Toldı sadâ-yı 'aşkuñ ile kâh-ı Kün fe-kân (Bâkî D, K 1, b. 35, s. 5)

“Güzelliğinin parlaklığı güneş gibi cihanı tuttu; Kün fe-kân sarayı aşkının yankısı ile doldu.”

“Ol” anlamına gelen “Kün” sözü kâinâtın yaratılış emrinin verilişini ifade eden sözdür. Kur’an-ı Kerîm’de Allah’ın “Ol” demesi takdirinde olmayacak tek bir şeyin bile olmadığı defalarca farklı sure ve ayetlerde ifade edilmiştir. Tasavvufî anlam derinliği içeren beyitlerde bu sözün kullanım sıklığı fazladır. Bu beyitte yalnızca “Kün” değil “Kün fe-kân” kullanımının bulunması “Kâf” ve “Nûn”a gönderme olduğundan ve “Saray” ile tamlama kurulmasından anlaşılır ki Bâkî, yaradılışın öncesine işaret etmektedir. “Kün” emri verildiği vakit varlık âleminden önce ilâhî aşk tezahür etmiştir. Tüm varlıklar bu nurdan zerreler taşıdığı için, Allah’ın güzelliğinin parlaklığı tüm âlemi tutmuş; dünya sarayı da bu ilahi aşkla yankılanmıştır (Pala, 2011, s.281; Bozkurt, 2017, s.27).

Yerde gerek Hayâlî yüzün saye-veş senün
Başun ererse göklere manend-i âfitâb (Hayâlî D, G 3, b. 5, s. 111)

“Ey Hayâlî! Güneş gibi başın göğe erse bile senin yüzün gölge gibi yerde olmalı.”

Gelenekte “insân-ı kâmil” adı ile anılan tasavvuf ehlinin sahip olması gereken en önemli niteliklerden biri de kibirden uzak olmaktır. Kibir yani büyüklenme yalnızca dünya hayatına önem verenlerin yaşam tarzı için uygun bir davranıştır. Oysa ilahi âşka inanan ve kendini gaflete düşmekten koruyan kimse için “hadd bilmek” daha kıymetlidir. Hayâlî’nin tasavvufî konulu gazelinde geçen bu beyit bize günümüzde hala anlamsal geçerliğini koruyan “Olgun başak eğik durur ” atasözünü hatırlatmaktadır. Şair, kendisinin güneş gibi başı göğe erse bile mütevazı bir tavırla gölge gibi başının yerde olması gerektiğini söylemektedir. Yer ve gök sözcükleri arasında tezat sanatı vardır. Şair, kendisine seslenerek tecrid sanatı yapmıştır.

Cezbe-i aşkun ile olmasa meczûb güneş
Her seher atmaz idi kendüyi eyvanundan (Bâkî D, G.389, b.4, s.246)

“Güneş senin aşkının acısı ile aklını kaybetmeseydi, her seher kendini köşkünden atmazdı.”

Gün doğumu, eski uygarlıklardan günümüze dek Tanrı'nın varlığının isbatı olarak düşünülmüştür. Beyitte güneş, Allah aşkıyla aklını kaybetmiş bir şahıs olarak düşünülmüştür. Bu aşkın etkisi ile her gün aynı vakitte kendini köşkünden atıp, dönüp durmaktadır. Beyitte gün doğumu teması ele alınmıştır. Vakti şaşmaksızın doğan güneş, beyitte ilahi aşkla kendini kaybeden veli olarak düşünülmüştür.

2.1.3. Türk Kültüründe ve Mitolojisinde Güneş

Türk kültüründe "gök" kavramı İslamiyet öncesinden bu yana önemli olmuştur. Gökyüzü ve orada gerçekleşen olaylar Türk'ün günlük hayatında da geniş yer teşkil etmiştir. Bu nedenle göğün en parlak iki cismi olan Ay ve Güneş, Türk kültür ve İnanışlarında Tanrı vasfında değilse de koruyucu birer iye konumundadır. Eski Türklerde günün kutsanması geleneği vardır. Çin Kaynaklarına göre bu gelenek Hun devrine kadar götürülebilir (Kıyak, 2011, s.134-135).

Türkler de eski dönemlerdeki her uygarlık gibi açıklayamadıkları ve hayranlık duydukları doğa olaylarına tanrısal vasıflar yüklemişlerdir. Özellikle Ay ve Güneş'in "aydınlık âlemin temsilcisi" olduğuna inanmışlardır. Bundan dolayı otağlarını güneşe çevirmişler, mezarlarına parlayan güneş sembolü yapmayı âdet edinmişler, hükümdarın otağını gün doğumunda ilk ışığın o çadıra girebileceği şekilde kurmuşlardır. Hatta bazı araştırmacılara göre eski Türkçede Tanrı anlamına gelen "tangrı" sözcüğünün kökü güneşin doğduğu yer anlamındaki "tan" sözcüğünden gelmektedir. Eski Türk kültüründe güneş ve ay tanrı olarak düşünülmediğinde dahi onlara belli bir kutsiyet yüklenmiş, koruyucu iye kabul edilmişlerdir. Bazen de güneş ve ayın tanrının ışığını yansıtmak üzere gökte konumlandırılmış iki yüce varlık olduğunu düşünmüşlerdir. Varlıklara cinsiyet kazandırmaya daha çok Arap kültüründe rastlansa da Türkler de güneşi "ana" ayı "ata" kabul etmiş, bu varlıklara eril ve dişil anlamlar yüklemişlerdir. Yaşam kaynağı olan güneş, bu kültürde verimliliği, huzuru ve bereketi temsil ederdi (Kıyak, 2011, s.135-137).

Türklerde, bilhassa Göktürklerde güneşle ilgili özgün inanışlara rastlanmıştır. Türk toplumlarının inanışına göre Gök Tanrı'nın tek vasfı "ışık" sahibi olmasıdır. Bu nedenle ona uygun görülen sıfat "ışık" olmuştur. Ayrıca eski çağlarda hükümdarlar, güneşe atfettikleri kutsiyetten dolayı otağlarını konumlandırırken bulundukları yerin doğusunda olmasına özen gösterirlerdi. Türk kültüründe evlerin, otağların kapıları yapılırken güneşin doğduğu yönü gösterecek biçimde planlanırdı. Çin yıllıklarında bulunan bilgiler ışığında bu geleneğin sebebi olarak hükümdarın tanrının yeryüzündeki

temsilcisi oluşuna bağlayabiliriz (Kıyak, 2011, s.134-135; Kayalı, Büyükbahçeci, 2018, s.1170).

Türk kültür, inanış ve mitolojisinde büyük etkiye sahip olan İran tarihinde de güneşin önemi büyüktür. Klasik İran geleneklerine göre ordular gün doğumunda sevk edilirdi. Bu geleneğin izlerini Şehnâme'de de görmek mümkündür. Savaşların ya da topluca gerçekleştirilecek eylemlerin başlatılmasının gün doğumuna denk getirilmesi bu anın şans getireceğine inanılıyor olmasındandı. Bir başka sebep de güneşin egemenliği ve saltanatı simgeliyor olmasıdır. Eski İran geleneklerinde en dikkat çekici inanışlardan biri de güneşin yeryüzündeki kirleri temizlemek için yaratıldığı fikridir (Yıldırım, 2006, s.392-393).

Gökte parlaklığıyla dikkat çeken ay, eski Türk halkları tarafından da güneşle ilişkilendirilmiş ve bu iki gök cismi efsanelerde birlikte anılmış, hiçbir zaman birbirlerinden bağımsız düşünülmemiştir. Ay ve güneşle ilgili bazı gelenek, inanış ve efsaneler şöyledir:

1. Türk kültür ve inanışlarında Ay, "baba" olunca Güneş "ana" olur. "Ay ata" ve "Kün ana" diye isimlendirilirler. Bu inanışa göre felek yedi katlıdır. Kün ana, yedinci katta otururken Ay ata, altıncı kattadır.
2. Yakutlara göre güneş ve ay kardeştir.
3. Çular, kâinatı iki farklı hayalle anlatır. Bunlardan ilki kâinatın silindir biçiminde bir otağ görünümünde düşünülmesi bir diğeri de şemsiyesi olan iki tekerlekli araba olarak hayal edilmesidir.
4. Teleütlere göre kuzeyi Ay; güneyi Güneş simgeliyordu. Bunun nedeni göğün bir kartal olduğuna ve sol kanadının altında Ay'ı, sağ kanadının altında Güneş'i saklandığına inanılmasıydı.
5. Kazaklara göre ay ve güneş iki güzel kızdır. Bu kızlardan daha kıskanç olanı güneş, bir gün ayın güzelliğini kıskanır ve onun yüzünü tırmalar. Aydaki lekelerin nedeni de budur.
6. Ural Batur Destanında ışığın kaynağı olarak kabul edilen ay ve güneşin görünmedikleri zaman karanlığın temsilcisi olan ejderin kanatları altında kaldıklarından söz edilir. Bazen de bulutlu havalarda gözle görülmeyen bu gök cisimlerini devlerin esir aldığına inanıldığı kaydedilmiştir.

Eski Türk kültüründe, insanların günlük yaşantısında en çok garipsedikleri doğa

olaylarından olan tutulmalarla ilgili de sıra dışı ritüeller, inanışlar vardır. Güneş ve Ay tutulmaları İslamiyet öncesi dönemde ruhanî sebeplere dayandırılarak anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılırdı. İnanışa göre tutulmalar, ışık kaynağı olan ay ve güneşin kötü ruhlarla mücadelesi sonucunda, ruhlar tarafından karanlığa hapsedilmeleriyle gerçekleşirdi. Bu olaya tutulma denmesinin nedenlerinden biri de "yakalanma, ele geçirilme" anlamını içermesindendir. Altaylar da ay ve güneşin evli olduğuna inanmışlardır. Yıldızlar güzel güneşi kaçırırsa tutulma olur, ay karısının peşinden gider de onu geri getirirse gün aydınlanır (Kıyak, 2011, s.139-140).

Ay, güneş ve gökyüzü Türk hükümdarlarına verilen ad ve unvanlar için de ilham kaynağı olmuştur. Bu geleneğin temeli, göğün koruyucu iyelikle vasıflandırılmış olmasıdır. Tengri tarafından kut, küç, ülük ve bilik Kağan'ın önce göğe çekilip sonra geri gönderilmesiyle hükümdara kazandırılır. Hükümdar, kendisine verilmiş olan bu vasıflar ve Tengri'nin buyrukları ile halka hükmeder. Türk Hükümdarlarının atası kabul edilen Oğuz'un evlenmesi ile ilgili inanış ay, güneş ve gökyüzünün kutsal sayılma nedenlerinden biridir. İnanışa göre Oğuz, gökten ışıklar içinde inen bir kızla evlenir, çocukları da bu kızdan olur. Göktürkler tahta çıkarılacak olan hükümdarı halıya oturtarak dokuz kere döndürürlerdi. Bu döndürme işlemi batıya doğru yapılır ve Kağan'ın dokuz kat göğü aşıp Tengri'ye ulaşmış olduğuna inanılırdı (Kıyak, 2011, s.140).

Eski Türk kültüründe ve mitolojisinde gökyüzü ve gökcisimleri ile ilgili inanışlar hakkında Türk destan ve efsanelerinde de sıra dışı bilgiler mevcuttur. Altay Türkleri, göğe doğru yükselen dokuz dallı bir çam ağacının var olduğuna inanmışlardır. Bu ağacın bir yanında güneş diğer yanında da ay vardır (Ögel, 2010, s.90-91). Yakut Türklerinin destanlarına bakıldığında yerin ve göğün yaradılışı hakkındaki inanışlara ulaşılır. Bu destanlarda anlatılana göre göğün en üst noktası "dokuz felek çığrısı" dır. Feleğin katları durmaksızın döner. Dokuz felek çığrısının da altında yedi kat gök bulunur. Cennet, bu göklerin en üst noktasındadır. Orada ne ay ne de güneş batar. Dünyanın göbeğinden doğduğuna inanılan ağaç, cennet katına dek uzanır. Yakutların Er Sogotoh destanına göre ise "Er-Sogotoh" önce güneşe üç defa selam verir. Ardından "Hayat Ağacı"na gider. Bu sıralamanın nedeni ise "Er-Sogotoh"un güneşi "Hayat Ağacı" ndan daha önemli bulmasıdır (Ögel, 2010, s.100-104). Kırgız Efsanelerine bakıldığında "güneş" ile en sık ilişkilendirilmiş olan nesnenin "yay" olduğu görülür. Bu destanlarda Kırgız Han'larının oğullarının yaylarını güneş ışınlarına doğru attıklarında, güneşin ışınlarının bu yayları tuttuğundan söz edilir (Ögel, 2010, s.142).

Eski Türklerde "Sağ Taraf" ve "Doğu" her zaman daha çok önemsenmiştir. Sağ

taraf güneşin gezindiği yön olan "Güney" i temsil etmektedir. Doğu ise güneşin doğduğu yön olduğu için kutsal sayılmıştır. Bu önem sırası devlet teşkilatlanmasında da dikkat çekici etkilere sahiptir. Devletin doğusu ve güneyi, güneşe yakın olması bakımından her zaman daha önemli kabul edilmiştir. Türk kültüründe ve tarihinde devlet yönetimi de sahip olunan toprakların "Doğu-Batı" olarak ayrılmak suretiyle yönetildiği bilinmektedir. Hükümdar ve güneş arasında kutsal bir bağ olduğu kabul edildiğinden her zaman Doğu'nun hükümdarı daha çok saygı görmüş, daha önemli kabul edilmiştir. Göktürklerin yüzünü güneşe dönme âdetinin olduğu da bilinmektedir. Bu âdet, Büyük Hun Devleti'nde ve sonraki Türk Devleti'nde de yüzünü güneşe yani Güney'e dönme âdeti devam ettirilmiştir (Ögel, 2010, s.268-278).

2.1.4. Güneşle İlgili İnanışlar

En eski uygarlıklardan beri Güneş, farklı inanışların merkezinde yer almıştır. Gökyüzünde bulunan ve gözle görülebilen en büyük varlık olan Güneş'e çoğu uygarlık tarafından tanrısal nitelikler yüklenmiş ve insanlar günlük yaşamlarında uyguladıkları ibadet ve ritüelleri ile ilgili unsurlarla güneş arasında bağlantı kurmuşlardır. Eski Mısır'da maymunların insan dilini anladığı düşünülmekteydi. Maymunların, düzenli olarak gün doğarken çıkarmış oldukları sıra dışı sesler insanlar tarafından güneşe edilen dua olarak nitelendirilmiş ve bu nedenle maymunlara ayrıca saygı duyulmuştur(Demirci,1998, s.82).

Hindistan'ın besleyiciliği ve üretkenliği dolayısıyla kutsal saydıkları varlıklardan olan İnek ile güneş arasında da ilgi kurulmuştur. İnekle yeryüzü, gökyüzü, güneş ve ilahi söyleyen kimseler arasında bağlantı kurulduğu görülmüştür. Ayrıca Hindistan'ın mitolojik kuşlarından olan Garuda, Tanrı Vişnu ile beraber anılan binek hayvanıdır. Bu kuş, ilahi bir at gibi düşünülebilir ki ilahi atlar da Hint kültüründe güneşin taşıyıcısıdır (Demirci, 1998, s.83).

Güneş kültü, güneşle ilgili inanışlar Orta Asya kavimlerinde de görülmüştür. Altaylı Türklerden başlayarak Müslüman Türklere değin güneşe yemin etme âdeti görülmüştür. Özellikle Müslüman Türk kavimlerinden olan Mişerlerde bu inanışın varlığı bilinmektedir. Altay Türkleri güneş ve ayı ata kabul etmişlerdir. İnanışa göre ateş, güneşin yeryüzündeki temsilcisidir. Bu kavimlerin masallarında ay ve güneş önemli kahramanları himaye eder, zaman zaman da kötü ruhlarla mücadele ettikleri görülür. Bu mücadelelerde yenildiklerinde tutulmalar meydana gelir. Altay Türkleri bu tutulmalarda kötü ruhları kovmak amacıyla bağırıp çağırmışlar, davullar çalmışlardır. Sahalar, iki gök

cismine farklı bir bakış açısıyla yaklaşmış, onların kardeş olduklarına inanmışlardır. Kardeşler, üstün özellikleri olan ilahlardır (Gömeç, 1998, s.43).

Dini inanç olarak gökyüzünün Türk kültüründeki varlığının 5. yüzyıla kadar inebildiğini söylemek mümkündür. Kök Tengri' nin ulu varlık kabul edilmesi Asya Hunları' na kadar götürülebilmektedir. Türkler için güneş tek başına kutsallık arz etmez. Kutsal kabul edilmiş olan göğün yalnızca bir unsuru olarak saygı görür (Gömeç, 1998, s.49).

Türk kültür ve uygarlıkları hakkında kaynaklarda güneşe duyulan saygının farklı göstergelerinden söz edilmiştir. Kumuk Türkleri "yeni doğmuş güneşe saygısızlık edilmez" ifadesi kullanılmıştır (Şenesen, 2017, s.67).

Anadolu'da günümüze kadar devam etmiş olan inanışlar da vardır. Güneş tutulmalarının felaket habercisi olması yahut tutulmalar esnasında tutulacak dileklerin kabul olacağına inanılması bunlardan bazılarıdır. Günümüzde güneş tutulmasının deprem habercisi olduğuna, suların yükselip felakete sebep olacağına, tutulmanın gerçekleştiği yıl kıtlık yaşanacağına inanılmaktadır (Eşemeli, 2014, s. 202).

Günümüzde Anadolu'nun farklı şehirlerinde güneşle ilgili çeşitli inanışlara rastlanmaktadır. Sinop'ta ay ve güneşin cinsiyeti olduğuna inanılır. İnanışa göre güneş kadındır. Uşak'ta güneşin kız olduğuna, karanlıktan korkmaması için gündüzlerin ona bırakıldığına inanılır. Ankara'da güneşin Hristiyan olduğu düşünülür. Adana'da ise ay ve güneşin sevgili olduklarına, Allah'a karşı geldikleri için kavuşamadıklarına inanılır (Şenesen, 2017, s. 70).

BÖLÜM III

DİVAN ŞİİRİNDE KELİME VE KAVRAM OLARAK GÜNEŞ

3.1. Divan Şiirinde Güneş

Divan şiirinde güneş, diğerlerine göre en sık anılan gök cismi olmuştur. Bu kullanım sıklığının nedenleri; Güneş'in yaşam kaynağı oluşu, görkemli ışıltısı, yakıcılığı, büyüklüğü ile İslamiyetteki ve İslâmiyet öncesindeki dini ve manevi değeri ile izah edilebilir.

Divan şiirinde; güneş kelimesi dışında kelimenin Arapça, Farsça, Türkçe karşılıkları da kullanılmaktadır. Arapça şems; Farsça âf-tâb/âfitâb, hur/ hûr, hûrşîd, mihr; Türkçe kün/ gün kelimeleri güneş anlamını karşılayan kelimelerdir.

Divan edebiyatında güneş, sevgilinin değerini ifade etmek için kullanılan önemli bir benzetme ve hayal unsurudur. Hem evrendeki maddi konumunda yaşam kaynağı olarak yer alması hem de din ve inanışlardaki manevi konumu dolayısı ile şairlerin şiirlerinde yücelik, eşsizlik, hükümdarlık, vazgeçilmezlik vb. durumları anlatmak amacıyla güneş kullanılmıştır. Güneş sözcüğü şiirlerde bazen tek başına bazen de başka sözcüklerle tamlama kurulmuş şekliyle yer almıştır.

Divan şiirinde güneş daha çok parlaklığı ve ısısı ile ele alınmıştır. Güneşin gizlenmesi mümkün olmadığından, yeri göğü aydınlatan güçlü bir ışık yaydığı için en üstün gök cismi kabul edilmiştir. Sevgili de divan şairi için aynı vasıflara sahiptir. Açıklanmaya ihtiyaç duyulmayacak kadar aşikâr, açıklamalar da onu sıfatlandıramayacak kadar kifayetsizdir (Pala, 2011, s.176).

Güneşin gözle görülmesi varlığının kanıta ihtiyaç gerektirmeyecek kadar ortada olduğunun kanıtıdır. Bu görünürlüğün tarifi için şairler benzer tamlamalar kurmuşlardır. "Âlem-tâb, tâbende, nur-ı çeşm-i âlem, cihan-âra" güneşle birlikte kullanılan kelime ve tamlamalardan bazılarıdır. Güneşin önemli özelliği başka varlıklar tarafından kalıcı olarak saklanamaz oluşudur. "Hüveydâ" ve "rûşen" sıfatı ile sık anılması da bu sebepledir (TDEA 1998: C 3- s.407).

Güneşüñ zerre kadar kadrine noksân gelmez
Eylese nûr-ı cihân-tâbını huffâş inkâr (Bakî D, K 25, b. 25, s. 50)

“Yarasalar, güneşin dünyayı aydınlatan parlaklığını inkar etse ne çıkar, onun aydınlığına zerre kadar zarar gelmez.” beytinde de bu durum anlatılmakta ve güneşin aydınlığının gizlenemez olduğuna işaret edilmiştir.

Mücevherlerin oluşumuna güneşin kaynaklık ettiğine inanıldığından, bu inanca dayandırılan hayallere divan şiirinde sıkça rastlanır. Güneş, zer ü gevher saçan, gevâhir dökücü olarak tarif edilir. Güneşin geleneksel şiirimize yön veren, en önemli özelliği ise güzelliği temsil ediyor oluşudur. Dolayısıyla edebiyatımızda ya sevgili ya da Memduh bu gök cismine benzetilir ya da çeşitli yönlerden onunla kıyaslanır. Cömertlik, güzellik ve eşsizlik bakımından en iyi olan “Güneş” kusursuzluğu ile tarif edilir (TDEA 1998: C 3- s. 408).

Klasik şiirde sevgilinin, hükümdarın ve Allah’ın gazabı yakıcı ve tutuşturucu olması bakımından güneşe benzetilir. Eski astronomi bilimine göre dünya etrafında döndüğü düşünülen güneş beyitlerde “devr eyler”, “geşt eyler” ifadeleriyle beraber kullanılır. Hz. Yusuf divan şiiri geleneğinde güzellik temsilidir. Sevgili, güzelliğiyle Hz.Yusuf veya güneş ile kıyaslanır. Oluşum sebebi olması bakımından gölge de güneşle anılır. Özellikle karanlık- aydınlık tezatı oluşturmak istenildiğinde bu unsurlar bir araya getirilir (TDEA 1998: C 3- s. 408).

Bunca değerli taşın sahibi olması bakımından güneş, sultan olarak da düşünülmüştür. Ayrıca güneşin gökteki konumu da onun sultana benzetilme nedenlerindendir. Gök cisimlerinin üstünde yer alan güneş onların efendisi, gök cisimleri ise güneşin hizmetini gören rütbeli kişiler olarak şiirlerde yer almıştır. Yüzü göründüğünde dünyada karanlık tek bir nokta bırakmaması bakımından güneş, eşsiz aydınlık sahibi olduğundan ve ışığını saçmakta bolluk gözettiğinden cömertlik temsilidir (Pala, 2011, s.176). Ayrıca divan edebiyatında gökyüzü, yıldızlardan ordusu olan bir ülke olarak tasvir edilmiştir. Bu ülkenin sultanı güneştir. Isısını ve ışığını kimseden esirgemeyişiyle de makamına yakışır davranır. Her yanı aydınlatır, o gökte yükselince kendisinden başka tüm parlak cisimleri görünmez kılar. Güneşin doğması, hükümdarın tahta çıkmasını; onun dışında parlayan ne varsa kaybolması, düşmanların güçsüzleşmesini temsil eder (Tolasa, 2001, s. 414).

Sevgilinin yüzü, yanağı, bakışları ışık saçan güneş olabilir. Bu durumda saçları, kaşları, ayva tüyleri gece olur. Âşıklar sevgilinin hasretiyle gözyaşları dökerse, bu yaşlar aşk feleğinde yıldız olur. Sevgilinin yüzü görününceye dek ışıldarlar. Sevgilinin yüzü güneştir. Güneş göründüğünde yıldızlar, sevgili yüzünü gösterince de âşıkların gözyaşları

görünmez olur. Divan şiirinde yüz-güneş ilgisi en sık rastlanılan hayaldir. Saç yüzü örterse güneş tutulur, sevgilinin yanağı güneş olursa lâ'l dudağını terbiye eder "Bedehşan Lâ'l"i olur. Ayrıca sıcak mevsimlerin meyveleri tatlı, taze ve lezzetlidir. Sevgilinin dudağının lezzeti de yanağına yakın olmasındandır (TDEA 1998: C 3- s. 408).

Işk odudur rûhunla lebünden safâ viren
Mihrün harâretinden olur gülşeker leziz (Necati D, G 53, b.2, s.174)

"Bana yanağınla dudağından neşe veren aşk ateşidir, güneşin ısısından gülşeker, lezzetli olur."

Âşıklar her zaman sevgiliye kavuşma isteği duymaz. Hatta kimi zaman sevgilinin yüzünün hasretini çekmekten mutlu olurlar. Bu nedenle sevgilinin yüzünde zülüflerinin olmasını isterler ve bu manzarayı hayranlıkla izlerler.

Beyitteki hayaller âşığın söz konusu isteğini destekler niteliktedir. Güneşin batıdan doğması gibi sevgilinin yüzünün saçları altında kalması da kıyamet alameti kabul edilir. Âşıklar, o yüzü görecek olursa "Gün görmüş kişi" sayılırlar. Güneşin dağların ardından çıplak doğuşu, insanın üryan gelişiyle ilişkilendirilir. Bazen de sevgilinin yanağını kıskanan güneş, kendini dağlara vurmuş Mecnûn olur. En ıssız, unutulmuş yerlere bile ulaşabilmesi ile güneş, sevgilinin ışığının âşığın gönlünün her köşesine ulaşmasına benzetilir (TDEA 1998: C 3- s. 408).

Güneş, rengi münasebetiyle de birçok benzetmeye konu olmuştur. Örneğin; turunc, kırmızı gibi renkler güneşle beraber anılsa da divan şiirinde güneş ile ilişkilendirilen unsurlar en sık sarı ve al renk ile birlikte kullanılmıştır. Bu sarı, çoğu zaman altın sarısıdır (Kurnaz, 1996, s. 294).

Çihre-i âl-i nigâra beñzemek mi istedi
K'âfitâb-ı subha rengin virdi âl itdi şafak (Emrî D, Muk. 248, b. 4, s.357)

"Sabah güneşi sevgilinin kırmızı yüzüne benzemek mi istedi ki şafak rengini verip kırmızı etti?" beytinde sabah güneşinin kızıl rengi sevgilinin yüzüne benzeme isteğine bağlanarak hüsn-i ta'lil yapılmış şafakta bu benzerliğin ortaya çıkması için güneşe yardımcı olmuş görünmektedir. Şafak, sabah güneşi, al renkle kurulan tenasüp ilgisinin yanı sıra sevgilini yüzüyle şafak ve sabah güneşi arasında renge dayalı bir benzerlik ilgisi

kurulmuştur.

Cemâl-i yâri görel'den beri sen ey ruh-ı zerd
Şu'â-ı şemse tokunmış giyâha beñzersin (Behiştî D,G 410, b. 3, s. 408)

"Ey yüzü sararmış (âşık), sevgilinin yüzünü gördüğünden beri güneş ışığının sararttığı ota benzersin." beytinde yüzü sarı âşık sevgilinin yüzünü gördüğü zaman daha da sararak güneş ışığının sarartıp kuruttuğu otlara benzetilmiştir. Güneşin sarartma gücüne işaret edilmiştir.

Divan şiiri geleneğinde sevgili sultandır, en üstündür. Hükümdar şairlerden Fatih Sultan Mehmed, beyitte kendisinin padişâh olduğuna da gönderme yaparak sevgili karşısında onun bu üstün mevkîsinin bile kâr etmediğini hatta feleğin sultanı olan güneşin dahi ışığını, sevgilinin yüzünün parlaklığından aldığını söylemektedir.

Bir şâha kulam kim kulı sultân-ı cihândur
Mihr-i ruhı şems-i felege nûr-feşândur (Avnî D, G.23, b.1, s.11)

"(Öyle) bir şaha(sevgiliye) köle oldum ki, o şahın (sevgilinin) kölesi olan ben, cihanın sultanıyım; o şahın (sevgilinin) yanağının güneşi, gökteki güneşe ışık saçandır."

Güneş; ışınlarının tek bir rengi içermemesi, rengarenk olması ve bu ışınların dünya üzerinde bir yelpaze gibi açılarak yayılmasından dolayı açılan kuyruğunun renklerinin güzelliğiyle ve kibriyle ünlü tavus kuşuna benzetilir. Bazen de gökyüzü dev bir fanus güneş de bu fanusa yerleştirilmiş mum olarak hayal edilir (Kurnaz, 1996, s.295).

Divan şiirinin dikkat çekici unsurlarından biri de şairlerin gökyüzü ile ilgili bilimsel gözlemler yapmış olduğunu düşündüren beyitlerinin bulunmasıdır. Özellikle XVI. yüzyıl şairlerinden olan Fuzûlî'nin beyitleri bilimsel gözlem içermesi bakımından dikkat çekicidir. Aşağıdaki beyitlerde sevgili ya da hükümdar övgülerinden bağımsız, yalnızca gök cismi olarak ele alınan güneş, gökteki seyrinin yönü, bulunduğu konuma göre vakti belirlemesi, yön bulmadaki önemi gibi özellikleri ile işlenmiştir.

Fuzûlî bakmak olur ol güneş yâdiyle hurşîde
Ne vech ilen kim olsa gün geçer fikr-i şeb-i târ et (Fuzuli D, G.42, b.7, s.140)

“Ey Fuzuli, o güneş sevgiliyi anarak güneşe bakılabilir, ne olursa olsun gün geçer; sen, karanlık geceyi düşün.” (Tarlan, 1998, s.140)

Pertev-i hur-şîd sanman yerde kim devr-i felek
Yere urmuş âf-tâbın mâh-i tâbânım görüp (Fuzuli D, G.36, b.5, s.110)

“Ufukta batanı güneşin ışığı zannetmeyesiniz, felek benim sevgilimi görünce güneşi yere vurmuştur.” (Tarlan, 1998, s.110).

Divan şiirinde en sık karşılaşılan durumlardan biri de güneş tutulmasıdır. Şairler çeşitli söz sanatları yaparak güneş tutulmasına şiirlerinde yer vermişlerdir. Güneş tutulması, kimi zaman da ay tutulması divan şiirinde “küsûf” kelimesi ile karşılanır. Bu kelime “örtmek, kararmak” anlamlarına gelmektedir (Yaşaroğlu, 1996, s.576).

Dâg üzre dâg urındı felek ‘aşk-ı yâr ile
Mihr-i sipihre sanma küsûf irdi ayıla (Bâkî D, G 465, b.8, s.279)

“Feleğin güneşine ay girdi (tutuldu) sanma; felek, sevgilinin aşkıyla yara üzerine yara ekledi.”

Güneş tutulması divan edebiyatının temel güzellik unsurlarından olan yüz ve yanağın parlaklığı ve saçların karalığını vurgulamak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Karalık kimi zaman sevgilinin saçı, kimi zaman ayva tüyleri kimi zamansa yüzüne örttüğü nikabı ifade etmiştir. Sevgilinin yüzünün parlaklığını gördüğü zaman güneşin bile utanması güneş tutulması ile ilgili kullanılan diğer bir benzetme unsurudur (Köksal, 2002, s.115- 116).

Gün yüzüñ üzre hãl-i siyeh zülf-i ‘anberîn
Şan Hind şãhı milket-i Rûm’a ‘alem çeker (Cem Sultan D, G 86,b.3,s.90)

“Ey sevgili güneş yüzünün üzerinde duran siyah benin ve anber kokan zülfün Hint Şahı gibi Rum memleketine bayrak diker.” beytinde anlatılanlara bakılacak olursa eskiden Anadolu’da yaşayanlara Rumî denirdi. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve devrin şiir anlayışına göre güzel kabul edilen insanlardı. Hind denildiğinde ise siyah tenli

insanlar akla gelmektedir. Rum ve Hind sevgilinin güzellik unsurları ile beraber beyitte kullanılarak tezat sanatı yapılır. Divan şiirinde sevgilinin güneş gibi ışıldayan yüzü beyazlığıyla meşhur Rum Memleketidir. Bu yüz kara renkli ayva tüyleri ile donanmış ve siyah saçlarla çevrilmiştir. Şair sevgilinin yüzündeki benleri veya ayva tüylerini, yüzünü çevreleyen siyah saçlarını Rum memleketine bayrağını dikmiş olan bir Hind Şahına benzetmiştir. Burada gündüz ve geceye de vurgu vardır. Sevgilinin yüzü, güneşli gündüzü; saçları ve ayva tüyleri ise kapkara bir geceyi simgeler.

Güneşin gökteki görünümü Arap harflerinden olan elif ve güzel he'ye benzetilmiş bu benzerlik dolayısı ile âşığın âhı ile sıkça beraber kullanılmıştır.

Görsem yüzün görinmez âhumda bir şerâre
Togsa güneş felekde pinhân olur sitâre (Behiştî D, G 448, b. 1, s. 430)

"Ey sevgili, eğer yüzünü görürsem âhımın ateşinden bir tek kıvılcım bile görünmez; güneş doğarsa gökteki tüm yıldızlar kaybolur." beytinde âşığın âhı ve kıvılcımlarıyla güneş ve yıldızlar arasında bir ilgi kurulmuştur. Âşığın âhının kıvılcımlarının sevgilini yüzünü görünmez etmesi gibi gökyüzündeki en parlak gök cismi olan güneş doğduğunda da karanlıkta ışıl ışıl parlayan yıldızlar görünmez olurlar. Güneşin parlaklığı, yıldızların varlığının algılanmamasına sebep olur. Divan şiirinde Âşık öylesine güçlü âh eder ki onun ateşinden gökte ay ve yıldızlar tutuşur (Pala, 2011, s. 10). Bu beyitte yine âşığın âhı göklere ulaşmıştır. Âhının ateşinden çıkan kıvılcımları yıldızlara benzetmiştir. Bu kıvılcımların kaybolması, sevgilinin yüzünü görmesi ile mümkündür. Çünkü sevgilinin yüzü âşığın içinden acı veren bir ateşle yükselen kıvılcımları görünmez kılacak olan güneştir.

Yukarıda verilen bilgiler dışında "Divan Şiirinde Güneşle Anlam İlgisi Bulunan Kelimeler" başlığı altında Güneş'in Divan şiirindeki kullanımına ilgili bölümlerde daha ayrıntılı yer verilecektir.

3.2. Divan Şiirinde Güneş Anlamına Gelen Kelimeler

Türkçe, lehçeler bakımından zengin bir dildir. Güneş, Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Eski Türk dili özelliklerine uygun olarak "g" sesinin "k"li biçimi olan "küneş" Türkçenin çeşitli lehçelerinde güneş anlamı ile kullanılmıştır**.** Bu sözcük bazı lehçelerde **kuyaş** şekliyle de karşımıza çıkar. Kelimenin aslı Türklerin günlük yaşamında

en sık kullandığı biçim olan "kün(gün)" olup dünyanın kendi etrafında bir defa dönmesi ile ortaya çıkan aydınlık vakit anlamında kullanılan ve aynı zamanda bu aydınlığa sebep olan gök cismine de verilen addır. Aydınlık zaman diliminin ifadesi için **"kündüz/gündüz",** karanlık saatlerin ifadesi için **"tün/dün"** sözcükleri kullanılmıştır (Güç, 1996, s.288).

Güneş sözcüğünün Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlüğündeki tanımları şöyledir:

1. Güneş ışınlarının ve ısısının etkilediği ortam,
2.Gezegenlere ve yer yuvarlağına ışık ve ısı veren büyük gök cismi."

Divân şiiri geleneği Osmanlı Türkçesi çerçevesinde, saray etrafında gelişmiştir. Bu nedenle şairler eski Türkçe kelimelerin yanı sıra bu sözcüklerin Arapça, Farsça karşılıklarını da kullanmışlardır. Bu bölümde "**güneş**" in eş anlamlıları olan "**âfitâb/âf-tâb, gün/kün, hurşîd, mihr, şems**" kelimelerinin kullanımları ele alınmıştır.

3.2.1. Âfitâb/Âf-tâb

Güneş; güneşin ışığı; güzel (kadın);güzel yüz; şarap; çok parlak çehre (KT, 1317, s.43; Çağbayır, 2007, C 1, s.123; Develliođlu, 2010, s.13; Pala, 2011, s.8).

Olmışam bir âftâbuñ mihr-i envârına gark
Kim güneş anuñ yanında subha kalmış bir sirâc (Behiştî D, G 66, b.3, s. 213)

"Ben bir güneş yüzlü sevgilinin saçtığı ışıkta boğulmuşum ki gökteki güneş onun yanında güçsüz bir kandil gibi kalır."

Gelenekte sevgili güneş yüzlüdür, onun yüzünün saçtığı ışığın üstünde bir parlaklık yoktur. Şair, beyitte sevgilinin kendisini güneş, gökteki güneşi ise geceden kalma, sönmeye yüz tutmuş bir kandil olarak düşünmüştür. Işık saçan ve renkli olan her şeyin gözle görülebilmesini sağlayan temel unsurun güneş olduğu düşünülürse bu beyitte anlatılmak istenen sevgilinin ışığı olmasa güneşin de kifayetsiz kalacağıdır.

Ey perîhüsn ile çüngermoldıbâzâruñsenüñ
Âfitâb ü mâholdılarharîdâruñsenüñ (Avnî D, G 42, b. 1, s. 18)

"Ey sevgili, ay ve güneş senin müşterin oldular çünkü pazarın senin güzelliğinle ısındı."

Sevgili güzellik pazarına sultandır. Güzelliğe dair ne varsa hepsini sergileyebilecek güzelliktedir. Güneş, en sıcak varlıktır. Fakat şair sevgilinin güzelliğinin güneşten daha fazla olduğunu söyleyerek hem güzelliğindeki aşırılığa hem de aşkının yakıcılığına dikkat çekmiştir. Ay ve güneş de ışığını ve ısısını sevgiliden almaktadır.

Bozdı yüzini mehüñ zülf ile lutf-ı 'ârızuñ
Âfitâbâ âteş urdı tâb-ı ruhsâruñ senüñ (Avnî D, G 42, b.2, s. 18)

"Saçınla yanağının lütfu, ayın yüzünü bozdu; senin yüzünün parlaklığı güneşe ateş vurdu."

Sevgilinin yüzü, parlaklığıyla ayı ve güneşi kıskandırır. "Ayın yüzünü bozması" ifadesiyle ayın belli bir bölümünün karanlıkta kalması kastedilmiştir. Şair, her ay gözlemlenen "ayın evrelerinde" bu gökcisminin bir kısmının karanlıkta kalmasını sevgilinin aya benzeyen yüzünü saçının örtmesi nedenine bağlayarak hüsn-i ta'lil yapmıştır. Güneş de sıcaklığıyla meşhurdur. Eski insanlar onu ateş topu olarak nitelendirmiştir. Şair bir başka hüsn-i ta'lille güneşin ateşine sebep olarak da sevgilinin güzelliğini göstermiştir.

'Aceb ne câmi'-i zîbâdur ey melek hüsnün
Ki âfitâb ana mısbâh olur kamer kındîl (Hamdullah Hamdi D, G 96, b. 2, s. 47)

"Ey melek, güzelliğin nasıl süslü bir camidir ki güneş ona meşale, ay da kandil olmuştur".

Âşık için meleğe benzeyen sevgilinin güzelliği şaşılacak kadar süslü bir cami gibidir. Bu caminin aydınlatma araçları da güneş ve aydır. Sevgilide bulunan nur ne ayda ne güneşte ne de başka bir varlıkta vardır. Bu güzellik, bu aydınlık ona özgüdür.

Gelenekte şairlerin, sevgilinin yüzünün parlaklığını ışık barındıran tüm varlıkların kaynağı olarak kabul etmiş, şiirlerinde de bu bakış açısını ustalıkla kullanmışlardır. Sevgiliye melek diye seslenilmesi hem onun güzelliğini hem de nur sahibi oluşunu vurgulamak amacıyladır. O meleğin yüzü öyle nurludur ki onun yüzünün ışığında gökteki güneş meşale, ay da mum hükmündedir.

Yüzine karşu gün nice da'vâ-yı hüsn ider
Zerre kaçan mukâbil ola âfitâb ile (Hamdullah Hamdi D, G147, b. 2, s. 67)

"Gün, yüzüne karşı nasıl güzellik davası eder; zerre ile güneş nasıl bir olsun?"

Gün ya da gündüz denilen zaman dilimi, yirmi dört saat içerisindeki en aydınlık süreçtir. Bu saatlerde güneşin ışığı her köşeye ulaştığından kandiller, meşaleler, mumlar yakılmaz. Fakat sevgilinin yüzü görünecek olursa gün ışığı bile bu parlaklığa karşı koyacak güçte değildir. Beyitte şair, sevgilinin yüzünün parlaklığı yanında güneş yalnızca bir zerredir diyerek mübalağa sanatına yer vermiştir.

Münevver eyledün iy âftâb âfâkı
Hakîr zerre dahı nazar dirîg itme (Şeyhî D, G 152, b.3, s.168)

"Ey Güneş, gökyüzünü aydınlattın; artık küçücük zerreden de bakışını esirgeme"

Güneş battıktan sonra gökyüzü karanlıktır. Sevgilinin gözden kaybolmasıyla âşığın gönlü kararır, umutsuzluğu artar. Sevgili, âşığa karşı acımasızlığıyla meşhurdur. Âşığa gösterdiği kayıtsızlığa karşın ağyara karşı oldukça cömert olan sevgili bu yönüyle de can yakıcıdır. Beyitte güneş ve sevgili arasından aydınlatmaktaki kudreti yönüyle benzetme ilgisi kurulmuştur. Âşık kendisini zerre gibi değersiz görmektedir. Sevgili ise âlemleri aydınlatmaya gücü yeten güneştir. Fakat bu kuvvetli ışığını yalnızca âşıktan esirgemektedir. Âşık beyitte sevgilinin yüzünü görebilmek için yakarmaktadır. Ey güneş (Sevgili) senin ışığın gökleri aydınlatmaya yeterken benim gibi aciz bir zerreden ışığını esirgeme demektedir. Burada zerrenin varlığının yalnızca gün ışığına rastladığında ortaya çıktığını bilmenin önemine vurgu yapmak gerekir. Zerre, küçük toz parçacıklarına verilen addır. Gün ışığı vurmadığı sürece gözle görülmezler. Yani

âşığın varlığını sürdürebilmesi sevgiliyi görebilmesine bağlıdır.

Ne kaygu kılca cânuma saçunun pîç ü tâbından
Gözüm gönlüm çü rûşendür cemâlün âftâbından (Şeyhî D, G 143, b.1, s.163)

"Ey sevgili, benim canımın saçının kıvrımlarından kıl kadar endişesi yoktur; çünkü benim gönlüm senin yüzünün güzelliğinin güneşi ile aydınlanmıştır."

Klasik şiirimizde âşığı en büyük kederlere düşüren unsurlardan biri de saçtır. Siyah rengi ve kıvrımlarıyla sevgilinin yüzünü örten saç aynı zamanda kıvrımları ile bazen yılan bazen bir kement olur ve âşığın gönlünü avlar. Bu beyitte sevgilinin saçları ile kurulmuş tuzaklardan korkmadığını ifade eden âşık sebep olarak sevgilinin yüzünü görmüş olmasını göstermiştir. Sevgili, güneş yüzlüdür. Onun yüzünü görmek âşık için mucizelerin en büyüğüdür. Bu sebeple artık hiçbir şey âşığın gönlünü karartamayacaktır.

Âfitâb kelimesine taranan divanların **20**'sinde de yer verilmiştir. En çok örneğe rastlanılan divan Necâtî Bey'indir (**71**). En az örneğe Avnî Dîvânı'nda rastlanmıştır(**2**). Divanlarda bu kelimenin daha çok sevgilinin yüzü ile ilgi kurularak kullanıldığı görülmüştür.

Gün/Kün: Yevm, rûz, eyyâm-ı mahsusa, bayram, zaman, ikbal, yortu, devir, güneş; gün doğumundan gün batımına kadarki zaman dilimi; güneş, güneş ışığı, gündüz, dünyanın kendi etrafında dönüşüyle tamamlanan 24 saatlik süre (Toparlı, 2000, s.169; Çağbayır, 2007, C 2, s.1802; TS, 2009, s.809).

Ziyâda gün yüzüni aya itmezem teşbîh
Ki şu'lesini kamer andan isti'âret ider (Hamdullah Hamdi D, G 41, b.3, s.25)

"Güneş yüzünün ışığını aya benzetmem çünkü ay ışığını ondan alır".

Sevgilinin yüzü, parlaklık bakımından en üstün olandır. Bu nedenle ya kendisi güneştir ya da güneşe benzetilendir. Âşık için onu aya benzetmek yakışıksız bir harekettir. Çünkü o zaman ay gibi ışığa muhtaç olduğunu söylemiş olacaktır. Fakat bizzat sevgilinin kendisi ışık kaynağıdır.

Her taraftan gelmesin diye ana tîr-i nazar
Zülfü gün yüzünün üstünde zırıh cevşen tutar (Ahmed Paşa D, G 95, b.3, s.140)

"Ona her taraftan nazar oku gelmesin diye zülfü güneş yüzünün üstünde cevşen tutar."

Sevgili güneş yüzlüdür. Onun yüzünü bir kez görse hayran olmayacak kimse yoktur. Bu nedenle hem âşığın hem de rakiplerin gözleri sürekli sevgilinin üzerindedir. Beyitte şair sevgilinin yüzünü güneşe teşbih etmiştir. Saçları da kıvrımları ve karalığıyla cevşene benzetilmektedir. Cevşen, Allah tarafından arşın direklerine yazılmış olduğuna inanılan bir duadır. Manevi bir zırh niteliğinde olan dua, üzerinde taşıyan ya da okuyan kişiyi her türlü kaza ve beladan korur. Şair, sevgilinin yüzünü güneşe, kara ve uzun saçlarını da arşa yazılmış olan cevşene benzetmektedir (Toprak, 1993, s.462-464).

Gün gibi hüsnüñ seni 'âlemde meşhûr eyledi
Beni 'ışkuñdur cihân içinde hem meşhûr iden (Avni D, G 63, b.3, s.28)

"Güzelliğin, seni âlemde güneş gibi meşhur etti; beni âlemde meşhur eden de senin aşkındır."

Güneş, hiçbir durumda gizlenemez. Onun ışığı en ücra köşelere bile ulaşır. Bu nedenle çok açık ve anlaşılır durumları ifade ederken "gün gibi açık", "gün gibi meşhur", "gün gibi rûşen" deyimleri sıklıkla kullanılır. Sevgilinin güzelliği de tanığa muhtaç olmayacak kudrette, öylesine parlaktır. Söz konusu güzelliği dört bir yanda adının duyulmasının sebebidir. Âşığın ününün yedi cihana yayılması da böylesi meşhur bir güzellik karşısında delirmiş olmasındandır. Beyit bize güzellikte adını duyurmuş olan Leylâ'yı, ve onun uğrunda aklını yitirmiş olan Mecnûn'u hatırlatır.

Yaşımu görüb terahhum idesin gün gibi dirdüm velî
Agladugum bu ki gün görinse ahter gizlenür (Necâtî D, G 124, b.2, s.206)

"Gözyaşımı görünce merhamet edersin zannederdim lakin şuna ağlıyorum ki

güneş göründüğünde yıldızlar gizlenir.”

Gelenekte âşığın gözyaşları yıldızdır. Sevgili ise güneştir. Âşık ömrünce sevgilinin güneş yüzünü görmek için fırsat bekler. Beyitte âşık, gün gelir de o güzelin güneş yüzünü görecek olursa eğer yine de kendisine merhamet edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Çünkü sevgili güneş yüzlüdür, kendisinin gözyaşları da yıldızlardır. Güneş göründüğünde yıldızlar kaybolacaktır.

Yere düşmez her ne ok kim atsa ol ebrû-kemân
Gün şu’a’iyle anın çok farkı var ey âs-mân (Fuzûlî D, G 216, b. 1, s. 220)

“Ey Felek, o keman kaşlının güneşten çok farkı vardır; ne zaman atarsa atsın okları yere düşmez”.

Eski uygarlıklardan başlayarak divan şiiri geleneğinde de “ok” ve “güneş ışınları” arasında anlam ilgisi kurulduğu bilinmektedir. Güneşin okları yani ışınları çizgi çizgi olur ve yeryüzüne düşer fakat güneş yüzlü sevgilinin oka benzeyen kaşları her zaman havadadır, kesinlikle yere düşmez. Beyitte ince bir ifadeyle sevgilinin mağrur duruşu tasvir edilmiştir.

3.2.2. Hurşîd

Güneş, Mezdiyesnâ tanrılarından biri; bir erkek adı; Hurşîd ü Ferahşâd adlı mesnevinin kadın kahramanı (Yıldırım, 2006, s. 392; Çağbayır, 2007, C 2, s.2039 Devellioğlu, 2010, s.440; Pala, 2011, s.213).

Cân mîvesine lezzeti şevk-i ruhun virür
Hurşîd pertevinden olur çün semer leziz (Hamdullah Hamdi D, G 25, b. 4, s. 19)

“Can meyvesine senin yanağının arzusu lezzet verir, çünkü mahsuller güneş ışığıyla lezzet kazanır.”

Âşık, meyvelerin güneş ışığıyla lezzetli ve olgun hale gelmesiyle kendi can meyvesinin de sevgilinin yanağının parlaklığı ve ışığı sayesinde lezzetli olması arasında

bir benzerlik ilgisi kurar. Meyvelerin yetişip olgunlaşabilmesi için temel ihtiyaçlarından biri de güneş ışınlarıdır. Şair, beyitte kendi canını meyveye sevgilinin yanağını da güneşe benzetmiştir. Âşığın yaşayabilmesi sevgilinin yanağını görme arzusu ile ilişkilendirilmiştir. Gelenekte sevgilinin yüzü ve yüzü ile ilgili unsurlar güneştir. Şairin canının var olması, sevgilinin yüzünü görmesine; meyvenin serpilip büyümesi de güneşin varlığına bağlıdır. Âşığın varlığının anlam kazanması ancak sevgilinin aşkı ile olgunlaşmasına bağlıdır.

İşigüñ hâkine ser-çeşme-i hayvân dirler
Kapuña matla'-ı hûrşîd-i dırahşân dirler (Baki D, G 144, b. 1, s. 145)

"Eşiğinin toprağına ölümsüzlük suyunun başıdır derler, senin kapına güneş ışıklarının başlangıcı derler"

Divan şiirinde "âb-ı hayât" olarak da bilinen "ser-çeşme-i hayvân" sonsuz hayat verme özelliği bulunan su anlamındadır. Bu su tatlı, lezzetlidir. Sevgilinin eşiği, âşık için âb-ı hayâtın akmaya başladığı yer, onun kapısı da güneş ışınlarının ortaya çıktığı yerdir. Beyitte sevgili yaşam kaynağı olması bakımından güneşe ve bengisuya benzetilmiştir.

Şol iki ruh ki hurşîd-i cihândur
İki gündür ki gözümden nihândur (Cem Sultan D, G 91, b.1, s. 92)

"Şu iki yanak ki kainatın güneşidir, iki gündür gözümden uzaktır, gizlidir."

Âşık için sevgiliyi kısa süreliğine görmek dahi büyük lütuf, büyük mükâfattır. Sevgilinin görülmediği zaman dilimi içerisinde âşık¸ sürekli keder içerisindedir. Beyitte sevgilinin yanakları güneşe benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünü görmemek âşık için güneşin doğmaması ile eş değerdir. Güneşin iki gün doğmaması ise kıyamet anlamına gelir ki kıyametten büyük felaket yoktur**.**

Görinmez olur gözüme hurşîd-i cihân-tâb
Bir kez o gözüm nûrı giderse nazarumdan (Emri D, G 406, b. 2, s. 217)

“Gözümün nuru (Sevgili) bir kez benim görüş açımdan uzaklaşacak olursa, dünyayı süsleyen güneş gözüme görünmez olur.”

Âşık göz nuru gibi gördüğü sevgiliyi bir an göremezse dünyayı aydınlatan güneş de onun gözüne görünmez olur. Çünkü âşığın gerçek güneşi sevgilidir. Gözüne görünmemek, gözümün nuru deyimleriyle beyitte irsal-i mesel yapılmıştır**.** Âşık için günün doğması, yaşamın devamlılığı sevgiliye yakın olmasına bağlıdır. Beyitte “gözümün nuru” diyerek şair, hem sevgiliye verdiği değeri hem de beytin güneşin önemini ortaya koymuştur. Âşığın gözünün nuru olan sevgilinin güneş olduğunu ve bu güneşin kaybolduğunu anlatan beyitten çıkarılacak bir diğer anlam da gözün nurunun kaybolması durumudur. Gözün nuru ya da başka bir deyişle gözün feri yalnızca “ölüm” durumunda sönecektir. Âşık için sevgilinin uzaklaşması, ölüm anlamına gelmektedir.

Güneş kelimesi ile aynı anlamda olan **“**hurşîd” in Farsça olmasından dolayı dîvânlarda “horşîd” biçiminde kullanıldığı yerler de görülmüştür. Mihrî Hatun’un divanından örneği bulunmamaktadır. Bâkî, 58 defa hurşid kelimesine şiirlerinde yer vererek bu kelimeyi divânında en sık anan şair olmuştur.

3.2.3. Mihr

Güneş; mah, gün, âfitâb, hûrşîd; eylül ayı; şems, neyyir-i a’zam; sevgi; güneş ışığı (KT, 1317, s.1438; Toparlı, 2000, s.729; Çağbayır, 2007, C 3, s.3216; Devellioğlu, 2010, s.751, Pala, 2011,s.316).

Haddüñ katında mihr-i felek bir zavalludur
Alnuñ yanında bedr ise bir sîr-i mâhdur (Bâkî D, G 61, b. 3, s. 100)

“Senin yanağın karşısında feleğin güneşi sadece bir zavallıdır, alnının yanında ayın en parlak hali sadece bir lekedir.”

Sevgilinin yanağı karşısında güneş bir zavallı olduğuna göre sevgili güneşten daha güçlüdür. Güneş, onun yanında bir zavallı en fazla bir hizmetkâr olabilecek kudrete sahiptir. Parlaklıkta en üstün olan sevgilinin alnının ışığı öyle kuvvetlidir ki ay onun parlaklığıyla kıyaslandığında en parlak zamanında dahi küçük bir nokta, leke gibi

görünür. Beyitte sevgilinin yanağı güneşle alnı ayın dolunay haliyle kıyaslanarak sevgilinin güzellik unsurları bu varlıklardan daha üstün tutularak mübalağa yapılmıştır.

Baña ‘arz itmesün mihr-i seher ruh
Degül haddüñ gibi ferhunde Ferruh (Bâkî D, G 33, b. 1, s. 87)

“Seher güneşi bana yüz göstermesin çünkü senin yanağın gibi mutluluk verici ve parlak değildir”

Sabah güneşinin doğması ile beraber tüm âlem ışığa bürünür, aydınlanır. Güneş gökte göründüğünde yer gök aydınlansa bile bu aydınlık sevgilinin ışığının yanında sönük kalır. Sevgilinin yüzünün, yanağının parlaklığı yanında güneşin konumunun lafı bile edilemez.

Bu nedenle âşık, günün doğmasını istemez. Sevgiliyi görmedikçe zaten aşığa gün doğmayacaktır.

Mihr ü meh âb içre ‘arz-ı hüsn iderlermiş saña
Lîk kadri anlaruñ bu işden aşağa düşer (Avnî D, G 13, b. 4, s. 6)

“Ay ve güneş su içinde güzelliklerini sunarlarmış sana fakat bu yaptıklarından dolayı onların değeri düşer”

Su olan yerlerde Güneş’in ve Ay’ın suya yansıması divân şairlerinin ilgisini çeken ayrıntılardan biri olmuştur. Güneş, suya yansıdığında su ışıl ışıl görünür. Ay ışığı suya yansıdığında kapkaranlık suda gümüş rengi pırıltılar oluşturur. Bu durum beyitte ay ve güneşin, sevgilinin güzelliğine karşılık kendi güzelliklerini ispat etme çabası olarak hayal edilmiştir. Ay ve güneş, güzelliklerini kendi ışıklarını suya yansıtarak sunmaya çalışmışlardır. Normalde gökte bulunan ay ve güneş, yerde bulunan suya yansıyarak böyle bir kıyasa giriştikleri için şair onların kendi değerlerini düşürecek bir davranışta bulunmuş olduklarını ifade eder. Sevgilinin güzelliğiyle yarışa girmek, onları göklerden yerlere düşürmüştür.

Mihr kelimesinin güneş anlamı ile en sık kullanıldığı divân, 149 örnek ile Nev’î divânı olmuştur. Avnî, 7 kez yer verdiği “mihr” kelimesini en az kullanan şairdir.

3.2.4. Şems

Güneş; klasik Türk müziğinde bir makam, tasavvufta Allah'ın nur olarak görüntüsü (KT, 1317, s.785; Çağbayır, 2007, C 3, s.4457; Devellioğlu, 2010, s.1153).

Yüzüñe bakdum cihânoldıkaragu bir dahı
Dîde açup şems-i tâbânamukâbilolmazam (Behiştî D, G 323, b. 2, s.359)

"Yüzüne bakınca dünyam kapkara oldu; artık bir daha gözümü açıp da güneşin parlaklığına erişemem."

Şairler için varlıkların en parlak olanı sevgilinin yüzüdür. Gerçekte renklerin ve ışığın kaynağı olan, en parlak varlık güneştir. Klasik şiirde sevgili ya güneştir ya da parlaklıkta güneşi bile utandırandır. İnsan gözü uzun süre ışığa maruz kaldığında geçici olarak görme yetisini kaybeder. Beyitte bu bakımdan bilimsel bir gerçeklikten yola çıkılarak söz sanatı yapıldığı görülmektedir. Şair, sevgilinin yüzünü gördükten sonra bu güzellik karşısında gözleri kamaşmış ve gözü sevgiliden başka bir şey görmez olmuştur. Bu durumu da güzel bir nedene bağlayarak, sevgilinin yüzünün aydınlığı ile kamaşan gözlerinin gökteki güneşi dahi göremez olduğunu hüsn-i ta'lille ifade etmiştir.

Zer-bâft döşer şems-i felek râhuña zîrâ
Nûr olsa yeridür tapuña zînet-i meydân (Behiştî D, K 3, b. 62, s. 149)

"Ey sevgili, felek güneşi senin yoluna altın işlemeli kumaşlar döşer; senin huzurunda katında meydanın süsü nur olsa yeridir, yakışır."

Âşığın sultanı övülendir. O, her şeyin en üstün olanına layıktır. Bu nedenle de felek güneşi onun yoluna altın işlemeli kumaşlar döşese, onun yoluna güneş ışıklarını saçsa bu davranışa şaşmamak gerekir. Göklerin sultanı güneştir. Şair için de mahbûbu güneştir. Beyitte mücevher ile kastedilenin yıldızlar olduğu düşünülebilir.

Mâh rûyuñda dehânuñ ey meh-i nâ-mihribân
Zerredür gûyâ ki ol şems-i cihân-ârâdadur (Emri D, G 109, b. 4, s. 67)

“Ey acımasız ay gibi sevgili senin ay yüzündeki ağzın sanki dünyayı süsleyen güneşteki zerre gibidir”

Divan şiirinin soyut güzeli, âşığa karşı merhametsiz oluşuyla meşhurdur. Yüzünü bir gösterip bir göstermeyerek kendisini sevenlere eziyet etmekten çekinmeyen sevgili, kararsız tutumu ile aya benzetilir. Beyitte âşık sevgiliye övgüde bulunur. Sevgili aya benzetilmiştir, ayın yüzündeki ağız da dünyayı süsleyen güneşe benzetilen yüzündeki zerre olarak görülmüştür. “Yüz- güneş ağız-zerreé ilşkisi bağlamında sevgilinin güzellik unsurları anlatılmıştır Bu övgü, sevgilinin yüzünün parlaklığı ile güneşin ışığını kıyaslamak suretiyle yapılmıştır. Sevgilinin yüzü aydınlığı ile güneşten daha güçlüdür. Öyle ki o yüzü görenler için felekteki en aydınlık varlık olan güneş, gözle görülmeyecek kadar küçük bir zerreye benzer.

Yüzine bakma o mâhuñ dimesünler ey güneş
Nûr umar mâh-ı felekden geldi şems-i hâverî (Emri D, G 517, b. 3, s. 67)

“Ey Güneş, o ayın yüzüne bakma ki doğunun güneşi felekteki aydan ışık umar demesinler”.

Sevgili, güzellikte en üstün olandır. Onun ışığı, gökteki güneşten bile üstündür. Ay, ışığını güneşten alır. Şair, sevgiliyi bu bilimsel gerçekten ilham alarak övmüştür. Güneş yüzlü sevgili, ay ışık için sana muhtaçtır; o aya bakma, hayranlık duyma ki doğunun güneşini ay ışığına muhtaç zannetmesinler diyerek sevgilinin etrafında dolanan rakiplere ilgi göstermemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Hâk-i pâyuña yüzin sürmek içün şems ü Kamer
Ser-i kûyuña gelür şâm u seher döne döne (Mihri D, G 141, b. 3, s. 125)

“Ay ve güneş ayağının toprağına yüz sürmek için, gece gündüz döne döne senin mahallene gelir”.

Felek, kubbe şeklindedir. Gece ve gündüz, ay ile güneşin yörüngesini hiç şaşırmadan bu kubbede dönmesi ile oluşur. Beyitte ay ve güneş sevgilinin eşiğine yüz sürmek için dönüp duran iki köle gibi düşünülmüştür. Gelenekte sevgilinin yüceliğini

ifade eden unsurlardan biri de âşıkların sevgilinin ayağının bastığı toprağı yüzüne sürmek istemesidir. Hatta âşığın bu toprağı gözüne sürme diye sürdüğüne de rastlanır. Beyitten anlaşıldığı üzere âşıklar ay ve güneş kadar üstün olsa yine de sevgilinin ayağının tozuna yüz sürebilmek için döne döne birbiri ile yarışacaktır. Gece ve gündüzün oluşumunu sevgilinin ayağının tozuna yüz sürme isteğine bağlamak sureti ile beyitte hüsn-i ta‘lil sanatı yapılmıştır.

Şems, güneş kelimesinin Arapça karşılığıdır. Taranan divanların 20’sinde geçen “şems” güneş anlamı ile ilgi kuracak şekilde 23 örnekle en fazla Zâtî Dîvânında kullanılmıştır. Bu kelimeye en az rastlanılan iki divan ise 2 örnekle Usûlî Dîvânı ve Emrî Dîvânı’dır.

BÖLÜM IV

DİVAN ŞİİRİNDE GÜNEŞLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMI

4.1. Güneş-Gökyüzü İlgisi

4.1.1. Ay

Ay, divan şiirinin hayali soyut güzelinin tasvirinde en sık kullanılan benzetme unsurudur denilebilir. Sevgilinin yüzü geceleri ay, gündüzleri güneştir. Ay, ışığını güneşten almasıyla anılır. Işık saçmada en üstün olan sevgilidir. Güneş sultan, ay ise onun veziri olarak düşünülür. Güneşin anıldığı yerde ay yalnızca onun hizmetkarı, veziri, âşığı olabilir. Eski âlimlere göre önceleri Allah iki güneş yaratmıştır. İlk yaratıldığında güneş, dünya büyüklüğünde ay da güneşten küçüktür. Daha sonra Cebrail'e ayın ışığını söndürme vazifesi verilmiştir. Edebiyatta ay da güneş gibi sevgilinin yüzü, yanağı, görünmesi, aydınlık saçması vb. hayallere kaynaklık etmiştir. Ay, hilâl biçimi ile de güneşle beraber beyitlerde yer almış bazen bayramı bazen kıyameti ifade etmiştir (Pala, 2011, s.42-43).

Gündüzin göstermez oldı halka kendin mâhveş
Şîve öğrendi zemistânda meger senden güneş (Behiştî D,G 228, b. 1, s. 305)

"Ey sevgili, gündüz vaktinde güneş kendini tıpkı ay gibi halka göstermez oldu; demek ki senden kış mevsiminde naz etmeyi öğrendi."

Divan şiiri geleneğinde sevgilinin yüzünü görmek âşık için bir mucize, lütuftur. Sevgili kimi zaman ay kimi zaman güneş olan yüzünü örtüp gizlemesiyle meşhurdur. Bu beyitte de şair kış mevsiminde görünmeyen, bulutların ardına gizlenen, kapalı gökyüzünde ışığı hissedilmeyen güneşi sevgiliye benzetmektedir. Sevgili de halka açık yerlerde yüzünü göstermez, âşık onun yüzünün ışığından mahrum kalır. Güneşin ışığından Ay zaten gündüz görünmez, yok olur. Şair beyitte hem ay görünmüyor hem güneş, sen de görünmüyorsun bu nazı onlara sen mi öğrettin diyerek, sevgilinin divan şiirindeki genel kişilik özelliğini de vurguluyor.

Te’âla’llâh ne ebrûlardur ol hüsn âfitâbında
Gamından kâmeti mâh-ı şeb-efrûzuñ hilâl olmış (Bâkî D, G 215, b. 3, s. 171)

“Aman Allah’ım! Onlar nasıl kaşlardır o güzelin güneş yüzünde, onun güzelliğinin kederinden gökleri aydınlatan ayın boyu hilal (iki büklüm) olmuştur”.

Devrin Sultanu’ş Şuarâsı olan Bâkî, beyiti ay ve güneşin bir arada bulunması üzerine kurmuştur. Beyitte şair parlaklığı bakımından sevgilinin yüzünü güneşe onun yüzündeki kaşları da hilale teşbih etmektedir. İlm-i nücûmda gökte ay ve güneşin bir araya gelmesine neyyireyn denmiştir. Neyyireyn, şems ile hilâlin aynı anda gökte bulunmasıdır ki bu birliktelik fitne çıkacağına işaret eder. “Âfitâb ve hilâl”in beraber kullanılması sevgilinin âşık için âfet kabul edilen, fitne çıkaran güzelliğine ve bu güzellikle karşılaştığında şairin tutulacağı amansız aşka işaret etmek içindir (Onay, 2004, s.111).

Mihr ü meh âb içre ‘arz-ı hüsn iderlermiş saña
Lîk kadri anlaruñ bu işden aşağa düşer (Avnî D, G 13, b. 4, s. 6)

“Ey sevgili, ay ve güneş suyun içerisinde sana güzelliklerini sergiliyormuş lakin bu onların kıymetini düşürür.”

Yukarıdaki beyitte su ile kasıt denizdir. Felek, divân şairlerince sıklıkla denize teşbih edilmiştir. Şairler için denizler ve gökler sonsuzluğu, uçsuz bucaksız oluşu ifade etmesi bakımından birçok hayale konu olmuştur. Şair, beyitte ay ve güneşin felek denizinde bulunmalarını, kendi güzelliklerini sevgiliye isbat etme isteklerine bağlayarak hüsn-i ta’lil yapmıştr. Yüzü güneş, yanakları ay olan sevgilinin güzelliği karşısında gökteki ay ve güneş çaresiz, aciz kalmaktadır. Bu nedenle onların, güzelliğini isbata olan çabası yalnızca kıymetlerini düşürmeye sebep olacaktır.

Çerâg-ı mâha yine bir filori dikdi güneş
Gören kimesne kenârın meh-i nev itdi hayâl (Bâkî D, K 20, b. 32, s. 37)

“Güneş, ayın ışığına yine bir filori dikti, görenler güneşin kenarında hilâl hayal ettiler.”

Filori, üzerinde zambak figürü bulunan altın paraya verilen addır. 11. yy öncesinde Floransa'da basılmıştır (Yüksel, 2019, s.569). Zambak, şairler tarafından beyaz rengin ve güzel kokunun vurgulanmak istediği durumlarda anılan çiçeklerdendir. Beyitte güneş, ayın ışığına filori dikmiştir. Filorinin zambak nakışıyla işlenmiş altın para oluşundan yola çıkılarak, güneşi ayın üzerine altın işlemeler yapan bir nakkaş olarak düşünülebilir. Sevgilinin yüzü de güzelliğiyle bir nakıştır. Şair beyitte sevgilinin yüzünü üzerine zambak nakışı işlenmiş ay, güneşi de bu nakşı işleyen nakkaş olarak hayal etmiştir. Ayrıca divan şiiri geleneğinde ay ve güneşin kavuşması âşığın felaketine, sevgilinin fitne çıkaran güzelliğine göndermedir. Şair, sevgilinin yüzünü kenardan görenler bu nakşı yeni aya benzetir derken, ay başı ile ilgili inanışlara dikkat çekmiştir. Yeni ayda delirmelerin arttığına, aşkın yoğunlaştığına, felaketlerin ve fitnenin ortaya çıktığına inanılır (Onay, 2004, s.111; Pala, 2011,s.348).

Cemâlüñ âfitâbından alup nûr
Meh-i tâbâna döndi câm-ı billûr (Bâkî D, G 132, b. 1, s. 133)

"Senin yüzünün güzelliğinin güneşinden ışık alıp billur kadeh parlak aya benzedi."

Ay, ışığını Güneş'ten alır. Beyitte de mecazlar yoluyla bu gerçeğe işaret edilmiştir. Âşık için sevgilinin yüzünün ışığı güneş ışığından bile kuvvetli bir ışığa sahiptir. Câm-ı billûr ile felek kastedilmektedir. Felek iç içe geçmiş dokuz kubbeden meydana gelmektedir. Bu kubbe güneş aydınlatınca altın, ay ışığı vurunca gümüş kadeh; ışık bu iki varlığı da aşkın olursa şeffaf yani billur bir kadeh olarak hayal edilir. Bâkî, feleğin yuvarlaklığından ötürü onu sevgilinin güneş yüzünden ışık alıp parlak bir aya dönüşen billur kadehe benzetmiştir (Şeker, 2015, s.26).

Egerçi mihr ider kat'-ı menazil
Olamaz yüzüñ ayına mukâbil (Cem Sultan D, G 201, b. 1, s. 156)

"Güneş, ne kadar yol kat ederse etsin yine de yüznün ayına erişemez".

Şair, çağdaşlarına göre sıra dışı bir hayale yer vermesiyle dikkat çekmektedir. Divan şiiri geleneğinde gönlün sultanı olan sevgili göklerin sultanı olan güneşle eş değer

hatta ondan dahi yüce olarak anılmıştır. Güneş ne kadar yol kat etse de senin yüzünün ay ışığına erişemez diyen şair, ışık bakımından yine sevgiliyi üstün tutmuşsa da ay benzetmesi ile farklılık yaratmıştır. Güneşin nuru, beyitin anlamında sönük kalmış; sevgilinin yüzünün parlaklığı ay ile tasvir edilmiştir.

Mâha beñzetsem n'ola çün meh gibi kılmaz karar
Mihre beñzetsem ne var çün gün gibi hercayidür (Cem Sultan D, G 69, b. 2, s. 80)

"Aya benzetsem ne olur ki çünkü ay kararsızdır, güneşe benzetsem ne olur çünkü gün de sebatsızdır."

Divan şiiri güzelinin yüzünü kısa süreli görmek âşıklar için mümkün olmuşsa da bu durumun bir kalıcılığı olmamıştır. Âşığın en büyük gayesi vuslattır. Fakat, âşık sevgiliye erişmenin mümkün olmadığını baştan kabul etmektedir. Şair, beyiti kavuşmanın imkansızlığı üzerine kurmuştur. Sevgiliye güneş ya da ay demenin hiçbir farkı yoktur. Ay sabit durmaz, kararsızdır. Sürekli görünüşü değişir. Güneş, gökte sabit durmaz, mutlaka karanlık saatler yaşanacak, güneş batacaktır. Sevgilinin yüzünü bu iki varlıktan hangisine benzetilirse benzetilsin farkı olmayacaktır. Çünkü ikisi de sevgilinin erişilmezliğinin, bir görünüp bir kaybolmasının simgesidir.

Hurşîd ü meh degül görinenler felek yüzer
Bahr-i sirişk-i Emrîde iki kabag ile (Emrî D, G 427, b. 5, s. 228)

"Gökte görünenler ay ve güneş değil; Emri gözyaşlarının denizinde iki kabak ile yüzer."

Beyit ince bir mübalağa sanatı üzerinne kurulmuştur. Sonsuz gökte çıplak gözle görülebilen en parlak iki cisim Ay ve Güneş'tir. Şair, insanları gördüklerinin ay ve güneş olmadığı konusunda uyararak beyite giriş yapar. Sonrasında görünen iki yuvarlak nesnenin kendisi ile beraber gözyaşının denizinde yüzen kabaklar olduğunu söylemektedir. Divân şiiri geleneğinde âşığın gözyaşı sevgilinin aşkıyla çektiği cefâlar ile akar, umman olur. Şair, beyitte bu duruma göndermede bulunmuş, gözyaşlarının felek denizi kadar uçsuz bucaksız, o kadar karanlık ve derin olduğunu ifade etmek istemiştir. Kendini çaresiz hisseden âşık, aynı zamanda gözyaşı denizinde yüzerken mecazen

boğulmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır. İkinci mısradaki "kabak" benzetmesi ile eski bir gelenek hatırlatılmıştır. Eski zamanda yüzme bilmeyen insanlar suda batmamak için iki yanlarına kabak koyarak su üzerinde kalırlarmış. Ay ve güneş de gözyaşı denizinde yüzen âşığın feleğin karanlık denizinde boğulmasını engelleyen iki kabak olarak düşünülmüştür (Onay, 2004, s.290).

Yüz tutup cevre dime mihr ü meh olmaz baña râm
Mâh avcuñda durur mihr elüñ altında senüñ (Emrî D,G 270, b. 2, s. 148)

"Ey sevgili haksızlığa, eziyete yönelip ay ve güneş bana boyun eğmezler deme; ay avucunda, güneş de senin elinin altındadır."

Beyitte sevgilinin güzelliğinin kâinatın en parlak iki nesnesi olan ay ve güneşe boyun eğdirecek nitelikte oluşundan bahsedilmektedir. Emrî, sevgiliye ay ve güneşin kendisinin güzelliği karşısında boyun eğmeyeceğini söyleyerek haksızlık etmemesini öğütler. Çünkü sevgili güzellik bakımından öyle üstündür ki o güzelliğin sultanı, ay onun avucunda, güneş de elinin altında birer hizmetkâr, köledir ancak. "Avucunda"ve "elinin altında" ifadeleri bize kölelerin sultanın her arzusunu yerine getirmek üzere hazır bulunduğunu, ay ve güneşin de sevgilinin ışıltılı güzelliği karşısında ancak hazır bekleyen iki köle mertebesinde bulunabileceğini ifade etmektedir (Pala, 2011, s.42).

Ahter-i bahtım vebâlim gör kim ol mehden gelen
Mihrlerdir özgeye cevr ü cefâlardır bana (Fuzûlî D, G 23,b. 7, s. 88)

"Bahtımın yıldızının azabını gör ki, o aydan (sevgiliden) başkalarına sevgiler (güneşler) bana da eziyet ve cefa gelmektedir".

Sevgilinin, âşığa cevr ve cefa çektirmesi lütuftur. Çünkü cefâ da ilgiden gelir. Bu eziyet âşık için sevgilinin ilgisini çekmiş olmak demektir. Âşık içinde bulunduğu halden memnundur. Fakat sevgilinin başkalarına gösterdiği ilgi âşık için en büyük talihsizliktir. Beyitte âşığın, ağyarın varlığından kendini talihsiz hissetmesi anlatılmıştır. "ahter", "meh", "mihr" sözcükleri arasında tenasüp sanatı yapılmıştır. Ayrıca "mihr" sözcüğü ile hem sevgi hem de güneş anlamı kastedilerek tevriye yapılmıştır (Tarlan, 1998, s.88).

Gelir ol serv-i sehi ey gül ü lâle açılın
V'ey meh ü mihr çıkın kudrete nezzâre kılın (Fuzûlî D, G 160, b. 1, s. 401)

"O servi boylu sevgili gelir, ey gül ve lale açılın ve ey ay ve güneş çıkın bu kudrete bakın"

Beyit servi boylu sevgilinin gülşende yürümesi ile ilgili hayaller üzerine kurulmuştur. Âşık gülşendeki bütün lale ve güllere hitab ederek ey gül ve lale, sevgiliyi karşılamak için açılın demiştir. Burada sevgilinin eşsiz güzelliği karşısında çiçeklerin selam durması istenmiştir. İkinci mısrada ise âşık, sevgili göründüğü zaman ay ve güneşin dahi onun kudretini izlemek için seyre çıkmasını istemektedir. Ayrıca beyitteki kudret sözcüğü, çiçeklerin açılması ve ayla güneşin selam durması, kemal mertebesinde birinin geldiğini işaret etmektedir. Kudretli kişinin gelmesini haber alan ahalinin kendine çeki düzen vermesi gerekmektedir (Tarlan, 1998, s.401-402).

Her gün güneş kapuñdadur ey meh kuluñ gibi
Hidmet içün yanaşdı saña beñzer ay ile (Revânî D, Ma. 1, s. 411)

"Ey ay (yüzlü) sevgili, her gün güneş kölen gibi kapındadır sanki ay ile hizmet için sana yaklaşır".

Şair, ay ve güneşi sevgilinin hizmet için eşiğinde bekleyen iki hizmetkâra benzetmiştir. Divan şiiri geleneğinde ay sıklıkla hizmetkâr olarak düşünülmüştür. Ay'ın, ışığını Güneş'ten alması ve Güneş'in ondan daha büyük olması dolayısıyla çoğunlukla sevgilinin (güneşin) hizmetkârı olarak anılmıştır. Revânî bu beyitte sevgilinin güzellik bakımından yüceliğini daha da vurgulamış, bu güzellik karşısında güneşin de ay'a benzeyerek sevgiliye hizmet için kul olduğunu ifade etmiştir (Çelebioğlu,1991,s.190).

Tespit edilen örneklerin çoğunluğunda "ay-güneş"sözcükleri sevgilinin yüzü ile anlam ilgisi içerisindedir. Ay'ın güneşle birlikte kullanıldığı beyitlerde para, kadeh ve gözyaşına benzetildiği örneklere de rastlanmıştır.

4.1.2. Felek

Felek, eski çağlardan beri insanlar için bilimsel ve sanatsal açıdan önemli

olmuştur. Hem gerçek hem de macaz anlam ifade edecek biçimde kullanılabilen bu kavram gerçek anlamda olduğu zaman gökyüzünün katmanları ile ilgili; mecaz anlamda olduğunda ise talih, şans, kader gibi unsurlarla beraber anılmıştır. (Pala, 2011, s.149).

Eski astronomi bilimine göre felek içi içe geçmiş soğan zarını andıran dokuz katmandan oluşmaktadır. Bazı bilim insanlarına göre yedi katman vardır. Her iki durumda da bu katların merkezinde Dünya vardır. Dünya üzernde yükselen katmanlar halinde düşünülen felek, çoğunlukla bu kelimenin çoğulu olan eflâk biçimi ile şiirdeki yerini almıştır. Felekler, yeryüzüne yakınlıktaki derecelerine göre sıralanmış ve her katta bir yıldızın bulunduğu düşünülmüştür (Kurnaz, 1995, s.306).

Ger bana sehm-i sa‘âdet virmeye bu dûn-felek
Sehm-i gaybına anun mihrine vü mâhına yuf (Zâtî D, G 264, b.5, s.)

“Eğer zalim felek bana mutluluktan nasibimi vermeyecek olursa, onun ayına da güneşine de yazıklar olsun”.

Beyit, feleğin edebiyattaki yerini en iyi temil eden örneklerdendir. Şairler bu kavramı genellikle şikayet amaçlı kullanmışlardır. Ay ve güneş felek içindeki en kıymetli unsurlardandır. Her ikisi de karanlıkları aydınlatmasıyla bilinir. Beyitte şair, kendisinin mutlu olmayı dilediğini ifade eder.

Meh-i encüm sipeh ü mihr-i felek mertebesin
Sana dersem yeridür bahr-i sehâ kühû vekâr (Hayâlî D,K 2,b.3,s.10)

“Yıldız askerli ay, felek mertebeli güneşsin; sana olgunluğun ve cömertliğin denizi desem yeridir”.

Felek, yeryüzünün üstünde katmanlardan oluşur. Övülen sultan yahut sevgili olsun, öven tarafından bu katların en üst noktasında konumlandırılır. Kanunî Sultan Süleymân’ın medhedildiği beyitte padişah yıldızdan askerleri olan ay; felek mertebesindeki güneş olarak tarif edilmiştir. Şair, hükümdarın lütuf sahibi oluşunu onu olgunluk ve cömertlik denizine benzeterek anlatmıştır. Beyitte “meh-i encüm sipeh”, “mihr-i felek mertebesin”, “bahr-i sehâ kühû vekâr” ifadeleri ile istiare sanatı yapılmıştır. Beyitte güneş, felek ilgisi övülenin üstünlüğünü iafe etmek amacı ile kurulmuştur.

Her şirarum âsuman-ı mihre encümdür veli
Bu kadar encümle bir gün tali'üm yar olmadı (Hayâlî D,G 85,b.3, s. 433)

"Her kıvılcımım feleğin güneşine yıldız oldu ama bu kadar yıldızla yine de talih bana dost olmadı."

Klasik şiirde âşığın âhının âteşi ve bu ateşin kıvılcımları göğe yükselmesi ile meşhurdur. Yıldızların bu kıvılcımların saçılması ile oluştuğu düşünülür. Beyitte âşık, âhının her kıvılcımının gökteki güneş için bir yıldıza dönüştüğünü yine de kendisinin feleğe yaranamadığını, şansının bir gün bile gülmediğini söylemektedir. Hayâlî de felek-talih-güneş üçgeni oluşturarak bu kavramları şikâyet amacı ile birlikte anmıştır.

Güneş levhi değil gökte şu'â üstünde zerrin hatt
Felek almış eline bir varak hüsnün kitabından (Fuzûlî D, G 213, b.5, s.516)

"Güneş levhası, ışık üzerinde yazılan altından yazı değildir; Melek eline senin güzelliğinden bir sayfa almıştır."

Eski dönemlerde gökyüzüne kudsiyet kazandırılmıştır. Ay ve Güneş'in yörüngesinden sapmayışı Allah'ın varlığının delili kabul edilmiştir. Beyitte şair, felekleri yaratanı kastederek, güneşin onun güzelliğinden yalnızca bir sayfa olabileceğini söylemiştir. Melek, gökte bu sayfayı eline almış olarak hayal edilmiştir. Sayfa ile kastedilen güneştir.

Ne mihrinden safâ kesb it ne mâhından sa'âdet um
Sakın aldanma bu çarha ki ikiyüzlü münafıktır (Hayâlî D, G 105, b.2, s.152)

"Ne güneşinden ne de ayından fayda bekleme, sakın aldanma ki felek ikiyüzlüdür."

Felek kavramı, feleklerin dönmesi, gece ve gündüz kavramı, gezegenlerin seyir halinde olması nedeni ile hile, büyü ve tutarsızlık ile birlikte anılmıştır. Âşık, sevgiliye kavuşamayışını bahtsızlığına bağlar. Bahtsızlığının sebebi ise feleğin dönekliği, hilebazlığıdır.

Tal‘at-ı mihri gibi göstermedi şems-i münîr
Gerçi devr eyler felek leyl ü nehâr u mâh u sâl (Mihrî D, K 11, b.8, s. 37)

“Gökteki güneş dahi onun güneşinin parlaklığını gösteremedi; gerçi felek yılı, ayı, geceyi ve gündüzü döndürür”.

Gece ve gündüzün oluşumu, ayın ve yılın devri dünyanın hareketinin sonuçlarındandır. Bugün Dünya’nın dönüşü ile gerçekleşen tüm evreler, eski inanışlarda da feleğin sürekli dönmesine bağlanmıştır. Şair, kasidesinde övülenle feleği birbiriyle kıyaslar. Günleri oluşturan, ayı ve güneşi hareket ettiren ve yılları meydana getiren felek ve bu feleğin içindeki güneşin parlaklığının bile Sultan Ahmed yanında zayıf kaldığını ifade etmek yoluyla mübalağa sanatı yapmıştır.

Bir felekdür sanki eşk-i çeşmüm üzre her habâb
Anda ey meh ‘aks-i ruhsâr-ı münîrüñ âfitâb (Emrî D, G 37, b. 2, s. 32)

“Ey Ay(Sevgili), her kabarcık sanki gözlerimin yaşının üzerinde bir felektir ki onda parlak yüzünün yansımasında güneş görünür.”

Âşığın sevgilinin hasretiyle dinmeyen gözyaşlarının üzerindeki her kabarcık, bir felek olarak düşünülmüştür. Felek iç içe geçmiş dokuz farklı kubbemsi katmandan oluşur. Şair “habâb” ve “katman” ifadesini beraber kullanırken feleğin söz konusu katmanlarının iç içe geçmiş görünümünü farklı bir hayalle işlemiştir. Gelenekte sevgili güneş yüzlüdür. Onun yüzünü bir kez görebilmek için âşık günlerce gözyaşı döker. Yine de çektiği acıdan memnundur. Gözyaşlarının her damlasında sevgilinin yüzünün güneşi parlamaktadır.

Taranan divanların tümünde “güneş-felek” ilgisine rastlanmıştır. Bu ilgiye 24 örnek ile en çok Hayâlî Divanında rastlanmıştır. Yapılan taramalar neticesinde tüm divanlarda felek sözcüğünün eş anlamlıları olan “âsumân” ve “gerdûn” sözcüklerine de rastlanmışsa da XV.- XVI. yüzyılda bu ilgi için en çok tercih edilen kelimenin “felek” olduğu sonucuna varılmıştır.

4.1.3. Tutulma

Eski insanlar için aklın sınırlarını zorlayan, açıklanamayan, anlaşılmadıkça

hakkında efsaneler ve inanışlar türetilen doğa olaylarından biri de tutulmalardır. Divân şiirinde hem güneş tutulması hem de ay tutulması sıklıkla ele alınmıştır. Bazen bilimsel yönüyle elde edilmiş izlenimlerin sunulduğu beyitlere rastlansa da daha çok sevgili ve sevgilinin güzellik unsurlarıyla alakalı olacak şekilde işlenmiştir. Tutulmalar genellikle "küsûf" kelimesiyle ifade edilmiştir. Eski şiir geleneğinde sevgilinin yüzü güneş olarak düşünüldüğü için tutulmalara dair hayaller de genellikle sevgilinin yüzüne yöneliktir. (Köksal, 2002, s.115)

Küsûf sözcüğü, örtmek-örtünmek, karanlıkta kalmak ya da karanlıkta bırakmak anlamlarına gelmektedir. Ay, güneş ve dünya arasına girerse, Güneş'in ışınları kısa süreliğine dünyaya ulaşamaz ve tutulma olur. Güneş ve Ay tutulması için genellikle "küsûf" kullanılsa da güneş tutulmaları için daha çok "hüsûf"un tercih edildiği görülür (Yaşaroğlu, 2002, s.577).

Tolupdur sanmañuz meyden piyâle
Nezâketle güneş girdi hilâle (Revânî D, G 361, b.2, s. 385)

"Şaraptan kadeh doldu zannetmeyiniz; güneş, nezaketle hilale girdi."

Ay, Güneş ve Dünya arasına girerse güneş tutulur. Yuvarlak biçimi ve parlaklığıyla felekte iki parlak kadeh olan ay (gümüş) ve güneş (altın) gökte aldıkları renklerle farklı benzetmeler içerisinde anılmışlardır. Tutulma esnasında güneşin ortası kapkaranlık görünürken etrafında kızıl ve altın renklerinden oluşan ve hilal biçiminde bir hale oluşur. Hale, kadehe üstten bakıldığında karşılaştığımız manzarayla büyük benzerlik gösterir. Bardağın kenarları oluştuğu söylenen hale, şarap dolu bölüm de tutulmuş güneştir. Bu münasebetle şair, tutulmayı görenlere hitap ederek "Gördüğünüzü şarapla dolu kadeh zannetmeyin, o güneşle ayın iç içe girip tutulmasının görüntüsüdür." demiştir.

Gören sânur küsuf ider siyâh olur yüzi geh geh
Felekde Pertev-i tâb'un yakar şems-i hüveydâyı (Zâtî D, K 81, b.19, s.231)

"Ey Güzel, senin yüzünün parlaklığı felekte güneşi yakar da yüzü yer yer siyah olur, görenler güneş tutuldu zanneder."

Şair Zâtî, kasidesinde tasavvuf ehli olan merhum Süleymân Zâtî ve Muhammed

Efendi'den övgüyle söz etmektedir. Güneş ısı ve ışık kaynağı olması sebebiyle eskiler tarafından en büyük ateş kaynağı, dev bir kıvılcım olarak düşünülmüştür. Övülenin yüzü öven için her yönüyle en üstün, en güzel olandır. Beyitte ince bir iltifatla övülenin yüzünün ışığının kuvveti karşısında gökteki güneşin yüzünün karardığını, bu karartıyı görenlerin güneş tutulması sandığını söylemektedir. Burada "yüz kararması" nın bir sebebi de gökteki güneşin öyle yüce bir nur karşısında mahçup olmasıdır (Şimşek, 2010, s.110).

Küsûf kara su indürmez idi 'aynine hiç
Eger ki eylese kehhâl-i râyi şems-i kehil (Zâtî D,K 82, b. 19, s. 233)

"Eğer gözlerine sürme çekmiş olsaydı, güneş tutulması gözüne kara su indirmezdi."

Güneş tutulmasını çıplak gözle izlemenin göz sağlığına kalıcı hasarlar verebildiği bugün bilimsel olarak ispat edilmiştir. Oldukça hassas bir yapıya sahip olan göz aşırı derecede ışığa maruz bırakılmamalıdır. İnsanlar gözlemleri ve yaşanmışlıkları neticesinde eski zamanlarda da bu tehlikenin farkındadır. Beyitte, şair siyah yüzeyin koruyuculuğunu "sürme" sözcüğünü kullanmak suretiyle ifade etmiştir. Güneşe bakanlar, gözlerine siyah sürme çekmiş olsalardı gözlerine kara su inmezdi diyen şair devrin göz hastalıklarından biri olan, gözde kabarcıkların belirmesiyle ortaya çıkan hastalıktan bahsetmektedir. Hz. Peygamber' in sürmenin görmeyi kuvvetlendirmesi ile ilgili hadislerine telmih yapıldığını söyleyebiliriz (Yalçın, 2010, s.169).

Tutılursın sakın ey mihr-i münevver bir gün
Nûr ugurlamaga kasd eyleme dîdârından (Emrî D, G.402, b. 3, s. 215)

"Ey parlak güneş, yüzünden nur çalmaya kast etmekten sakın, birgün gelir tutulursun."

Sevgili güneş yüzünü âşıklarından saklar. Bu saklayış saçlar vesilesiyle yapılır. Saçların rengi siyahtır. Siyah saçın yüzü örtmesi ise gelenekte güneş tutulmasına teşbih edilir. Beyitte "tutulma" ile sevgilinin yüzünü örten saç manasının yanı sıra bir tür uyarı da saklıdır. Şair gizliden gizliye yüzünü saklayarak âşığa eziyet eden sevgiliyi tehdit eder

bir üslupla "Birgün gelir de sen de sevdaya tutulursun, seni sevenleri karanlıkta bırakmaktan sakın" diyerek uyarır.

Bârân yirine dîde-i cem dökse kan n'ola
Tutdı güneş cemâlini çün âb-dâr hat (Cem Sultan D, G155, b.7, s.129)

"Yağmur yerine Cem'in gözleri kan ağlasa ne çıkar? Çünkü senin güneş yüzünü zarif hat kapladı."

Sevgili güneş yüzlü, onun yüzünde beliren siyah renkli "hat"lar tutulma alametidir. Güneşe çıplak gözle bakmak göz hastalıklarına neden olmaktadır. Sevgilinin yüzünü görmek için türlü cefaya katlanmayı marifet bilen âşık kan ağlamak pahasına o yüze bakmayı hüner sayar. Şair, bu kabul halini tutulma esnasında güneşe bakmak hayali ile incelikle ifade etmiştir (Köksal, 2002, s.115).

Sandum sehâba girdi veyâhud tutuldı gün
Olmış güneş yüzinde meğer âşîkâr hat (Mihrî D, G.69, b.2, s. 87)

"Gün tutuldu ya da güneş buluta girdi zannettim; meğer güneş yüzünde ayva tüyleri belirmiş."

Gelenekte soyut güzellik unsurlarından biri de sevgilinin yüzünde beliren ve siyah rengi ile meşhur olan tüylerdir. Renginden dolayı hat diye anılan bu tüyler, Mihrî'nin beytinde farklı bir hayal örgüsü oluşturmuştur. Sevgilinin yüzü, ışık saçan ve göründüğü zaman aşığın gönlünü aydınlatan bir güneştir. Bu kusursuz güneşin üzerinde beliren ayva tüyleri, sevgilinin güzelliğine güzellik katan unsurlar olduğundan fitne alametidir. Eski dönemlerde ay ve güneş tutulmaları felaket habercisi olarak düşünülmüştür. Şair sevgilinin yüzünde beliren ayva tüyleri hakkında iki farklı hayali tek beyitte bir araya getirmiştir. Sevgilinin yüzünde beliren bu tüyler ya güneş tutulmasına ya da güneşin bulutlaın ardında kalmasına işarettir ki iki durumda da karanlık oluşur. Sevgilinin yüzünü görmemek âşığın gönlünü karartan en önemli unsurdur.

Tutdı mihri cihânı ol mâhuñ
Pertev-i âfitâbdur gûyâ (Bâkî D, G 14, b. 5, s. 79)

“Senin ayın, güneşi tuttu; sanki gökteki güneşin parlaklığıdır!”

Bâkî bilimsel gerçeklikten ilham alarak oluşturduğu hayalde şiirdeki ustalığını sergilemiştir. Ay ve Güneş aynı yörüngede çakıştıklarında Güneş tutulması meydana gelir. Şair, sevgilinin yüzünü göstermesi ile güneşin tutulduğunu ifade ederken sevgiliyi ay olarak düşünmüştür. Sevgilinin ay yüzünün parlaklığı güneşin tutulmasına yetmiş hatta parlaklığı ile güneşi gölgede bırakmıştır.

Taranan divanların tümünde “tutulma-güneş” ilgisine rastlanmıştır. Şairler bu ilgiyi daha çok sevgilinin güzelliğinin fitne çıkarıcı yönüne işaret etmek amacı ile kullanmışlardır.

4.1.4. Yıldızlar

Divân şiirinde yıldızların kullanımına birçok farklı anlamsal çerçevede rastlanır. Sıklıkla parlaklığın vurgulanmak istendiği hayallerle kullanılmıştır**.** Şehir ışıklandırmalarının günümüzdeki kadar profesyonel olmamasından ötürü eski insanın yaşamında yıldızlar, dikkat çekici unsurlardır. Şiirimizde yıldız, eş anlamlıları olan “sitâre”, “ahter”, “kevkeb”, “necm” biçimleriyle de karşımıza çıkar. İnsanlar tarafından uykularının gelmediği gecelerde yıldızlar sayılmış, yine onlara bakarak gelecek ile ilgili tahminlerde bulunulmuştur. Burçlar dolayısıyla insanların davranışları üzerinde etki sahibi olmaları onları daha da dikkate değer kılmıştır. Edebiyatımızda güneş-yıldız ilgisi kurulurken daha çok güneş geldiğinde kayboluşlarının anılması yoluyla kurulmuştur (Pala, 2011, s.482).

Hurşîdden serîr ü kamerden kemer düzer
Eflâki çetr ü hayme nücûmı cüyûş ider (Şeyhî D, Tcb. 153, bn. 2, b. 8, s. 165)

“Güneşten taht ve aydan köprü yapar; feleği çadır ve yıldızları ordu yapar.”

Eski şiirde devlet ve otağ arasında sıklıkla anlam ilgisi kurulmuştur. Eski türk kültüründen bugüne hükümdar Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi sayılmıştır. Şeyhî, Sultan Murad Hân’ı övmek amacıyla yazmış olduğu beytinde onun makamı ile feleği bir tutmuştur. Şiirde tahtı güneş, köprüsü kemer ve feleği çadır olan Sultan için yıldızlar da ordu olmuş onun vasfının “felek-makâm” oluşu vurgulanmıştır.

Ruhlaruñ üzre beñüñ ey âfitâb-ı zerre-fem
Şol sitâredür ki mihr-i âsumân üstindedür (Emrî D, G 125, b. 3, s. 75)

"Ey güneş ağızlı sevgili, yanağının üzerinde benlerin, güneş üzerine dizilmiş yıldızlardır."

Klasik şiide sevgilinin yüzü, yanağı ve gerdanı parlaklığı ile anılır. Emrî, sevgilinin ağzını da güneşe benzeterek farklı bir hayal örgüsü oluşturmuştur. Divan şiirinde sevgilinin yüzü göründüğünde yıldızların kaybolması temasına sık rastlanırken Emrî'nin bu beyti çalışma boyunca tespit edilen beyitlerde rastlanılmayan bir özellik gösterir. Ben, siyah rengi ile meşhurdur. Yanak parlaklığı ile bilinir. Bu beyitte yanak güneş, benler de güneş üzerine dizilmiş yıldızlar olarak hayal edilmiş, her iki unsura da parlaklık kazandırılmıştır. " âfitâb-zerre-mihr" ve "ruh-ben-fem" aralarında tenâsüb ilgisi bulunan sözcüklerdir.

Ne mâhsın ki cân alalı Müşterî gözün
Bâzâr-ı mihr içinde haridârınım senin (Ahmed Paşa D, G 153, b. 5, s. 165)

"Sen öyle güzel bir ay yüzlüsün ki müşteri gezegeni gibi parlayan gözlerin canlar aldığından beri sevda pazarında müşterin oldum."

Beyitte sevgili aya benzetilerek yüzünün beyazlığı vurgulanmıştır. Sevgilinin gözlerinin müşteri yıldızı gibi parlak olması ona bakanların canlarını almakta ve böylece sevgilinin kan dökücü özelliği ortaya çıkmaktadır. Sevgilinin beyaz yüzünden ve parlak gözlerinden etkilenen âşık, sevda pazarında onun talibi olduğunu dile getirir. Beyti kelimelerin terim anlamları üzerinden incelersek sevgiliyi niteleyen unsurun Mâh (Ay), sevgilinin gözlerini niteleyen unsurun Müşterî (Mars, Jüpiter), pazarı niteleyen unsurun ise mihr (Güneş) olduğunu görebiliriz. Şair gök cisimlerini güneş sistemindeki konumlarından hareketle sevgiliyi övmektedir. Aynı zamanda mihr ve müşteri kelimelerini aynı beyitte kullanarak Mihr ü Müşteri mesnevisine de telmih yapmaktadır.

Çün cihân ol meh-likâya müşteridir ey güneş
Satamazsın hüsnünü germ olma kim bâzâr yok (Ahmed Paşa D, G 144, b.7, s. 161)

“Ey güneş! Sıcağını yayarak boşuna yorulma; bütün dünya o ay yüzlünün müşterisidir, pazarının olmadığı yerde de güzelliğini satamazsın.”

Beyitte, sevgili ay yüzlü olarak tasvir edilmektedir. Sevgilinin ay yüzünden etrafa saçılan ışık o kadar etkileyicidir ki güneş ışığı yanında sönük kalmıştır ve insanlar güneş ışığından yüz çevirip yönlerini sadece ay yüzlü sevgiliye dönüp onun ışığından nasiplenmek istemişlerdir. Durumun bu olduğunu dile getiren şair, güneşe yönelik uyarıcı bir üslupla “Etrafı ısıtmaya çalışarak daha fazla yorulma, sevgilinin olduğu yerde senin pazarın olamaz.” der. Bu ifade ay yüzlü sevgilinin güneşten daha etkileyici görüldüğünü gösterir. Beyitte ayrıca Meh, Müşteri, Güneş kelimeleri de astronomik ifadelerin yan yana kullanılmasına güzel bir örnektir. Şair sevgilinin eşsiz güzelliğini gök cisimlerinden faydalanarak da ifade etmektedir. Ayrıca beyitte geçen bu terimler, Mihr ü Mâh ile Mihr ü Müşteri adlı aşk mesnevilerini de hatırlatmaktadır.

Olalı sen dil-ber-i meh-rûya cândan müşterî
Gökde iken yerlere düştü güneş bâzârda (Ahmed Paşa D, G 284, b. 5, s. 227)

“Güneş senin gibi bir ay yüzlüye bile isteye müşteri olduğundan beri pazardaki yüksek değeri yerlere düştü.”

Beyitte, sevgilinin ay yüzünün en büyük ışık kaynağı olan güneşi dahi kendisine hayran bıraktığı ifade edilir. Güneşin ay yüzlü dilberin müşterisi olması, ışığını artık ona vermeyip ondan ışık alması şeklinde düşünülebilir. Bu durum doğal olarak bir pazara benzetilen güneş sistemindeki güneşin konumunu zedeler. Aydan ışık almaya başlayan güneşin gökteki değeri düşüp yerle bir olur. Bu da sevgilinin güzelliğinin zaferidir. Beyitte geçen astronomik ifadeler, Mihr ü Müşteri ile Mihr ü Mâh mesnevilerini de okuyucuya düşündürmektedir.

Sen ol sitâre-haşemsin ki âfitâb-ı münîr
Eger kovulsa kapından düşerdi percereden (Ahmed Paşa D, K 45, b. 2, s. 269)

“Sen öyle ışıltılı yıldızlara sahipsin ki parlak güneş kapından kovulsa pencereden girerdi.”

Beyitteki ifadelerden sevgilinin ay şeklinde tasavvur edildiği düşünülebilir. Buna göre maiyetini küçük küçük yıldızların oluşturduğu ay, parlayan güneşi kapısından kovmaktadır. Ancak güneş ne kadar azametli olursa olsun sırf ay yüzlü sevgiliye ulaşıp onun maiyetinde yıldızlar gibi yer tutabilmek için her yolu denemekte, beyitteki ifadeyle kapıdan kovulsa pencereden girmeye teşebbüs etmektedir.

Gözleme zühre-i mîzânı vü mihr-i esedi
Nazar it ol şeh-i mâh-ı seretân geldi geçer (Aynî D, G 163, b. 3, s. 285)

"Terazi burcunun Zühre'sini, aslan burcunun Güneş'ini gözlemeyi bırak; yengeç Ay'ının padişahı geçiyor ona bak."

Eski astronomi biliminde terazi burcu Zühre'yle, aslan burcu Güneş'le ve yengeç burcu ise Ay ile ilişkilendirilir. Beyitte şair ikaz edici bir dil kullanarak seslendiği kişiden aslan burcunun ve terazi burcunun geleceği günleri beklemeyi bırakmasını ve hâlihazırdaki yengeç burçlu sevgilinin geçişine odaklanmasını ister.

Şu'â-ı mihr-i rûyunda dehânun
'Utarîd gördi pinhân oldı mahzûz (Aynî D, G 251, b. 4, s. 351)

"Utarit, güneş gibi ışıldayan yüzünde ağzını görünce zevkle kayboldu."

İlm-i nücûma göre Utarit (Merkür), ikinci felekte güneşe yakın bir konumda yer alan ve bazı zamanlar görünüp bazı zamanlar kaybolan ve söz ustalığıyla bilinen bir gezegendir. Merkür'ün bir görünüp bir kaybolması sevgilinin güneş gibi parlayan yüzündeki ağzını görmesine bağlanarak hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır. Eski astronomiye göre Utarit'in düşmanlarından biri Güneş'tir. Bu beyitte de sevgilinin güneş ışıkları saçan yüzünü gören Utarit'in kaybolması aralarındaki bu düşmanlığa bağlanabilir.

Her seher tâ ki nücûm üzre niyâm-ı şebden
Çıkara tîg-i cihân-gîrini mihr-i rahşân (Bâkî D, K 2, b. 59, s. 9)

"Parlak güneş her seher cihanı tutan kılıcını gecenin kınından yıldızların üstüne çıkarsın."

Baki'nin bir kasidesinden alınan bu dua beytinde hükümdarın saltanat yıllarının güneşin geceye baskın gelmesi gibi bir hayal ile anlatıldığı görülür. Güneşin her seher vakti altın bir kılıcı andıran ışıklarının gecenin kınından çıkıp yıldızları dağıtması, günün doğmasını ve dünyayı kuşatmasını sağlar. Güneşin hükümdarla özdeşleştiği düşünülürse altın rengi kılıcıyla karanlığı dağıtıp dünyayı tutacak olan hükümdarın ta kendisidir. Beyitte nücûm, şeb, mihr kelimeleri birbiriyle tenasüp kurmuştur. Ayrıca şeb (gece) ve mihr (güneş) tezatından da söz edilebilir.

Taranan divanlarda "yıldız-güneş" ilgisi kurulurken divanlarda "uldız" ya da "yıldız" ın kullanılmadığı, bunun yerine Arapça karşılığı olan "nücûm", "encüm" sözcüklerinin kullanıldığı görülmüştür.

4.2. Güneş-Âşık-Sevgili İlgisi

4.2.1.Âh

Kullanıldığı yere ve sesin tonuna göre "âh" maddî veya mânevî bir acıyı, ağrı, ıstırap, pişmanlık, acıma, özlem, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duygu ve düşünceleri ifade etmek amacıyla kullanılabilen bir nidadır.

Divan şiirinde "âh" şairin aşk acısını ifade etmek amacı ile kullanılır. Âh, âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkarak göklere yükselen bir duman olarak düşünülür. Genellikle siyah renklidir. İçinde âteş de barındırdığından sarı ve kırmızı renkli unsurlarla söz sanatları oluşturmaktadır. "Âh" denildiği zaman, ağızdan çıkan duman münasebetiyle hüsn-i ta'lil sanatı kullanılır. Ağızdan çıkan dumanın göğe doğru yükselmesi nedeniyle "mazlumun âhı yerde kalmaz çıkar aheste aheste" gibi atasözlerine konu olmuştur. Âh ateşi göklere doğru yükselir ve Allah katına ulaşır. Âşık bazen öyle ateşli âh eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Nitekim bu nedenle parlamaktadırlar (Pala, 2011, s. 10).

Arap harfleriyle "âh" yazabilmek için yuvarlak bir forma sahip olan "güzel he" (ه) ile ince uzun "elif" (ا) kullanılır. Şairler, söz konusu harfleri şekilsel özelliklerinden dolayı güneşe benzetmişlerdir. Güzel he, güneşin kendisini simgelerken elif güneş ışınlarına benzetilmiştir. Yakıcılığı, rengi, harflerinin biçimi "âh" ile "güneş" in sıklıkla aynı beyitte yer alma sebebi olmuştur (Kurnaz, 1996, s.295).

Bir zerre mihr görmedüm ol mâhdan velî
Eşküm sitâre eyledüm âhumı kehkeşân (Avnî D, G 60, b.5, s.27)

“Bir zerre sevgi, ilgi görmedim o aydan lakin gözyaşlarımı yıldız âhımı da samanyolu eyledim”

Beyit, güneş ve âh ilgisi üzerine kurulmuştur. Ancak arka planda iki farklı anlam örgüsü içermektedir. Divân şiirinde sevgilinin acı ve ıstırap verici oluşu başta gelen özelliğidir. Beyitte geçen mihr sözcüğünün hem “sevgi, dostluk” hem de “güneş” anlamına geliyor olması iki ayrı anlam düşünmemizi gerektirir. Beyti ilk olarak mihr sözcüğünü “sevgi, dostluk” anlamında düşünerek anlamlandıracak olursak şair, sevgiliden (aydan) en ufak bir sevgi ya da vefa belirtisi görmediğini ve bu vefasızlık karşısında yıldızlar kadar gözyaşı akıttığını ve ahının dumanının da milyarın üstünde yıldız içeren samanyoluna benzediğini ifade etmektedir. Fakat bu anlam dışında beyitte gökyüzündeki unsurların bir arada kullanılmış olması bize “mihr” sözcüğünün güneş anlamına da işaret edildiğini düşündürmektedir. Beytin ikinci anlamında şair aya benzeyen sevgiliden kendisine bir zerre bile güneş (ışık) yansımadığını buna rağmen o sevgili uğruna gözyaşlarını yıldız ve âhını da samanyolu takımyıldızı yaptığını söylemektedir. İkinci anlam geri planda kalmaktadır. Fakat gök cisimleri ile olan ilgisinden dolayı bu beyitte şair mihr sözcüğü ile ihâm-ı tenasüp yapmıştır. Tenasübü oluşturan unsurlar “mihr, mâh, sitâre, kehkeşân” dır. Zerre-mihr ilgisi dikkati çeker. Ayrıca gözyaşlarının ve ahın sayılması mümkün olmayan yıldız takımlarına benzetilmesi yoluyla mübalağa sanatına yer verilmiştir.

Bâkî derûnum âteşinüñ dûdıdur felek
Mihr-i sipihr âhum odından şirâredür (Bakî D, G 92, b. 6, s. 115)

“Ey Baki, gönlümün ateşinin dumanıdır felek, göklerin güneşi benim ahımın ateşinden bir kıvılcımdır.”

Şair, beyitte kendisine seslenerek nida sanatı yapmıştır. Âşığın gönlü aşk ile öyle yanmaktadır ki gökyüzünün ısı ve ışık yayan en büyük cismi Güneş, onun gönlünden yükselen âhın dumanından sıçramış bir kıvılcımdır, denilmesinde mübalağa sanatı vardır.

Âsmân-ı mihrüñe âhum şirârıdur nücûm
Şu’le-i dâg-ı derûnum mâh-ı tâbân eyledüñ (Bakî D, G 272, b. 2, s. 195)

“Yıldızlar, senin güneşinin göğündeki ahımın kıvılcımlarıdır; gönül yaramın ışıltısını ay ışığına çevirdin.”

Beyitte “Güneşinin göğü” ifadesi ile aydınlık bir gök tasviri yapılmıştır. Şair, gökteki yıldızların ahının kıvılcımları olduğunu söyleyerek mübalağa sanatına başvurmuştur. Ayrıca geleneğe göre âşığın gönlü yaralardan oyuk oyuk olmuştur. Şair, bu oyukların ışıl ışıl göründüğünü söyleyerek dolaylı olarak sevgiliyi güneşe kendisinin yaralı gönlünü de Ay’a benzetmiştir. Gönlü yansa, âhından kıvılcımlar yükselse dahi âşığın gönlü güneşin (sevgilinin) ışığı sayesinde parlayan Ay gibidir.

Oda yakan felekde mihr ü mehi
Ãteş-i ãh-ı subh-gãhumdur (Cem Sultan, G 46, b. 2, s. 66)

“Gökte Ay ve Güneşi ateşe yakan; sabah vaktindeki ahımın ateşidir.”

Cem Sultan, âşığın göklere erişen âhının yakıcılığına dikkat çekiyor. Bu beyitte farklı olan âşığın gece değil de seher vaktinde âh ediyor oluşudur. Âh, kimi zaman sevgiliye kavuşmak ümidiyle edilen bir dua, kimi zaman sevgilinin vefasızlığından ötürü edilen beddua addedilir. Seher vaktinde edilen âh ve dua tesiri en büyük olanıdır. Âşık her gün doğumunda sevgiliye kavuşmanın ümidi ile doludur. Sevgiliye duyduğu hasret âşığın gönlünü yakar. Bu iç yangınıyla âşık öyle âh eder ki bu âhtan yükselen ateşle hem Ay tutuşur hem Güneş. Her ikisi de yanıp tutuşunca hava aydınlanır, seher vakti olur (Güfta, 2010, s.105).

Dûd-ı âhumdan cihân şeb gibi târîk olmasa
Kasr-ı gerdûnda güneş yakar mıdı hergiz çerâg (Emrî D, G 247, b. 3, s. 135)

“Cihan ahımın dumanından gece gibi karanlık olmasaydı, güneş her gün feleğin köşkünde mum yakar mıydı?”

Âşığın âhı dumanlıdır. Derinden bir âh etmesiyle duman felekleri kaplar, karanlığa boğar. Eskiden insanlar güneş battıktan sonra karanlıkta kalmamak için mum ışığından yararlanırlardı. Güneşin doğması da gecenin karanlığını aydınlatmak içindir. Beyitte bu duruma gönderme yapılarak âşığın âhından her gece gökler kararmasaydı

güneşin her gün doğmaya gerek duymayacağı söylenmektedir. Şair, güneşin doğmasını güzel bir nedene bağlayarak hüsn-i ta'lîl sanatı yapmıştır. Ayrıca sevgili gün yüzlüdür, güneştir. Bu beyitten yüzünü âşıktan sakınan sevgilinin uğruna bunca âh edilmedikçe yüzünü göstermeyeceği anlamı da çıkartılabilir.

ʿĀşıḳ ḳaçan ki nāvek-i āh-ı seḥer çeker
Göklerde mihr ü māh yüzine siper çeker (Necâtî D, G 145, b. 1, s. 215)

"Âşık ne zaman seher âhının okunu çekerse göklerde de güneş ve ay siper alır."

Âşık, sevgiliye kavuşamamanın verdiği acıyla gece boyunca seher vaktine kadar ağlayıp âh eder. Beyitte seher vakti güneşin ışıklarının ufuktan gökyüzüne doğru yükselmesi canını yanan âşığın gökyüzüne çıkan âhına benzetilmektedir. Ayrıca âh can yakıcı olması ve aşığın ağzından göğe yükselmesi yönüyle de yayından çıkmış bir ok gibidir. İşte âşık ne zaman sabaha kadar uyanık kalıp da seher vakti âh ederse işte o an bu âh ateşinden zarar görmemek için güneş ve ay siper alır ve kendilerini korurlar. Âşığın âhı o kadar kuvvetlidir ki kendilerini en büyük ışık kaynakları olan güneş ve ayı bile yakıp kavurabilir. Mihr ile mâh kelimeleri aralarında tezat kurmakla birlikte beyitte geçen hayalde mübalağa sanatından da faydalanılmıştır.

Şafak sanma güneş câmını ahşam tâk-ı gerdûndan
Benüm âhum düşürmişdür dökilmişdür şarâb andan (Emrî D, G 395, b. 2, s. 211)

"Sanma ki şafak gökyüzündendir, benim ahım güneş kadehini düşürmüş; ondan şarap dökülmüştür."

Güneş doğmadan biraz önce gökte oluşan kızıllıktır şafak. Gelenekte şafak vakti için sıklıkla şarap benzetmesi yapıldığı görülür. Şair, semada oluşan kızıllığın gök tarafından oluşturulmuş zannedilmemesini söyleyip uyarıyor. Aşığın âhı ateşlidir. Güneş, yuvarlak biçiminden ötürü kadehe benzetilmektedir. Âşığın âhı öyle kuvvetlidir ki içi kırmızı şarapla dolu olan kadehi devirmiş ve her yeri kırmızıya boyamıştır. Beyitte kırmızı renkli unsurlardan olan "şafak-güneş-âh-şarâb" birbiriyle **tenasüb** oluşturmuştur. Şafak vakti ise gerçekte âşığın âh etmesiyle ilgisi bulunmaksızın kırmızı renktedir. Bu iki durum arasında ilişki kurularak **hüsn-i ta'lîl** sanatı yapılmıştır.

Çarha âhum şu kadar virdi harâret nitekim
Gündüzin düşmez elinden güneşüñ mirvahası (Emrî D, G 536, b. 3, s. 282)

"Göklere âhım öyle bir sıcaklık verdi ki gündüz vakti güneşin elinden yelpazesi düşmez."

Yelpaze, eski dönemlerde insanların iki taraftan elleriyle yelleyerek serinlemek amacı ile kullandıkları nesnedir. Beyitte ilginç bir hayale konu olmuş, güneşin elinden yelpazesini düşürmediği söylenmiştir. Âh, ateşlidir nitekim güneşin kendisi ateştir. Buna rağmen âşık, âhının gökyüzüne verdiği ısı karşısında en büyük ısı kaynağı olan güneşin bile yelpaze ile serinlemeye ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle beyit gayet zarif bir mübalağa örneği olmuştur. "Âh-harâret-güneş" sözcükleri **tenasüp** ilgisi kurarak adeta beyti okuyanda sıcaklık hissi yaratmaktadır.

Kurıtduñ 'âlemi âhuñla Emrî
Ki akmaz çeşme-i hurşîdden âb (Emrî D, G 55, b. 7, s. 40)

"Ey Emrî, âhınla âlemi kuruttun ki güneşin çeşmesinden su akmaz."

Şair, nidâ sanatı ile kendine seslenerek beyitte ayrılıktan ötürü çektiği ıstırabın büyüklüğünü dile getirmektedir. Öyle büyük bir aşkla içi yanmaktadır ki onun âhının dumanı göğe yükselmiş ve her yeri karanlığa boğmuştur. Âh'ın rengi karadır. Âşık da kara sevdalıdır. Bu sevdanın hissettirdiği çaresizlik duygusuyla ettiği âh hem yakıcı hem de kurutucu özellik gösterir. Beytin hayal dünyamızda yarattığı manzara şöyledir: Âşık, sevgilinin hasreti ile âh edene kadar güneş ışınları göğün her yanına adeta hayat veren su gibi akmaktadır. Bildiğimiz üzere güneş en temel yaşam kaynağıdır. Âşık acı ile âh ettikten sonra güneş ışınları kara bir örtü ile örtülür ve hayat veren su akmaz olur, kurur. Bu duman ve âteşin harareti ile yaşama dair ne varsa yok olur. Beyitte âhın güneşi örtecek kadar güçlü bir dumana sahip olması ile mübalağa yapılmış ayrıca güneş çeşmeye teşbih edilmiştir.

Bir hevâyî top atarsa âhum ey hurşîd-had
Bu tokuz kat kubbe-i eflâki vîrân eyleye (Emrî D, G 450, b. 2, s. 63)

“Ey Güneş Yanaklı Sevgili, âhım havaya bir top atarsa; bu dokuz kat gökyüzünü viran eyler”

Âh bazen ok, silah, fişek, top olarak da düşünülür. Burada dokuz kat feleği yıkacak güçte bir top olarak düşünülmüştür. Güneş de dokuz kat feleğin içinde yer aldığı için ateşli ve kuvvetli bir top olan âh onu da paramparça edecek güçtedir. Beyitte âşığın yalvaran değil de bir nevi tehditkâr diyebileceğimiz üslubu dikkat çekmektedir. Alışılagelmişin dışında diyebileceğimiz bu kullanım âh almanın ağır manevi bedeller ödetecek kuvvette oluşundan kaynaklandığını düşündürtüyor. Âşık, sevgiliye “Alma mazlumun âhını çıkar aheste aheste” atasözündeki gibi biraz uyarıcı biraz da tehditkâr üslupla sesleniyor.

Şâh-ı gamdur Emrî dîvâr-ı hisâr-ı çarhda
Tôp-ı âhı tokınup kaldı degüldür âfitâb (Emrî D, G 37, b. 5, s. 32)

“Emrî kederin sultanıdır, gördüğün güneş değildir, onun âhının topu feleğin hisarının duvarında asılı kalmıştır."

Emrî, kendisini üzüntü ve kederin sultanı olarak tarif etmektedir. Sultan, sahip olunabilecek her şeyin en iyisine ve en fazlasına sahip olandır. Şair, kendisine kederin sultanı derken kederlerin en büyüğüne sahip olduğunu ifade etmek istemiştir. Aşk acısıyla öyle büyük bir âh etmiştir ki sevgiliye seslenerek gökte görünenin güneş olmadığını, âhının feleğin duvarlarına saplanmış topu olduğunu söylemektedir. Divan şiirinde ateşi ve dumanı ile ünlü olan âh, sıklıkla o dönemin ateşli savaş aletlerine benzetilmiştir. Top da bunlardan biridir.

Humret ile togdugın şevk-ı şafakdan sanmañuz
Âteş-i âhum şu‘â‘ından kızardı âfitâb (Emrî D, G 42, b. 2, s. 34)

“Kızıllıkla doğmasını şafak neşesinden sanmayın, ahımın ateşinin ışığından kızardı güneş.”

Şair burada aşktan duyduğu kederin ve acının büyüklüğünü derin bir benzetme ile ifade etmektedir. Her sabah gün doğumundan önce gökyüzü, şafak kızıllığına bürünür.

Tüm bu renklerin karışımını en iyi ifade eden renk adı ise kızıldır. Âteşli bir duman olarak tarif edilen âh, yükseldiğinde aleviyle gökyüzünü kızıla bürüyecek kadar güçlüdür. Âşık belli ki bu defa sesini yalnız sevgiliye değil tüm dünyaya duyurmak istemiştir. Herkese hitap ederek "Ey insanlar, gökyüzünün kızıllığını şafak neşesinden zannetmeyin sakın, benim içim yandığında ettiğim o âhın kıvılcımlarından gökler böyle kızıl oldu." demektedir. Beyitte kırmızı renkli olmaları dolayısı ile " humret-âteş-âh-şu'a' ve "âfitâb" sözcükleri tenasüb ilişkisi kurmuştur.

Ey âfitâbum kıl hazer eflâki idinme siper
Çarh okıdur âhum tokuz kat çarhî kalkandan geçer (Emrî D, G 188, b. 4, s. 107)

"Ey güneşim felekleri kendine siper edinmekten sakın; benim ahım felek okudur, dokuz kat felek kalkanından geçer."

Âşığın âhı öyle keskin, öyle delicidir ki dokuz kat feleği aşabilir. Feleklerin en üstünde yer alan güneş divan şairleri tarafından yücelik ve ulaşılmazlık bakımından sevgiliye teşbih edilmiştir. Sevgili de âşığın kendisine ulaşamayacağını bilir ve arada bir görünüp kaybolarak âşığa acı vermekten zevk duyar. Sevgilinin bu kibri ve kendine güveni karşısında âşık, sevgiliyi kendisini korunaklı bir yerde zannetmemesi için uyarmaktadır. Ey güneşim sen ne kadar yüksekte de olsan benim âhımın oku öyle güçlüdür ki, kendine siper edindiğin tüm felek katlarını aşar yine de sana ulaşır, diyerek içinin yangınını en güzel sözcüklerle ifade etmektedir. Beyitte âh, savaş aletlerinden olan oka benzetilmiştir. Sevgiliye "âfitâbum" diye seslenerek açık istiare; "Ey" diyerek de nida sanatı yapılmıştır.

Kes mihrini ey çerh güneşten sana her subh
Bir şu'le yeter âteş-i âh-i seherimden (Fuzûlî D, G 224, b. 6, s. 551)

"Ey gökyüzü, güneşten sevgini kes; her sabah sana (benim) seherimin ahının ateşinden bir alev yeter."

Âşık beyitte adeta âhının ateşinin büyüklüğü ile güneşe meydan okumaktadır. Gökyüzüne seslenerek aydınlanmak için artık güneşten bir beklentin olmasın, senin aydınlanman için benim seher vakti ettiğim âhın ateşinin çıkardığı alev yeterlidir

demektedir. Bu kadar büyük bir ışık yayan âhın şafak vaktine isabet ediyor olmasına şaşılmamalıdır. İslâm dinine göre duaların ve yakarışların en çabuk kabul edildiği saatler gün doğumundan biraz önceye, tan yerinin kızardığı vakte rastlar. Sevgiliye kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan âşığın gözüne gece gündüz uyku girmez. Her gün aynı oranda umutla ama günden güne artan aşk acısıyla âh eden âşık, kapkara göklerin aydınlanması için artık güneşe ihtiyacının olmadığını; onun ahından yalnızca bir alevin geceyi gündüze döndürecek kadar güçlü bir ateş barındırdığını ifade etmektedir. Beyitte âhtan bir parça derken alev kastedilmektedir. Ve onun güneşten daha güçlü bir ışığa sahip olduğunu söyleyerek şair mübalağa eder. Beyitte yine kırmızı renk münasebetiyle "güneş-şule-ah-ateş" sözcükleri tenasüb ilgisi kurmaktadır.

Âh-güneş ilgisine taranan divanların tümünde rastlanılmıştır. Bu divânlârda iki kelimenin birlikte kullanımı ile oluşturulan hayallerden en sık rastlanılanı "şafak vaktinin oluşumu", "ay ve yıldızların oluşumu", "güneş ve ayın âşığın âhının kıvılcımından ortaya çıkması" olmuştur.

4.2.2. Gölge

Divan şiirinde gölge hem olumlu hem de olumsuz anlam oluşturacak biçimde yer almıştır."Himâye, koruma, lütufta bulunma" kavramlarıyla birlikte anıldığında beyitte bir övülene yer verilmesi beklenir. Âşığın sevgiliden uzaktayken çektiği acılar anlatılacağında da gölge beyitlerdeki yerini almıştır. Bu kelimeye daha çok "zıll"ve "sâye" biçiminde rastlanır. Siyah rengi nedeniyle gölge-saç ilgisi sevgilinin saçını geceye ve karanlığa benzetmek yoluyla şiirde geçer. Hz. Peygamber'in meşhur mucizelerinden biri de gölgesinin yere düşmeyişidir. Adı söylenmese de "gölgesi yere düşmeyen" denildiğinde ondan söz edildiği anlaşılmıştır. Gölge, kişiden ayrılmayışı nedeniyle sadakat, aidiyet, sevilene bağlılık ifade eden beyitlerde kullanılmıştır(Pala, 2011, 392).

Ger peyince sâye-veş gitse karârım tan mı kim
Mâhımız her-câyidir mihr-i cihân-ârâ gibi (Ahmed Paşa D, G 342, b. 6, s. 252)

"Kararım gölge gibi ardınca gitse utanılır mı, ayımız dünyayı süsleyen güneş gibi kararsızdır."

Gölge sahibinin peşinden ayrılmaz, her zaman her koşulda yanındadır. Bu özelliği

ona “Kararlı” sıfatının verilmesine ve beyitlerde “Sadakat” ile anılmasına neden olmuştur. Geleneğimizde Ay sevgilinin ulaşılmazlığının temsilidir. Sevgili, ay gibi gezer vaziyette, sabit durmayan bir hali bir halini tutmayandır. Sevilenin kararsızlığı karşısında onu sevmek konusunda emin olmak âşığa düşer. Güneş de bir doğup bir batıyor olmasıyla kararsızlık ifadesidir. Her yönüyle âşık gölge gibi kovalayan, sevgili ise yerinde karar kılmayandır (Pala, 2011, s.42).

Kılıcuñ üstün ola niteki tîg-i hûrşîd
Sâye-i saltanatuñda ola âsûde cihân (Bâkî D, K 2, b. 60, s. 9)

“Kılıcın güneş kılıcından üstün olsun; cihan (dünya) saltanatının gölgesinde huzur bulsun.”

Saye, hükümdarın kudreti, himayesi ve onun devletinde sağladığı güveni ifade eden tamlamalar içerisinde kullanılır. Şair, padişaha dua içeren beyitte onun kılıcının güneşten üstün olmasını, cihanın bu gölgenin altında güven içerisinde bulunmasını dilemiştir (Pala, 2011, s.392).

Ey Behiştî ol gül üstinde bu sünbüller nedür
Hüsn elinde âftâb üzre tutarlar sâyebân (Behiştî D, G 397, b. 5, s. 401)

“Ey Behişti, o gülün üzerindeki sümbüller nedir? Sanki güzellik ilinde güneş üzerine gölgelik tutarlar.”

Sevgilinin saçı kokusu, kıvrım kıvrım görünümüyle sümbüldür. Yanakları da çiçeklerin sultanı olan güldür. Şair, sevgilinin güneş yüzündeki pembe yanakları üzerine dökülen kara saçlarını gölgeye benzetmiştir. Sevgilinin yüzü güzellik ilinin güneşi, saçları da o ülkeye gölgelik olmuştur.

Nice bulam ey güneş yüzlüm seni ben zerre kim
Gündüzin ahşama dek çün sâye bekler yanuñı (Emrî D, G 525, b. 3, s. 276)

“Ey Güneş Yüzlü Sevgilim, sabahtan akşama dek gölge yanında bekler ben zerre seni nasıl bulayım?”

Zerreler, sıcak havada uçuşan, gün ışığı üzerine gelmedikçe görünmezler. Üstünlük derecesi bakımından kendini zerre, sevgiliyi güneş kabul eden âşık sevgilinin saçlarını ona ulaşmasındaki engel olarak görür. Gece gündüz güneşin yanında bekleyen gölge, sevgilinin yüzüne sağ ve soldan dökülen zülüfleridir. Saç siyah rengi ve örtücü niteliği ile gölge gibidir. Sevgilinin yüzünün ışığına ulaşamayan âşığın varlığı, ışıksız kalan zerre gibi fark edilmez olacaktır.

Ola ‘adularının saye gibi yüzü siyah
Sen olduğunca cihanda güneş gibi meşhur (Hayâlî D, K 1, b.29, s.7)

“Ey Sultan! Sen cihanda güneş gibi ünlü oldukça düşmanlarının yüzü gölge gibi kara olsun.”

Sultanın övüldüğü kasideden alınan bu beyit dua ve beddua tezatı üzerine kurulmuştur. Şair, padişahı överken onun ününü güneşin ünü ile kıyaslamıştır. Güneş, gizlenemeyecek kadar parlaktır. Ondan haberdar olmamak ancak görme yeteneği olmayanlar için mümkündür. Hükümdar için dua etmek suretiyle ona övgülerini ifade eden şair, Sultanın güneş gibi parladığı devri boyunca düşmanların yüzünün kara olmasını dilemektedir. Burada şairin” düşmanın yüzü kara olsun” ifadesi ile hissettirdiği her türlü fitne girişiminde başarısız olmalarını diliyor olmasıdır. “Yüzü kara çıkmak” deyimine iktibas yapılmıştır.

Taranan divanlarda en az rastlanan ilgilerden biri de “sâye-güneş” ilgisi olmuştur. Bu ilginin en çok rastlandığı divan 16 örnekle Hayâlî Divanı olmuştur. En azrastlanan iki divan ikişer örnekle Bâkî ve Mihrî Hatun divanıdır. Avnî Divanı’nda hiç örnek yoktur.

4.2.3. Saç

Saç divan şiirinin soyut güzelinin en önemli güzellik unsurudur. Sevgilinin kirpiklerini, ay veya güneş olup parlayan yüzünü ortaya çıkaran; âşığın gönlünü avlayan, ve sevgiliyi âfete dönüştüren saçtır. Kısacası saçı olmadığında soyut güzelin varlığından da söz edilemez (Şahin, 2011, s. 1853).

Eski şiir geleneğinde saç zaman dilimlerine, bazı mitolojik varlıklara, kutsal unsurlara teşbih edilerek türlü şiirsel ifadeler içeirisinde yer almıştır. Saçın en önemli üç özelliği rengi, kokusu ve dağınık olmasıdır. Saç karadır, misk ya da sümbül onun

kokusunun güzelliği ile yarışamaz. Rengi tarif edilirken sevgilinin yüzünden bağımsız düşünülmez ve gece renkli olur. Saçtan bahsedilirken kara, gece, zulumât, şebdîz, şebrev denir ki sevgilinin yüzüyle yanağı ay, güneş, mum, âteş, nur olabilsin (Pala, 2011, s.384-385). Sevgilinin kara saçları ve güneş beyitlerde yan yana geldiğinde ortaya çıkan hayaller şöyledir:

Göynürdi şevki tâbında hüsninün âftâb
İtmese sâyesi lutf u himâyeti (Şeyhî D, G 194, b.2, s.191)

"Sevgili, saçının gölgesini lütuf ve koruması yapmasaydı, güneş yüzünün parlaklığı ile yanardı."

Âşık, sevgilinin yüzünün güneş gibi nurlu olduğunu bilir. Güzelin yüzü, güneşin yalnızca aydınlık vasfını değil yakıcılığını da taşır. Bu yakıcılık, bazen gökte iki çerağ olan ay ve güneşe ışık kaynaklığı eder bazen de sevgilinin yakıcılıktaki üstünlüğü felekte güneşi yakıp kül etmeye yeter. Zülüf, renk itibariyle ve yüzün aydınlığını gizliyor olması dolayısıyla gölgeye benzetilmiştir. Sevgilinin saçlarının, yüzünü örtmesi ile ilgili güzel bir hüsn-i ta'lîl yapan şair bu durumu sevgilinin zülüflerinin güneşi yanmaktan koruma isteğine bağlamıştır (Köksal, 2009, s. 132).

Didüm rûyunda zülfün ki egilmiş tâbdâr olmış
Didi tâbı güneşden çün olur dâyim giyâh eğri (Aynî D, G457, b. 3, s. 496)

"Dedim yanağında zülfün eğilip kıvrılmış, dedi otlar her zaman güneşin parlaklığından kıvrılır."

Ekinler aşırı gün ışığına maruz bırakılırsa sarı bir renk alarak solar. Bu duruma halk arasında "Ekinler yandı" denir. Sevgili yakıcı güzelliğiyle güneşe benzetilir. Saçlar bu güneşe o kadar yakındır ki ışığa en çok onlar maruz kalacaktır. Saç şekil itibariyle gelenekte kıvrım kıvrımdır. Beyitte bu kıvrımlara sebep olarak güneş ışınları gösterilmiştir.

Âferîn bu şâm-ı zülfün âftâbı nûrına
Şem' ider tâ subh olınca mâh-ı tâbânı yakar (Aynî D, G175, b. 2, s. 294)

“Ey sevgili gece saçlarının güneşinin ışığına aferin! Sabah olduğunda ayı mum eder de yakar.”

Saçın vasıflarından biri de geceye benzetilmesidir. Sevgilinin yüzü o saçların arasında ışıl ışıl parlayan güneştir. Bu güneşin ışığı felekleri aydınlatmaya, güneş dahil olmak üzere tüm gök cisimlerine ışık kaynaklığı etmeye yetecek kuvvete sahiptir. Ay, o güneş karşısında mum olup yanmıştır. Yanmak ayı görünmez, vakti gündüz kılar. Böylesine yok edici bir güzellik karşısında hayretle karışık hayranlık duyan âşık, duygularını takdir ifade eden “Âferin!” ünlemiyle dile getirmiştir.

Taranılan divanlarda “saç-güneş” ilgisi genellikle “gece-gündüz”, “karanlık-aydınlık” tezatı kurmak suretiyle kullanılmıştır. Taranan divanların tümünde güneş-saç ilgisine rastlanmıştır.

4.2.4. Sevgili

“Cân, cânan, cânâne, yâr, dost, mahbûb, habib, güzel, hûb, hubân, sanem, büt, nigâr, şâh, sultan, mâh, mihr, âfitâb, şûh, tabîb, melek, sâki” divan şiirinin en önemli geleneksel tipi sevgiliyi anlatmakta kullanılan ifadelerden bazılarıdır (Pala, 2011, s.402).

Divan şiirinin mazmunlarla örülü şiir geleneğine şekil veren bir unsur olarak sevgili, çoğunlukla âşığa çektirdiği ıstırap ile anılır. Cevr ü cefâ eder, can alır, fitne çıkarır, zulmeder fakat o sevilen olduğu için ne yapsa makbuldür. Melekler, ona günah yazmaz ve hiçbir makam tarafından yargılanmaz. Gönül alıcılığı ile ünlü olan sevgili, âşık etmede adeta bir ustadır, hilebazdır. Türlü güzellik unsurlarını kullanarak hileler yapar, herkesi kendine âşık eder fakat âşıkların acı ile âh etmelerine aldırmaz kesinlikle merhamet göstermez. Halinden şikâyetçi olmayan âşığın sevgiliye biçmiş olduğu değer onun “ulaşılmazlık” niteliğini pekiştirir. Sevgili her zaman yüceltilir. Onu anmaktaki en temel amaç, olabildiğince güzel ifadelerle üstünlüğünü ifade etmektir (Pala, 2010, s. 402).

Divân şiirinde sevgili yahut padişah, makam ve nitelikleri bakımından yer yer güneşle eş değer görülmüş çoğunlukla ondan üstün tutulmuştur. Sevgiliye ya da hükümdara ait olan araç gereçlerden başlanarak onların davranışlarına ve güzellik unsurlarına da şiirde yer verilirken hayaller güneşin özelliklerinden ilham alınarak oluşturulmuştur (Ay, 2009, s.119).

Gelenekte “sevgili-güneş” etrafında şekillenen beyitlerde en sık karşılaşılan kullanımlar incelendiğinde çoğunlukla sevgilinin kendisinin güneş olarak düşünüldüğü

görülmüştür. Fakat örnekler bununla sınırlı olmayıp yalnızca sevgilinin güzellik unsurlarının ayrı ayrı güneş olarak kabul edildiği örnekler de mevcuttur (Ay, 2009,126-128).

Sensen ol şāh-ı felek-mertebe kim leyl ü nehār
Yüz sürer işigüñe şems ü ḳamer döne döne (Necâtî D, G 467, b. 4, s. 358)

"Sen o felek rütbeli sultansın ki ay ve güneş gece ve gündüz döne döne eşiğine yüz sürer."

Âşığın gözünde sevgili bir sultandır. Bu sultanın rütbe ve değeri felekler kadar yüksekte olup evrendeki her şey onun emrine amadedir. Gece ve gündüzü oluşturan ay ve güneş dahi sırf onun eşiğine yüz sürebilmek için gökyüzünde devretmektedir. Yani ay ve güneş dahi bir nevi sultana benzeyen sevgilinin hizmetkârlarıdır. Beyitte leyl ile nehâr kelimeleri ve şems ile kamer kelimeleri birbirleriyle tezat içindedir. Bir yanda aydınlığın timsali güneş ile gündüz kelimeleri kullanılırken diğer yanda karanlığın timsali gece ve ay kelimeleri kullanılmıştır. Sevgilinin felek mertebesinde olması ona verilen yüce değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Ol kâmet üzre ol hurşîd suret
Kıyamet güni gibi pür-hararet (Mesîhî D, Ş I, b.157,s. 106)

"O güneş suratlı (yüzlü) sevgili boyunun üzerinde kıyamet günü gibi yanmaktadır."

Âşık, sevgilinin güzelliğinin yakıcılığına dikkat çekmiştir. Sevgilinin boyu servi gibi uzundur. Boyunun üstünde başı bulunur. Baş, yüz ve saç bütünlüğü içerisinde sevgilinin yanağı parlaklık vasfı ile en ilgi çekici olanıdır. Beyitte yukarıda bulunması ve parlaklığı bakımından güneş olarak düşünülen yüz, ayrıca yakıcılık vasfı ile de kıyamet gününe benzetilmiştir.

Sâkî lebün hem-dem-i câm-ı şârâb olur
Aks-i rûhunla câm-ı şarâb âfitâb olur (Mesîhî D, G 42, b.1,s. 137)

“Ey saki (Sevgili), senin dudağın şarap kadehiyle dost olur; yanağının yansıması ile şarap kadehi güneş olur.”

Kadeh ve dudak, rengi ve yakınlığı dolayısı ile beraber anılır. Sevgilinin dudağı sarhoş etme özelliği bakımından da kadehe teşbih edilir. Beyitte, sevgili dudağını şarap kadehine yaklaştırmış halde tasvir edilmiştir. Dudağa yaklaşan kadeh aynı anda bir diğer güzellik unsuru olan yanağa da yaklaşmış olur. Yanak, gelenekte güneş olarak düşünülür. Bu nedenle beyitte kadeh, sevgilinin yanağından yansıyan ışıkla güneşe dönüşmüştür. Kızıllık, parlaklık, sarhoş edicilik bakımından şarap kadehi ile güneş ilgili unsurlardır.

Ger senün rûşen zamîrün şu’le ursa ‘âleme
Zerreyi hûrşîd-i tâbân katreyi gevher kılur (Ahmed-i Da’î D, K 15, b. 9, s.44)

“Eğer senin parlak varlığın dünyaya alevini, ışığını vursa toz zerresini parlak güneşe, damlayı mücevhere dönüştürür.”

Sevgili, saçtığı ışıkla yalnız kendi etrafını değil kainatı da aydınlatacak kadar güzeldir. Fakat sahip olduğu bu aydınlığı çoğunlukla gizlemektedir. Âşık, beyitte sevgilinin yüzünü göstermesi durumunda yayacağı ışığı “zerreyi görünür kılmak”, “katreyi cevhere dönüştürmek” nitelikleri bakımından güneşin ışıkları ile bir tutmaktadır. Zerre yalnızca gün ışığı vurduğunda görünebilen bir varlıktır. Buradan anlaşıldığı üzere beyitte sevgilinin kendisi güneştir.

Ol hüsn âteşinün şevkı ile tutışuram
Ay ü güneş felekler hep üstüme dönerler (Necâtî D, G 92, b.2, s.191)

“O güzelliğin ateşinin coşkusu ile tutuşurum; ay, güneş ve felekler hep üzerimde dönerler. (başım döner)”

Âşık sevgilinin güzelliğinin ateşiyle yanıp tutuşunca bu güzellik karşısında adeta sarhoş olur ve etrafındaki her şey başını döndürür. Beyitte, âşık sevgilinin güzelliğiyle tutuştuğunu; kendisi tutuştuktan sonra ay ve güneşin etrafında dönmeye başladığını söylemektedir. Sarhoşluk hali baş dönmesine sebep olur. Sevgilinin aşkı ile kendinden geçen âşığın ay, güneş ve feleklerin kendisinin etrafında döndüğünü ifade etmektedir.

Kullarun gibi dolanur işigün mihr ile mâh
Beklemek ‘âdetdürür şâh-cihânı her gice (Necâtî D, G 466, b.6, s.358)

“Ay ve güneş kölen gibi eşiğinde dolanır, çünkü her gece cihan padişahını beklemek adettir.”

Divan şiirinde hükümdara atfedilen özelliklerin sevgiliye de verildiği görülür. Sevgilinin evi saraydır. Âşıkları köle gibi sevgilinin evinin etrafında, onun mahallesinde dolanır. Bu bakımdan âşıklar kendilerini köpeğe, dilenciye, köleye benzetir fakat bu hallerinden kesinlikle şikâyet etmezler. Yukarıdaki beyitte sevgili, hükümdar olarak düşünülmüştür. Sarayda padişahlar odasına çekildiğinde güvende olması ve isteklerinin yerine getirilmesi için kapısında bekleyen hizmetkârları olurdu. Beyitte sevgili sultan olunca ay ve güneş de onun kapısında bekleyen kulları, hizmetkârları olarak düşünülmüştür. Şair, bu duruma şaşılmaması gerektiğini çünkü sultanın kapısının her gece beklenmesinin adetten olduğunu söylemektedir. Beyit, saray kültürüne de ayna tutmaktadır.

Hüsnün beni gark eyleyeli nûr u ziyâya
Kalmadı tanum şâm u seher mihr ile aya (Hamdullâh Hamdî D, G 134, b.1, s.62)

“Güzelliğin beni nur ve ışığa boğduğundan beri akşam ve sabah güneş ile aya kusurum kalmadı.”

Sevgilinin güzelliğinin ışığı âşığı o kadar aydınlatmıştır ki artık âşığın ne güneşe ne de aya bir ihtiyacı kalmıştır. Klasik şiirde sevgili âşığın gönlünü aydınlatan bir ışık kaynağıdır. Bu yönüyle bazen güneşe eş tutulur bazen de güneşin ışığını geride bırakacak şekilde yüceltilir. Bu beyitte de sevgilinin güzelliğinin yaydığı ışığın hem güneşten hem de aydan üstün tutulduğunu görebiliyoruz. Bu ışık âşığın gönlünü o kadar çok aydınlatmıştır ki âşığın artık gün dönümlerine hiçbir ihtiyacı kalmamıştır, çünkü bu ihtiyacını sevgilinin güzelliğinden sağlamaktadır. Ayrınca beyitte geçen tan kelimesi de seher kelimesiyle iham-ı tenasüp kurmaktadır. Tan kınama anlamına geldiği gibi aynı zamanda tan vakti anlamına da gelir.

Rûşen eyler cihânı mâh-ı münîr

Mihr-i hüsnünden istifâdeyile (Hamdullâh Hamdî D, G 146, b.3, s.67)

“Parıldayan ay güzelliğinin güneşinden istifade ederek dünyayı aydınlatır.”

Anlam bakımından çok açık olan beyitte sevgili ayın sahip olduğu ışığın kaynağı olarak düşünülmüştür. Mihr kelimesinin de kullanılmasıyla sevgili güneşe benzetilmiştir. Bilindiği üzere ay, kendi ışığını üretemez, güneşten aldığı ışığı dünyaya yansıtır. Bu nedenle güneşe bağımlıdır, çünkü kendisinin ışığını güneş sağlar. Beyitte de bu durum hüsn-i ta’lîl yoluyla dile getirilir. Ayın ışık saçması bir güneş gibi parıldayan sevgilinin ona ışığını göndermesine bağlanmıştır. Beyitte geçen rûşen, mâh, münîr, mihr kelimeleri aydınlık ilgisinden dolayı tenasüplüdür. Ayrıca mâh ile mihr kelimesi arasında tezat vardır. Mihr kelimesi de hem güneş hem sevgi anlamında kullanıldığı için tevriyelidir.

Görenler nilgün dülbend ile ol yar-ı meh-rûyu
Sanur dördüncü kat gökden göründü mihr-i rahşânı (Hayâlî D, G 72, b.4, s.426)

“O ay yüzlü sevgiliyi mavi renkli tülbent ile görenler parlak güneşin dördüncü kattan göründüğünü sanır.”

Sevgilinin tasvirinin yapıldığı bu beyitte, sevgili ay yüzlüdür, mavi bir tülbentle gezer ve feleğin dördüncü katından kendini gösteren güneşi andırır. Sevgilinin ay yüzlü olması klasik şiirde sevgilinin yüz güzelliğini övmek için sık kullanılan ifadelerden biridir. Sevgilinin beyaz tüysüz yüzü parlak olması yönüyle genellikle ay ile ilişkilendirilir. Nilgün kelimesi Nil Nehri’nin renginde olan yani mavi olan demektir. Âşık, sevgilinin yüzüne mavi tülbent germesini, mavi gökyüzünde yer alan güneşe benzetmiştir. Sevgilinin mavi tülbendi gökyüzü iken yüzü ise o gökyüzünün güneşidir. Eski astronomi bilgisine göre güneşin dördüncü kat semada bulunmasına da beyitte değinilir.

Yakardı tâb-ı ruhsârı cihânı
Güneşde olsa ger ol çeşm ü ebrû (Bâkî D, G 398, b.6, s.249)

“O göz ve kaş güneşte olsaydı yanağının ışığı dünyayı yakardı.”

Beyitte sevgilinin gözlerinin ve kaşlarının güzelliğinin ifade edildiğini görmekteyiz. Klasik şiirimizde sevgilinin gözleri ve kaşları övülen unsurlar arasındadır. Genellikle can almaları veyahut âşığı kendilerine bağlamaları yönleriyle anılan bu unsurlar, sevgilinin güzelliğinin olmazsa olmazlarıdır. Sevgilinin kaşı ve gözü âşığın kalbini yakar kavurur. Şair, sevgiliye ait bu unsurların güneşte bulunması durumunda dünyanın da yanıp kül olacağını düşünür. Çünkü sevgilinin güzellik unsurları güneşe dahi etkileyici bir cazibe katar ve bu unsurlarla bezenmiş güneş artık dünyayı kasıp kavurmaya başlar.

İşigi tozı ne iksîr olur ki şems ü kamer
Yüzini sürmeyicek altun adı bakır olur (Necâtî D, G 169, b.3, s.226)

"Eşiğinin tozu nasıl bir iksirse ay ve güneş ona yüzünü sürmediği zaman altın bakıra dönmektedir."

Sevgilinin eşiği klasik şiirimizde en çok kullanılan unsurlardan biridir. Daha çok âşıkların gözlerine sürme olması yönüyle beyitlerde geçen sevgilinin eşiğinin tozu bazen de iksir olması yönüyle işlenir. Sevgilinin kapısındaki tozlar öyle kuvvetli bir iksirdir ki ay ve güneş dahi her gün ona yüzünü sürer ve böylece parıltılı ışık saçarlar. Eğer ay ve güneş yüzünü sürmezse bu eşiğe o zaman da altınlar bakıra döner. Esasında bu beyitte bakırı altına çevirmeye çalışan simya ilmine bir gönderme vardır. Sevgilinin eşiği öyle kuvvetli bir iksirdir ki onunla bakırlar altına döner.

Meh hırmenine od uralı mihr-i cemâlin
Yırtıp yakasın çarh yere çaldı külâhı (Ahmed Paşa D, G 339, b. 3, s. 252)

"Yüzünün güneşi ay harmanını yaktığından beri felek yakasını parçalayıp külahını yere fırlattı."

Burada bir harman tablosu yer almaktadır. Sevgilinin güzel yüzü güneşe benzetilirken gökyüzü de bir harman yerine benzetilmektedir. Gökyüzünde bulunan ay bu harman yerinde toplanan buğday başakları gibidir. Ayın harman olmasının sebebi dolunay zamanlarında etrafına yaydığı hâle adı verilen ışık kümesinden gelir. Şairler bu durumu harman yerinde toplanmış buğday tanelerine benzetirler. Sevgilinin güneş gibi

yakıcı güzel yüzünü gören ay harmanı tutuşur ve gökyüzü alev almaya başlar. Bunun akabinde felek sevgilinin güzel yüzü karşısında harman yerini koruyamadığı için öfkeden deliye döner ve başındaki külahı çıkarıp sinirlenmesinin bir göstergesi olarak yere fırlatır. Yere külah fırlatmak eski Türk geleneğinde hoşnutsuzluğun ve öfkenin sembolüdür. Beyitte yer alan meh ile mihr kelimeleri arasında tezat olmakla birlikte yere külah çalmak deyimi de irsalimesel sanatına örnek gösterilebilir.

Subh yırtar yakasın mâh-ı ruhun şevkı ile
Asumân mihrin elinden yere urur külehi (Zâtî D, G 341, b.2, s.358)

"Sabah vakti, senin aya benzeyen yanağının özlemiyle yakasını yırtar, gökyüzü ise güneşe benzeyen sevgilinin yapıp ettiklerinden dolayı külahını yere fırlatır."

Gökyüzünün sevgiliye âşık bir kişi olarak düşünüldüğü beyitte, âşığın aşkının şiddetiyle külahını yere attığı belirtilir. Mihr kelimesi hem sevgi anlamına hem de güneş anlamına geldiği için beyitte iki şekilde de yorumlanabilir. İlk dizede sabah vaktinin yakasını yırtması hem gün ağarması hem de âşığın sevgilinin yanağının özlemiyle gömleğinin yakasını parçalaması anlamlarına gelir. Yaka yırtmak, kültürümüz içerisinde sinirlenmenin ve öfkenin bir göstergesidir. Kendini bir çıkmazın içinde gören âşık, yakasını parça parça eder ve sevgisinin şiddetini böyle göstermeye çalışır. İkinci dizedeki külahını yere vurmak deyimi de yine öfke ve sinirin göstergesidir. Gökyüzüne benzetilen âşık o güneşe benzeyen sevgilinin cevrinden dolayı külahını yere fırlatır yani sevgiliden asla yüz bulamaz.

Derûnumda benüm ey meh bir âteş yakdı mihrüñ kim
Yirinde kurıyı kalurdı anı görse ger deryâ (Zâtî D, K 50, b.5, s. 162)

"Ay ay yüzlü sevgili senin sevdan gönlümde öyle büyük bir ateş yaktı ki eğer bu ateşi bir deniz görseydi oracıkta kurur giderdi."

Mübalağa sanatının kullanıldığı bu beyitte âşık, sevgiliye duyduğu aşktan dolayı gönlünde yanan ateşten söz etmektedir. Sevgilisini aya benzeten âşık, onun sevdasıyla gönlüne bir ateş düştüğünden bu ateşin tarifsiz derecede acı verdiğinden bahsetmektedir. Bu ateş öyle kuvvetlidir ki denizleri bile kurutabilir. Burada âşığın aşk acısı ne kadar

büyük olursa olsun buna zor da olsa dayandığını görebiliyoruz. Sevgilinin aşkıyla yanan âşık kendini taşıdığı iç ateşinin denizleri dahi kurutacağından bahsederek abartı sanatından faydalanmaktadır. Yine ateş ve deniz zıtlığı da beyitte göze çarpmaktadır. Meh kelimesi ay anlamına gelmekte olup beyitte geçen mihr kelimesinin hem sevgi hem de güneş anlamı vardır. Mihr kelimesinin güneş anlamı meh kelimesiyle iham-ı tenasüp ilgisi kurar.

Hecrüñle gökde mihr içer zehr ṭās ṭās
Mihrüñle lāle yirde yudar ḳan çanaḳ çanaḳ (Necâtî D, G 281, b. 2, s. 276)

"Gökteki güneş ayrılığından dolayı tas tas zehir içer, yerdeki lale sevdandan dolayı çanak çanak kan yutar."

Sevgilinin ayrılığı öylesine kahredicidir ki gökteki güneş bile buna katlanamayarak intihar etmek ister ve tas tas zehir içmeye başlar. Aynı durum yeryüzündeki lâlede de görülür, lâle de bu ayrılığın acısıyla çanak çanak kan yutmaya başlar. Sevgilinin ayrılığı her bakımdan dayanılmaz bir durumdur. Bu sadece âşığı kahretmekle kalmaz tabiata da zarar verir. Beyitte kullanılan iki mihr kelimesi de farklı anlama gelir. İlkinde gök kelimesinin kullanılmasından dolayı güneş anlamı varken ikincisi sevgi anlamında kullanılmıştır. Yani aralarında bir sesteşlik söz konusudur. Lalenin genellikle kırmızı tasvir edilmesi, çanak veya kadehe benzetilmesi, ortasının yanık olması da yine beyitte geçen unsurlardandır.

Taranan divanların tümünde sevgili ve güneşin anlamsal ilgi içerisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. En sık rastlanılan iki ilgi sevgilinin güzellik usurlarının güneşe kıyasla daha parlak olmasıdır. İkinci olarak "zerre-güneş ilgisi" bölümünde de anlatıldığı üzere âşığın kendini sevgili yanında noksan bularak "zerre" olarak nitelendirmesidir.

4.2.5. Yüz

Divan şiirindeki soyut sevgilinin temel güzellik unsuru, yüzüdür. Yüz, diğer bütün güzellik unsurlarını üzerinde taşıyan levha gibi düşünülmelidir. Rengi, parlaklığı, biçimi ile beyitlere konu olmuştur. Soyut güzelin, kara saçlarından bağımsız düşünüldüğünde aynı anlamsal etkiyi yaratmayacak olan yüz, mutlaka saçla bütünleştirilerek yorumlanır. Saç gece olunca yüz ay olur. Ya da karanlığı simgeleyen

saçların arasından ışıldayan yüz, güneştir (Karaköse, 2004, s. 178). Çalışmada güneş-yüz ilgisiyle kurulduğu tespit edilen beyitler şöyledir:

Bir felekdür sanki eşk-i çeşmüm üzre her habâb
Anda ey meh ‘aks-i ruhsâr-ı münîrüñ âfitâb (Emrî D, G 37, b. 2, s. 32)

“Ey Ay (Sevgili), her kabarcık sanki gözlerimin yaşının üzerinde bir felektir ki onda parlak yüzünün yansımasında güneş görünür.”

Âşığın sevgilinin hasretiyle dinmeyen gözyaşlarının üzerindeki her kabarcık bir felek olarak düşünülmüştür. Sevgili uğruna dökülen gözyaşı damlalarının her birinde onun yüzünün güneşi yansır, yanağının parlaklığı görülür.

Ne kaygu kılca cânuma saçunun pîç ü tâbından
Gözüm gönlüm çü rûşendür cemâlün âftâbından (Şeyhî D, G 143, b. 1, s. 163)

“Saçının verdiği sıkıntı gönlüme ne yapabilir sanki? Çünkü benim gözüm de gönlüm de senin yüzünün güneşiyle aydınlanmıştır.”

Beyitte sevgilinin yüzünün parlaklığına dikkat çekilmiştir. Âşık için sevgilinin kara zülüflerinin kıvrımları gönlü karartan unsurlardan değildir. Sevilenin yüzünün güneşi seven için öyle aydınlıktır ki hiçbir karanlık onun içini karartmaya yetmez. Âşığın gönlünü karamsarlığa sürükleyecek tek şey güzel yüzlü sevgiliye hasret kalmaktır. Bunun dışında kendisine gam yoktur.

Ta ki' gördü ruhlarun üstünde zülfün pîç-ü-tâb
Yüz perişanlık cemâl-i afîtâb üstündedür (Hayalî D, G 54, b. 2, s. 148)

“Ey Sevgili, güneş ne zaman ki senin yanaklarının üstünde kıvrılan saçlarını gördü, işte o zaman yüz perişanlık güneşin yüzüne çöktü.”

Divan şiirinde güzelin yanakları ay, yüzü güneştir. Saçlar siyah, dağınık ve kıvrımlı haliyle bazen bu aya düşen gölge bazen güneşi batıran gece olur. Yukarıdaki beyitte âşık için görülmesi büyük mucize olan sevgilinin güneş yüzüne ve yanaklarına

kara ve kıvrımlı saçları dağılmıştır. Saç, dağınıklıyla ve âşığın gönlünü perişân etmesiyle meşhurdur. Âşık, sevgilinin yüzüne zülf düştüğü zaman gökteki güneşin bile yüzüne kederler çöktüğünü ifade etmektedir. Burada "sevgilinin yüzüne dağılan saçlar" , "gökteki güneşin yüzüne düşen keder" anlamına gelecek şekilde kullanılan perişan sözcüğünde tevriye yapılmıştır. Hâyalî Bey, "yüz-ruh-afitâb" ve "zülf-perişanlık" sözcükleri arasında tenasüp ilgisi kurmuştur (Pala, 2011,s.384).

Mihr ü mehden ey perî zîbâ cemâlüñ var senüñ
Gün yüzüñ üstinde çün iki hilâlüñ var senüñ (Revânî D, G.220, b.1, s. 303)

"Ey Peri, senin ay ve güneşten daha parlak yüzün var, çünkü güneş yüzünün üstünde iki de hilalin var."

Şair sevgilinin yüzünün parlaklığını ay ve güneşle kıyaslayarak sevgilininkini üstün tutmuştur. Çünkü sevgilinin yüzü yalnızca bir güneş değil, üzerinde iki de hilâlin bulunduğu güneştir. İki hilâl güzelin yüzündeki kaşlardır. Kaşlar gelenekte bazen yay, bazen dal bazen de hilâl olur. Kaş genellikle kıvrımlı ve sivri varlıklara teşbih edilmiştir. Çünkü bu kıvrımlı ve sivri görünüm, âşığın gönlünü yaralayacaktır.

Cemâlüñ pertevinden nûr-bahş ol mâh u hürşîde
Güneş âyîne-i hüsnüñ felek âyîne-dâr olsun (Bâkî D, G 352, b.2, s.230)

"Ey Sevgili, yüzünün nurundan ay ve güneşe de bağışla; güneş güzelliğinin aynası felek de ayna tutan çırak olsun."

Sevgilinin yüzünün ışığı aya da güneşe de ışık verecek kadar göz alıcı bir parlaklığa sahiptir. Âşık sevgiliden bu ışıktan biraz da ay ve güneşe bağışlamasını istemektedir. Âşığın isteğinden anlaşıldığı üzere sevgili onun için en büyük ışık kaynağı olan güneşe bile ışık bağışlayacak kadar güzel bir yüze sahiptir. İkinci mısraya gelindiğinde "âyine" ve "âyîne-dâr" a rastlıyoruz. Şair, güneş'in sevgilinin güzelliğini yansıtan bir ayna, feleğin de bu aynayı tutan hizmetkâr olmasını dilemektedir (Onay,2004,s.120).

Ârızın görse felek mihr bırakmaz aye
Zerre zerre kılar anı bırakır sahrâye (Fuzûlî D, G 257, b.1, s.582)

"Felek senin yanağını görse, aya güneş bırakmazdı; onu parça parça eder çöle bırakırdı"

Sevgilinin yanağı aydan daha parlaktır. Ay, ışığını güneşten alır. Ay'ın da görünmez olduğu zamanlarda yıldızların ışıltısı belirginleşir. Şair, gözlemlerini de içeren beyitte güneşin sevgiliyi görmesi durumunda ışığını aydan gizleyeceğini hatta ayı parça parça kesip sahraya bırakacağını söylemiştir. Ayın kırpılması, yıldızların oluşumuna işaret eder. Fakat beyitte mihr, yalnızca güneş anlamı ile kullanılmamıştır. Aynı zamanda sevgi anlamına da gelmektedir.

Kılsa güneş yüzüñe nazar kendüden gider
Elbette gün görinse kamer kendüden gider (Şeyhî D, G 54, b. 1, s. 115)

"Ey Sevgili, güneş senin yüzüne bakarsa kendini kaybeder; bu doğaldır güneş doğduğunda kamer kaybolur."

Klasik şiirin soyut güzeli, güneş'in gözlerini kamaştıran, ayı utandıran yüzünün parlaklığıyla bilinir. Beyitte degeleneğe uygun olarak âşık, sevgilinin yüzünü görürse ayın da güneşin de kendini kabedeceğini söyler. Burada "kendini kaybetmek" iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Hem onun güzelliği karşısında akıllı kişilere yakışmayan davranışlar sergileyecek duruma düşmek hem de gerçekten gözden kaybolmak. İkinci anlamın daha baskın olduğu beyitte, sevgili güneş olur. Ay ve güneş ise bu sevgilinin görünmesi ile kaybolan yıldızlar gibi düşünülmüştür.

Kimüñ ki cemâlüñ kamerine nazarı var
Hergiz basarı yok güneşe dirse feri var (Şeyhî D, G 59, b. 1, s. 117)

"Her kim senin yüzüne baktıktan sonra güneşin ışığı var derse, onun görmek yeteneği yoktur."

Âşık için varlıklar âleminin en aydınlık olanı sevgilinin yüzüdür. Yeri göğü

aydınlatma kudretine sahip olan güneş ve ay dahi o yüzün parlaklığı karşısında ışığa muhtaçtır. Beyitte de âşık bu inancını, güneş ve aya sevgilinin yüzünden daha parlak diyenler olursa onlar ancak körlerdir, diyerek kesin bir diller ifade etmiştir.

Yine yüzüñ güneşinden cihân münevverdür
Saçuñ hevâsıyile bâg-ı cân muattardur (Şeyhî D, G 67, b. 1, s. 122)

"Ey Sevgili, yine senin yüzünün güneşiyle dünya aydınlandı; saçının havasıyla yaşam bağını güzel kokular sardı."

Yüzün güneşdür ü benzer meh-i temâm ana
Cihân-nümâ vü mahâldür dilense câm ana (Ayni D, G 21, b. 1, s. 184)

"Ey sevgili senin yüzün güneştir ve dolunaya benzer, dünyayı gösteren aynadır, (dünyayı gösteren) kadeh onun dilencisi olsa yeridir."

Hûrşîd-i ruhuñ kendüyi kim göstere cânâ
Minnet mi kalur mihr-i ziyâ-güstere cânâ (Bakî D, G 1, b. 1, s. 72)

"Ey sevgili, senin güneş yanağın kendini gösterdiğinde güneşin ışıklarına gerek mi kalır?"

Bu kadar nûrı güneş kandan iderdi tahsil
Olmasa re'y-i cemîlün yüzine âyinedâr (Bakî D, K 25, b. 35, s. 51)

"Güzelliğinin oyu yüzüne ayna tutmasaydı, güneş bu kadar ruhu nereden bulurdu?"

Yukarıdaki beyitlerin dördünde de güneş ışık kaynağı değil, ışığını başka kaynaktan almaya muhtaç konumdadır. Divan şiiri geleneğinin en belirgin unsurlarından biri soyut güzelin yüzünün parlaklık bakımından güneş ya da ay ile kıyaslanması çoğu kez her ikisinden de üstün tutulmasıdır. Sevgilinin yüzünü görmeyen âşık için dünya karanlıktır. Bu şekilde düşünüldüğünde yukarıdaki beyitleri anlamlandırmak daha basit olacaktır. Dünya, sevgilinin yüzü göründükçe aydınlık; sevgilinin yüzü göründüğünde

güneşin varlığı gereksiz ve sevgilinin yüzü görünmedikçe güneş ışıksızdır. Özetle divan şiiri geleneğinde güneş, sevgilinin yüzüdür.

"Ey put, güzelliğinin sofrası için, gökte ay ve güneşe ekmek ısmarlarım"

Gelenekte felek bir sofra ay ve güneş de bu sofrada bulunan iki ekmeğe benzetilir. Ekmeklerin en güzeli de bu ikisidir. Âşık, sevgilisinin güzelliğini överken beyte "Put gibi güzel olan sevgilim, senin yüzünün hanesinde bulunan sofranın zenginliği karşısında feleğin sofrasındaki ay ve güneş ekmeği birer muhtaçtır" anlamını katarak felek ve sevgili arasında güzellikçe üstünlük bakımından kıyas yapmıştır.

Felek güya döşenmiş sofra idi ol konuklukda
Kim anun olmuş idi kurs-u mihr ü meh iki nânı (Hayâlî D, K 14, b. 7, s. 43)

"Felek, sanki o misafirhanede serilmiş sofra idi ki onun kursunda ay ve güneş iki ekmek olmuştu."

İbrahim Paşa için yazılmış olan kasidede sofra bir cömertlik unsuru olarak kullanılmıştır. Felek, Paşa'nın makamında eksiksizce bezenmiş sofraya benzetilmiştir. Bu sofra öyle kusursuzdur ki ay ve güneş de ekmek oluştur.

Taranan divanlarda "yüz-güneş" ilgisi kurulan beyitlerin çoğunlukla övgü amacı ile yazıldığı görülmüştür. Söz konusu kullanıma daha çok gazellerde rastlanmıştır. Güneş, sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüzü ve yanağıyla ilgili olarak tüm divanlarda kullanılmıştır.

4.2.6. Zerre

Güneş, doğal ve yapay varlıklar arasında en ışıklı olanıdır. Bu ışıkların en küçük parçalarına da zerre denir. Zerre, yüz tanesinin ağırlığı bir arpa ağırlığına eşit olacak kadar küçük karınca anlamına da gelmektedir. Gözle görülmesi mümkün olmayacak kadar küçük parçacıklar da zerre olarak adlandırılabilir. Bizi ilgilendiren "zerre" edebiyatta en çok karşılaştığımız "ışık zerrecikleri"dir (Onay,2004, s.246).

Divan edebiyatında güneş, ışıklarının her tarafa ulaşması, gölgenin ve inanışa göre zerrenin varlığına sebep olması ile ele alınmıştır. Işık var olmasaydı gölge de olamazdı.

Bu nedenle gölge güneşe bağlı, zerre de gün ışığında görülebildiği için güneşin eseridir. Gelenekte sevgili yahut övülen güneş, âşık veya kul zerre olarak düşünülmüştür (Demir, 2013, s.295).

İltifât eylemezem zerre kadar nâ-dâne
Âsmân-ı hünere mihr-i cihân-ârâyem (Bâkî D, G 315, b. 3, s. 214)

"Cahile zerre kadar iltifat etmem, ben hüner göğünde alemi süsleyen güneşim."

Zerrenin küçüklüğü Bâkî'nin ifade etmek istediği anlamı destekleyen unsur olmuştur. Beyitte kendi ilminden övgüyle söz eden şairler sultanı, bilgisiz kişiye gözle görülemeyecek kadar küçük bir iltifatı dahi layık bulmayacağını sanatlı üslupla anlatmıştır. Kendisini de yetenekler feleğini süsleyen güneş ilan etmiştir. Güneş ışığını vermedikçe görünmesi dahi mümkün olmayan toz zerrelerine iltifatı zaten beklendik şey değildir.

Mihr ile raks iderdi tozum zerreveş benüm
Gırbâl ile bu hâk-i vücûdum elenmedin (Bâkî D, G397, b. 5, s. 249)

"Vücudumun toprağı kalburla elenmeden önce, tozum zerre gibi muhabbetle (güneşle) dans ederdi."

Gün ışığının yansımasıyla havada uçuşu izlenebilen toz zerreleri, beyitte dans eder gibi düşünülmüştür. Gelenekte, zerrenin güneşin cazibesine kapılıp koşmaya başlaması gibi hayallere yer verildiğine de rastlarız. Şair ölmeden evvel her zerresinin sevgiliye erişmek hevesiyle dans eder vaziyette olduğunu ifade etmektedir (Onay, 2004, s.247).

Mihrüñle ölem hâk ola ger sîne-i çâküm
Biñ yıl güneşe şu'le vire zerre-i hâküm (Revânî D, G 255, b. 1, s. 324)

"Eğer yaralı yüreğim toprak olur da sevginle ölürsem; toprağımın zerreleri güneşe bin yıl ışık versin."

Âşık, zerre sevgili de güneştir. Sevgili, âşık için uğruna ölünecek kadar değerli ve

üstündür. Gelenekte toprak da küçük tanelerden oluşması münasebetiyle zerre olarak düşünülmüştür. Şair bu benzerliğin üzerine kurduğu anlamsal örgüde ölse dahi sevgilinin yararına bir varlık unsuru olmaya duyduğu isteği şiirsel bir havada ifade etmiştir. Sevgili, güneştir. O güneşi görmek âşığın felaketine sebep olur. Bu nedenle "Mihrünle ölürsem" ifadesi bize hem sevdadan ölmeyi hem de güneşin görünmesiyle zerrenin varlığının son bulmasını düşündürür. Yine de âşık ölmesi durumunda her biri güneşten ışık alan zerrenin yine ışığını güneşe vermesini diler.

Gün yüzün mihri için bende deme ben kuluna
Bendelik kande ki ben zerreden ey hâce kemim (Ahmed Paşa D, G 221, b. 2, s. 197)

"Gün yüzünün sevdası için köle demeyesin ben kuluna, köleleik nerede ki ben zerreden de beter haldeyim."

Gelenekte küçüklüğü ile meşhur olan zerre, âşığın sevgili karşısındaki güçsüzlüğünün bir ifadesi olarak görülmüştür. Beyitte âşığın, sevgili karşısında köle bile sayılmayacak kadar kıymetsiz olması işlenmektedir. Âşık, kendisinin sevgili karşısında gözle görülmeyecek kadar küçük ve kıymetsiz bir zerreden daha beter duruma düştüğünü anlatmıştır.

Her zerre gubârı cevherinden
Yüz mihr gözine tûtiyâdur (Şeyhî D, K 5, b. 8, s. 29)

"Sevgilinin bastığı her zerre toz parçasının cevheri, yüz güneşin gözüne sürme olur."

Divan şiirinde toprak, renk ve biçim yönünden sürmeye benzetilir. Her iki madde de siyah renge yakın, küçük tanecikler halindedir. Bu benzerlik, şairlerin iki sözcüğü birlikte kullanmasına sebep olmuştur. Gelenekte sevgilinin bastığı toprak, onun ayağının tozu, âşığın gözüne sürme yapmak için can attığı değerli bir varlık olarak ele alınmıştır. Aslında toz ya da toprak koyu renkli iken sevgilinin bastığı toprak ışıl ışıldır. Âşıklarca bu toprak, bazen mücevher bazen gözleri görmeyen kişiler için merhem olmuştur. Beyitte de sevgilinin bastığı toprak öyle parlaktır ki, varların en ışıltılı olanı güneşten yüz tane

olsa, yüzünün de gözüne sürme yapmasına yetecektir.

Bâkî ‘izâr-ı yârda hat sanma görinen
Zerrâtdur ki mihr-i münîr itdi aşikâr (Bâkî D, G 111, b. 5, s. 124)

“Ey Bâkî, sevgilinin yanağında görüneni hat zannetme; onlar zerrelerdir ki gün ışığı onları görünür kıldı.”

Sevgilinin yanağı göz alıcı parlaklığıyla meşhurdur. BBu yanak üzerinde biten ayva tüyleri şairler tarafından övgülere mazhar olmuş önemli güzellik unsurlarındandır. Çoğunlukla kıvrımlı yapısı ile anılan bı tüyler şiirimizde hatt sanatı ile ilişkilendirilmiş, renk ve şekil itibari ile bir levha üzerine yazılmış güzel yazı olarak düşünülmüştür. Bu beyitte daha nasdir rastlanılan bir örnek olarak sevgilinin yüzündeki tüyler, gözle görünmeyecek kadar ufak toz parçaları olarak bilinen ve yalnızca gün ışığına çarpmak suretiyle görünür olan zerreye teşbih edilmiştir. Sevgilinin yanağı güneştir. Onun yanağındaki tüyler de zerredir ki yüzünün parlaklığı onları görünür kılmıştır.

Pertevin bir gün salar mihr-i ‘inâyet Bâkıyâ
Zerre-i nâçîzler hûrşîd-i nûr-efşân olur (Bâkî D, G 159, b. 6, s. 147)

“Ey Bâkî, güneşin lütfu birgün ışığını salar da, zavallı zerreler nur saçan güneş olur.”

Klasik şiirde sevgili tarafından yok sayılmaya, hor görülmeye mahkûm olan âşık daima güneşin yanındaki zerre hükmündedir. Sevgili ona bir şekilde nazar kılmadıkça kendini aciz hissedecektir. Fakat her zaman kavuşmaya dair umut taşıyan âşık, bir gün güneş (sevgili) lütufta bulunur ve ona dikkatini zerreye (âşığa) verecek olursa o zaman kendisinin de ışık saçıp, görünür olacağını söylemektedir.

Mihrî Hatun divanında “zerre-güneş” ilgisine rastlanmamıştır. Zerre’nin bu yüzyılda daha çok “âşık-sevgili” ilgisinde âşığın konumunu bildirmek üzere kullanılmış, geleneğe uygun olarak Güneş sevgili olurken âşık zerre olmuştur.

4.3. Güneşle İlgili Kıssalar

4.3.1. Bilâl-i Habeşî

Bilâl, Habeş şehrinde yaşayan bir köle olduğu için ona bu adla seslenilmiştir. O, Müslüman olduğunu ilan eden ilk yedi kişi arasındadır. İlânın sonucunda müşrikler tarafından türlü işkencelere uğramıştır. En meşhuru ise Ümeyye b. Halef'in zulmü olmuştur. Allah'a ve İslam dinine inanmayı seçen Bilâl-i Habeşî bu kişi tarafından her öğle vaktinde güneş altında işkenceye maruz bırakılmıştır. Sırt üstü yatırılan Bilâl'in göğsü üzerine kaya koymak suretiyle onu sıcağın altında Lât ve Uzza'ya tapınmaya zorlamışlardır. Fakat emellerinde başarılı olamamışlardır.Kızgın güneşe ve göğsündeki kayaya rağmen "Allah birdir" diyen Bilâl-ı Habeşî, zulme imanıyla karşı koymuştur (Fayda, 1992, 152, Pala, 2011, s.72).

Güneş ile anlam ilgisi kurulabileceğini düşündüğümüz "Bilâl-i Habeşî" kıssası ile ilgili isimler ve telmih unsurları 20 divanda taranmış hiçbir divanda örneğine rastlanmamıştır.

4.3.2. Hz.İbrahim

Hz. İbrahim, edebiyatımızda tanrıyı arayış öyküsüyle ve putlarla anılır. Puta tapmanın akıl karı olmayacağını erken yaşta fark eden Hz. İbrahim'in Allah'ı araması böyle başlamıştır. Bu yolculukta ilk önce sırasıyla gök cisimlerini tanrı edinmeye niyet eder. Kendisinden çok yukarıda konumlandırılmış bu varlıklardan evvela yıldızlar ilgisini çeker. Onlara tapınıp tapınmayacağını kendi içinde sorgular. Ardından Ay'a ve Güneş'e bakar, bunların tanrı olup olamayacağını sorgular. Sonra üçünün de aynı sebepten yaratan olamayacağına karar verir. Gökte görüp de "Benim Rabbim bu mudur?" dediği Ay, Güneş ve Yıldızlar kaybolur. (Pala, 2011, s.224-225) Hz. İbrahim, En'âm Suresi'nde kavmini Ay, Güneş, Yıldızlar ve putlara tapmamak üzere öğütleyen karakteriyle bilinir ve bu davranışıyla anılır (Işık, 1995, s. 169).

Güneş ile anlam ilgisi kurulabileceğini düşündüğümüz "Hz.İbrahim" kıssası ile ilgili isimler ve telmih unsurları 20 divanda taranmış fakat hiçbir divanda örneğine rastlanmamıştır.

4.3.3. Hz. İsa

Hz. Îsâ ve güneş "Noel" in ilanı münasebetiyle beraber anılırlar. Asıl doğum günü

hakkında elimizde bilgi olmayan Îsâ Peygamber'in kiliselerce kabul edilen doğum günü Aralık ayının 25. günüdür. Kesin olmayan bu tarih kiliseler arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. 25 Aralık, Güneş Tanrısı Mithra'nın da doğum günü olduğundan zamanla bu tanrı ve Hz.Îsâ özdeşleştirilmiş, tartışılan tarihler arasında en sık kabul göreni olmuştur. Günümüzde hala 25 Aralık "Noel" olarak kutlanmaktadır (Harman, 2000, s. 466).

Câm-ı zer sunsañ baña mihr-i cihân-ârâ gibi
Bezmgâhum çarh-ı çârümde idem 'Îsâ gibi (Behîştî D, G 514, b. 1, s. 467)

"Bana dünyayı süsleyen güneş gibi altın kadeh sunsan ben de meclisimi İsa gibi dördüncü felekte kurardım."

Beyitte öncelikle güneş ile kadeh arasındaki yuvarlaklık ilgisine değinilmektedir. Bunun yanı sıra sarı renkli güneş ile altından imal edilen kadeh arasında da renk bakımından benzerlik vardır. Sevgilinin âşığına kadeh sunması ona karşılık verdiğini gösterir ki bu durum âşık için bulunmaz bir nimettir. Ancak beyitten de anlaşılacağı üzere bu sadece âşığın arzu ettiği bir hayal olarak kalmakta, hayata geçememektedir. Şair, Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra dördüncü kattaki semaya yükselmesine ve buranın güneş seması olmasına da telmihte bulunmaktadır. Eski gök bilimine göre feleğin dördüncü katında güneş bulunur ve burası Hz. İsa'nın Mesih olarak yeryüzüne inene dek ikamet edeceği yerdir. Ayrıca beyitteki İsa, kadeh ve meclis kelimelerinden hareketle Hristiyan kültüründe önemli bir yeri bulunan "Son Akşam Yemeği ve Kutsal Kase" hadisesinden şairin haberdar olduğu varsayılabilir.

Mülevves olmayıp tecrîd ile çıksan bu âlemden
Seni Zâl-i felek hurşîde cüft eyler Mesîha tek (Fuzûlî D, Muk. , b. 20, s. 399)

"Günaha bulaşmadan bu maddi âlemden soyutlansan Zâl misali aksakallı olan felek seni Mesih gibi güneşe benzetir."

Öğüt niteliğinde olan bu beyitte, günahkâr olmadan kendini dünya işlerinden soyutlayan kişinin felek tarafından ödüllendirileceği anlatılmaktadır. Eski kültürde kendini dünyadan soyutlamak övülen ve arzu edilen bir durumdur. Böyle yapan kişinin kendini her türlü kötülükten arındıracağına inanılır. Beyitte kendini arındıran kişinin Zâl

olarak nitelendirilen felek tarafından dördüncü kat semaya yükseltildiği görülür. Bu durum tıpkı Hz. İsa'nın göğe yükselişi gibidir. Hz. İsa göğe yükseltildiğinde güneş semasında konaklamıştır. Bu nedenle kendini dünyadan soyutlayan kişinin de Mesih İsa gibi bu semadaki güneşle özdeşleşeceği dile getirilir. Felek çok uzun zamandır gökyüzünde bulunmasından dolayı Şehname kahramanlarından yaşlı görünümüyle nam salmış olan Zal'a da benzetilmiştir.

Taranan divanlarda Hz. İsa ile güneş ilgisi kurulan 2 beyite rastlanmış ikisi de yukarıda açıklanmıştır. İki beyitte deHz. İsa ile Güneş'in feleğin dördüncü katında bulunmaları bakımından birlikte kullanılmıştır.

4.3.4. Hz.Muhammed

Hz.Muhammed, İslâm'ın son Peygamberidir. 571'de Mekke'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardayken anne ve babasını kaybetmiştir. Soyu Hzç İbrahim'e kadar götürülebilir. Divan şiiri geleneğinde en çok adı geçen Peygamberdir. "Çok övülmüş" anlamına gelen adı türlü söz sanatları içerisinde kullanılmıştır. Yaşantısı ile İslâm Dünyasınca örnek alınmış, güvenilirliği nedeniyle "Muhammed'ül-Emîn" olarak anılmıştır. 40 yaşına geldiğinde Hira Mağarası'nda Peygamberliğe erişmiştir. Hz. Peygamber, divan şiiri geleneğinde mucizeleri ile her dönemde anılmıştır. Hz. Muhammed Mustafâ doğduğunda gerçekleşen mucizelerin ilki Tâk-i Kisrâ'nın yıkılmasıdır. Ayrıca çocukluğunda üzerinde bir bulut ile dolaştığı bilinmektedir. Teri ve dokunduğu yerin kokusu "gül" gibi kokar. Bu nedenle gül de çiçeklerin sultanı olarak kabul edilir (Pala, 2010, s. 330). Divan Şiirinde "İslâmın Güneşi" olarak da anılan Peygamberimizin "güneş" ile beraber anıldığı beyitler şunlardır:

Geldi dînüñ mihri enver eyledi
Tagıdup küfri münevver eyledi (Mihrî D, NAAT, b.85, s.195)

"Dini geldi ve güneşi nurlandırdı; karanlığı dağıtıp aydınlattı."

Beytin ilk dizesi hem Hz. Peygamber'in getirdiği dinin, güneşi dahi aydınlattığı hem de dinin güneşi olan Hz. Peygamber'in âlemi aydınlattığı şeklinde yorumlanabilir. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dini, çağının bütün Cahiliye inanışlarını bitir, inanların manevi dünyasını aydınlatmış ve Allah'a giden doğru yolu göstermiştir. Bu

dinin güneşi de risaleti tebliğ etmesinden dolayı Hz. Peygamber'dir. Onun vahyi Allah'tan alıp insanlara duyurmasıyla birlikte bütün kötülükler yavaş yavaş silinmeye başlamış, tıpkı güneşin her sabah karanlıkları dağıtıp ışığını yayması gibi bütün batıl inançlar geçersiz kılınıp yeryüzü nurla dolmaya başlamıştır.

Gün gibi rûşen olmaga i'cãz-ı Mustafã
Şakk itdi bedri şekl-i hilâli Muhammed'üñ (Cem Sultan D, K 4, b. 28,s. 8)

"Hz. Peygamber, mucizesini gün gibi açığa çıkarmak için hilal şeklindeki parmağıyla dolunayı ikiye ayırdı."

Hz. Peygamber'in en önemli mucizeleri arasında Şakkü'l-Kamer hadisesi vardır. Bu rivayete göre, kendisinin peygamberliğini sorgulayan bir grup müşrikin gözü önünde Hz. Peygamber'in dolunayı iki parçaya ayırdığına inanılır. Beyitte, Kütüb-i Sitte gibi inanlarca sahih kabul edilen hadis kitaplarındaki bu hadiseye telmihte bulunulmuştur. Ayrıca şair, Hz. Peygamber'in parmaklarının hilale benzerliğinden de bahsetmektedir. Beyitte geçen gün kelimesinin bir anlamı da güneştir. Güneş ve rûşen kelimeleri aydınlık yönünden birbiriyle ilişkilidir. Günümüzdeki gün gibi ayan beyan olmak tabiri beyitte de işlenmektedir.

Taranan divanların hiçbirinde "Hz.Muhammed" ve "güneş" arasında doğrudan ilgi kurulmamıştır. Beyitlerde daha çok "ay" ile anıldığı tespit edilmiştir.

4.3.5. Hz. Süleyman

Divân şiirinde hem peygamber hem de hükümdar oluşuyla en çok anılan isimlerden olan Hz. Süleymân'ın bir diğer anılma sebebi de kendisine farklı vasıflar kazandıran yüzüğüdür. Hz. Süleyman, parmağında "mühr-i Süleymâné olarak anılan bir yüzük taşımaktadır. Bu yüzük, kendisinin rüzgara, hayvanlara cinlere ve tüm varlık alemine hükmetmesini sağlamaktadır. Böyle bir hakîmiyete sahip olması yüzükteki "ism-i azam" yazısından dolayıdır (Pala, 2010, s. 411).

Hâtem-i mihr-i Süleymândır visâlin dil-berâ
Âzm-i râh-ı menzil-i Dâü's-selâm etsem gerek (Ahmed Paşa D, G 171, b.5, s.173)

“Ey sevgili, seninle kavuşma fikri Süleyman’ın güneşe benzeyen yüzüğüne benzediği için artık sana kavuşacağım menzile doğru yol almalıyım.”

Hz. Süleyman’ın mührü ile ilgili kıssaya telmihte bulunan bu beyitte şair, sevgiliyle kavuşma ümidini Hz. Süleyman’ın yüzüğüne kavuşma ümidine benzetmektedir. Kıssaya göre Hz. Peygamber mühürlü yüzüğünü belli zamanlarda ya veziri Asaf’a ya da eşine bırakırmış. Bir gün yüzük veziri Asaf’ın elindeyken kaybolmuş ve bir devin eline geçmiştir. Beyitte de bu kıssanın işlendiği görülmektedir. Sevgilinin dudakları çoğu zaman Süleyman’ın mührü olarak düşünülmüştür. Âşık da bu dudaklara kavuşmak ümidiyle veyahut bu dudaklardan çıkan bir selam sözüne kavuşmak ümidiyle sevgilinin menzilinin yolunu tutmak istemektedir.

Etrâfa saldı şa’şa’asın gûşe gûşe mihr
Oldı ufukda mühr-i Süleymân gibi ‘ayân (Bâkî D, K 1, b.10, s.3)

“Güneş, Süleyman’ın mührü gibi ufukta görünerek parıltısını etrafa köşe bucak yaydı.”

Güneş, divan şiirinde en büyük ışık kaynağı olarak görülmüş ve beyitlerde dünyayı aydınlatması dolayısıyla sıkça işlenmiştir. Gösterişli bir görünüme sahip olan güneşin her sabah ufukta görünüp dünyayı köşe bucak aydınlatması Hz. Süleyman’ın gösterişli yüzüğüne benzetilmiştir. Klasik şiirimizde mühr-i Süleyman ile güneş arasında bir şekil benzerliği söz konusudur. Mühür kelimesinin bazen söz oyunuyla mihr şeklinde kullanıldığı da olur. Her iki okumada da yine Hz. Süleyman’ın yüzüğünden bahsedilmiş olur. Beyitte de mihr ve mühr kelimeleri kullanılarak bu ses benzerliğinden faydalanılmıştır.

Ko rüsvâ eyleme aklı ki möhr-i mihr hânundur
Süleymân hatemini saklayıbilmezler Âsaflar (Necâtî Beg D,G 91, b. 4, s. 191)

“Aklını boş yere yorma bırak, Asaf gibi vezir olanlar Süleyman’ın yüzüğünü saklayamayacağı için güneşe benzeyen mühür de padişahın malıdır.”

Beyitte Hz. Süleyman’ın veziri Asaf’ın mühr-i Süleyman adı verilen yüzüğü bir

deve kaptırması hadisesine telmih vardır. Bu kıssaya göre Hz. Süleyman, hayvanları kontrol edebildiği yüzüğünü abdesthaneye giderken veziri Asaf'a bırakır. Yüzüğün peşinde olan bir cin Hz. Süleyman'ın kılığında Asaf'a yaklaşır ve yüzüğü ondan alır. Daha sonra bu dev tahta oturur ve gerçek Hz. Süleyman'ı saraydan kovar. Bu kıssaya atıfta bulunan bu beyitte de aslında mühr-i Süleyman'ın sadece hükümdarın malı olduğundan, Asaf dahi olsa bir vezirin böyle değerli bir eşyayı koruyamayacağından bahsedilmektedir.

Taranan divanların 3 tanesinde Hz.Süleyman ve güneşin doğrudan anlam ilgisi içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Üç beyit de açıklanmıştır. Bu açıklamaların sonucunda Hz. Süleymân'ın yüzüğü olan "ism-i âzâm" ın güneşe teşbih edildiği görülmüştür.

4.3.6. Hz.Yusuf

Hz. Yûsuf divan şiirinde en çok anılan peygamberlerdendir. Eşsiz güzelliği ve iffeti ile sevgilnin övüldüğü beyitlerde anılmıştır. Kimi zaman sevgiliden ikinci Yûsuf anlamına gelen "Yûsuf -ı sânî" tamlaması ile bahsedilir. Kardeşleri tarafından zulme uğraması, kuyuya atılması, terazi ile tartılması ve köle olarak satılması, rüyasında Ay ve güneşin kendisine secde etmiş olması ile anılmıştır. Şairler kıssaların en güzeli anlamına gelen "ahsen'ül kasas" a telmihte bulunmak suretiyle Yûsuf adını andıkları beyitlerinde Züleyhâ'dan da bahsetmişlerdir (Pala, 2010, s.483).

Ey şeh-i mısr-ı nübüvvet kasr-ı kadründe senün
Hazret-i Yûsuf güneş yüzlü gulâm-ı meh cebîn (Zâtî D, K 5, b.17, s. 49)

"Ey nübüvvet ülkesinin padişahı, senin kadir ve kıymetinin köşkünde Hz. Yusuf güneş yüzlü, alnı ay gibi parlak bir köledir."

Beyte göre Hz. Peygamber, peygamberlik ülkesinin padişahıdır. Onun kadir ve kıymetinin köşkünde güzelliğiyle nam salmış Hz. Yusuf bile bir hizmetkârdan ibarettir. Burada Hz. Peygamber ile Hz. Yusuf güzellik yönünden kıyaslanmış ve Hz. Peygamber'in Hz. Yusuf'tan çok daha güzel olduğu dile getirilmiştir. Hatta Hz. Peygamber sadece Hz. Yusuf'tan değil diğer bütün peygamberlerden de güzellik yönünden üstün tutulmuştur. Çünkü beyitte geçen "şeh" ifadesinden güzellik konusunda diğer peygamberlerden daha üstün olduğu anlaşılır. Ayrıca Hz. Yusuf'un bir dönem Züleyha'nın hizmetkârı

olmasından hareketle beyitte Hz. Yusuf'u tanımlamak için "gulam" kelimesinin tercih edildiği görülür. Hz. Yusuf'un güzelliğini tanımlamak için de güneş yüzlü tabiri kullanılmıştır. Çünkü Hz. Yusuf, güzelliğini etrafına güneş gibi saçan bir peygamber olarak görülmüştür.

Mahbûs-ı şâh-ı şâm idi çâh-ı zalâmda
Mısr-ı sipihr Yûsuf'ı yani ki âftâb (Şeyhî D, KXII, b.3, s. 45)

"Gökyüzü ülkesinin Yusuf'u yani güneş; karanlık kuyuda akşam padişahının mahpusuydu."

Beyitte, Hz. Yusuf'un Mısır firavunu tarafından bir kuyuya hapsedilmesi olayına telmihte bulunur. Gökyüzü ülkesinin güneşi gibi görülen Hz. Yusuf'un Şam diyarının hâkimi firavun tarafından hapsedilip karanlık bir kuyuya atılması işlenir. Beyitte kullanılan "şam" kelimesi hem idari olarak Şam bölgesi anlamına gelir hem de "akşam" kelimesinin yerine kullanılır. Bu kelime beyitte her iki anlama gelecek şekilde de kullanılmıştır. Bugün sadece bir şehirden ibaret olan Şam, tarihi dönemlerde bugünkü Suriye, Ürdün ve Filistin'i de içine alan büyük bir yerleşim birimiydi. Bunun haricinde akşam anlamında kullanılması da yine güneş ile şam arasında bir tezatlık kurar ki Hz. Yusuf güneşin timsali olarak bu karanlığa hapsolmuştur. Daha sonra yine bir güneş gibi o karanlığı bastırıp kuyudan çıkmıştır.

Çün oldı Yûsuf-ı mihrün mekânı çah nola
Olursa göz yaşı Yâ'kub-u çarha heft-evreng (Hayâlî D, K 7, b. 4, s. 23)

"Güneşe benzeyen Hz. Yusuf, kuyuya atıldığı için gözlerinin yaşı Hz. Yakub'a benzeyen feleğin üstündeki yedi yıldız olsa da ne çıkar?"

Beyit, Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasını ve Hz. Yakub'un bu olay sonrasında gözyaşları dökerek kör olma hadisesini anlatmaktadır. Hz. Yusuf'un güneş olarak tasvir edildiği beyitte, onun karanlık bir kuyuya atıldığından ve burada döktüğü gözyaşlarının gökteki yıldızları oluşturduğundan bahsediliyor. Beyte göre, güneşe benzeyen Yusuf'un kör bir kuyuya atılmasının ardından döktüğü gözyaşları Yakup gibi yaşı kemale ermiş olarak düşünülen feleğin üstündeki bazı takımyıldızları oluşturmuştur. Burada Hz. Yakup

ile felek arasında kurulan ilişki önemlidir. Felek yaşı dolayısıyla yaşlı Yakup'a benzetilmektedir. Yine klasik şiirimizde yaşlı görünümü sebebiyle feleğin Zâl ile ilişkilendirildiği de olur.

Çâh-ı arza düşicek Yûsuf–u mihr oldu o dem
Mâh-ı Yâ'kub-u felek külbe-i ahzan-şekil (Hayâlî D, K 8, b. 4, s. 27)

"Güneşe benzeyen Hz. Yusuf, kuyuya atıldığında Hz. Yakup'u andıran feleğin üstündeki Ay da hüzünler evine döndü."

Hz. Yusuf'un kuyuya atılması kıssasına telmihte bulunulmaktadır. Güneşle özdeşleşen Hz. Yusuf'un karanlık bir kuyuya atılması çerçevesinde beyitte tezat sanatından faydalanılır. Güneşe benzeyen Hz. Yusuf kuyuya atıldığı vakit Hz. Yakup'a benzeyen gökyüzünde de ayın yas tutup hüzünler evine döndüğü dile getirilir. Beyitte ay ve güneşin geçmesi yine bir zıtlık örneğidir. Kıssaya göre Hz. Yusuf'un kuyuya atılmasından sonra Hz. Yakup çok fazla gözyaşı dökerek kör olur ve evi de hüzünler evine döner. Bu durum yaşlılığı sebebiyle Hz. Yakup'la özdeşleşen feleğin üzerindeki Ay'da da görülür. Ay görünümü ve beyazlığı itibarıyla yaşlı ve gözyaşı döken Yakup gibi düşünülmüştür. Buna göre Yakup'un gözyaşları da gökyüzündeki yıldızlardır.

Taranan 20 divanda Hz. Yûsuf'un güneşle birlikte anıldığı 4 örneğe rastlanmıştır. Örneklerin açıklanması sonucunda dört beyitte de "kuyuya atılma hadisesi" ne telmihte bulunulmuş ve Hz. Yûsuf'un güneşe benzetildiği görülmüştür.

4.4. Güneş-Hayvan İlgisi

4.4.1. Aslan

Tarihten günümüze insanlar aslan ve güneş arasında dikkat çekici bağlantılar kurmuşlardır. Güneş, gökyüzündeki en parlak ve en büyük cisim olduğu için göklerin sultanı kabul edilmiştir. Aslan da cesareti, yenilmezliği, yalnız fakat güçlü olması dolayısı ile ormanların kralıdır (Yıldırım, 2008, s. 665).

Divan edebiyatında güneş ve aslan çoğu zaman aynı beyitte yer almış ikisi arasında güçlü benzerlikler kurulmuştur. Astronomiye göre güneş, aslan takım yıldızı hizasındadır. Bu konumda yer alıyor olması da iki kavram arasında şiirsel ilgiler kurulmasına sebep olmuştur (Pala, 2011, s. 26).

Gözi âhûlara şimdi şikâr olmak münâsibdür
Esed burcına itdi âftâb ey mehlikâ tahvil (Behiştî D, G 301, b. 3, s. 346)

"Ey Ay Yüzlü, ahu gözlülere bu zamanda av olmak yaraşır, güneş aslan burcuna girdi."

Sevgili gelenekte âşığı türlü tuzaklarla kendine âşık eder. Sevgilinin güzelliği karşısında bu tuzaklara düşmemek âşık için mümkün değildir. Beyit sevgilinin "avcı" âşığın "av" olması üzerine kurulmuştur. "Burc-ı Şîr" ya da "Esed Burcı" olarak beyitlerde yer alan Aslan Burcu, güneşin en belirgin olduğu zamana (23 Temmuz-22 Ağustos) işaret edilirken anılır. Beyitte âşık ahu gözlü sevgiliye seslenmektedir. Güneşin görünür olması sevgilinin yüzünün görüldüğüne delalettir. Güneş uğurlu gezegenlerden sayılır. Avcılık geleneğinde avcılar yola çıkarken kendilerine "uğurlar ola!" denilmesini isterler. Bu ifadeleri uğurlu kabul ederler. Belli ki sevgilinin hem yüzü hem de âhu gözleri âşık tarafından görülmüştür. Bu güzelliğin âşık tarafından görülmesi güneşin en parlak zamanına benzetilmiştir. Bu zaman en uğurlu vakit sayıldığından, sevgili için ava çıkması uygun olacaktır. Yani, âşık beyitte sevgiliyi hem güneş hem de işinin rast gitmesini istediği avcı konumunda düşünmüştür (Onay, 2004,s.110; Pala, 2011, s.26; Yıldırım, 2015, s.348).

Vücûdum şîr-i mihre menzil olup ey güneş yüzli
Aña bu rişte-i cânum dahı muhkem kemend olmış (Behiştî D, G 227, b. 4, s. 305)

"Ey Güneş Yüzlü Sevgili, vücudum güneşin aslanına hedef olup bu cânımın ipliği ona bağlı sağlam kement olmuştur."

Divan şiirinde âşığın canı ipliğe benzetilir. Bu iplik sevgilinin etrafında ve onunla alakadar olan her şeye dolaşmasıyla meşhurdur. Âşık şiirde güneşin aslanına hedef olduğunu ve kendisinin canının sevgilinin yüzünden gelen ve ipliğe benzeyen bu ışıklara bağlandığını ifade etmektedir. Burada güneşin göklerin sultanı olmasına, sevgilinin üstünlüğüne ve güneşin etrafındaki ışınların aslan yelelerine olan benzerliğine gönderme vardır. Âşığın canına isabet eden bu ipler onun canını yakan bir kemed olmuştur (Pala, 2011, s. 377).

Heybetinden kaldurup başın göge bakmaz ‘adû
Kim güneş görinür aña pençe-i şîr-i ‘arîn (Revânî D, K 23, b. 36)

“Düşmanlar senin heybetinden başını kaldırıp gökyüzüne bakamaz ki (kaldırıp da baksalar) güneş onlara ormandaki aslanın pençeleri gibi görünür.”

Sultanı medhetmek üzere yazılan kaside beytinde hükümdarların en belirgin vasfı olan “heybet”e dikkat çekilmiştir. Ayrıca gelenekte padişah yeryüzünün güneşi sayılmıştır. Onun haşmeti ve gücü karşısında baş kaldırabilecek tek bir kişi yoktur, tüm düşmanlar er ya da geç hükümdara boyun eğmek zorunda kalacaktır. Olur da baş kaldırmaya yeltenen olursa güneş onlara ormandaki aslanın pençeleri gibi görünür. Ormandaki aslan ve hükümdar arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Ormanların hakimi aslan, devrin şairi için de cihânın hakimi-sultandır.

Gara girdi kulle-i çarhun pelengi doğdu çün
Bişe-i eflakden manend-i şîr-i ner güneş (Hayâlî D, K 5, b. 3, s.38)

“Güneş, göklerin ormanından aslan gibi doğduğunda; göklerin zirvesinin kaplanı, mağaraya girdi.”

Ormanların kralı aslan, göklerin sultanı güneş, yeryüzünün hakimi Padişahtır. Beyit, Kanunî Sultan Süleyman’ı medhetmek üzere yazılmıştır. Aslan’ın bulunduğu ortamdaki en güçlü, karşı konulmaz varlık oluşu, yalnız gezmesi ve ulaşılmazlığı onun padişaha yahut sevgiliye teşbih edilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde güneş de gökteki en parlak cisim olması, göründüğü zaman tüm yıldızları görünmez kılması bakımından göklerin sultanı kabul edilmiştir. Kanunî, adaletiyle ve başarılarıyla tüm dünyayı dize getirmiş, döneminde üç kıtada toprak sahibi olunmasını sahlamış güçlü bir padişahtır. Onun bu başarılarını ve düşmanın I.Süleyman’a bakışını şair güzel bir hayalle ifade etmiştir. Kanunî tahta çıktığında en güçlü rakipler dahi inlerine saklanmış, onunla karşılaşacak cesareti bulamamışlardır. Güneş-aslan hükümdarın temsilidir. Kaplan ise bir başka hükümdarı temsil etse de daha derin bir hayal unsuru olarak geceyi simgelemektedir. Kısacası güneş doğduğunda gecenin karanlığı kaybolur. Sultan Süleyman tahta çıktığında onun dışında hükümdar yahut düşman olan her kim varsa tıpkı güneşin doğuşuyla son bulan gece gibi yok olmuştur.

Pençe-i mihri burarsa n'ola hüsniyle o mâh
Beñzer engüşti hilâle kef-i desti aya (Bâkî D, G 467, b. 5, s. 280)

"Güneşin pençesini kıvırsan ne olur ki? Güzelliğiyle o ay(ın) (sevgilinin) parmakları hilale, elleri de aya benzer."

Beyitde sevgilinin güzelliğiyle güneşin güzelliği kıyaslanmaktadır. Güneş ve sevgilinin güzelliği günümüzde hala oynanan geleneksel bir oyundan yola çıkılarak kıyaslanmıştır. Gelenekte güzellik ülkesinin sultanı sevgilidir. Âşık için sevgilinin yüzünün güneşi kainatın güneşinden daha parlaktır. Sevgilinin yüzünün ışığındaki güzellikle güneşin pençesi bilek güreşine tutuşturulmuş, her defasında sevgilinin yüzü güzellikte galip gelmiş, güneşin pençesini kıvırmıştır.

Didüm dilün çok rencesi iy âftâbun pençesi
Her gül-'izârun goncesi gözler göre mi yüzüni (Aynî D, G 503, b. 5, s. 530)

"Ey Güneşin Pençesi, gönlün eziyeti çoktur dedim; her gül yanağın goncası yüzünü gözler göre mi? (görebilecek mi?)"

Gündüz vakti bir çiçek bahçesinde gezilecek olsa, güneş ışınlarının çizgi çizgi görünümüyle çiçeklerin üzerine vurduğu gözlemlenecektir. Çiçeklerin temel yaşam kaynaklarından birinin güneş olduğu bilinmektedir. Bu gerçekten yola çıkılarak oluşturulmuş hayalde âşığın, kendisi de dahil olmak üzere yaşamını devam ettirebilmek için sevgilinin yolunu gözleyen rakipleri gül bahçesinde güneşin yolunu gözleyen goncalara benzettiğini söylemek mümkündür.

Cefâya yüz tutup niçün sen ey mihr-i cihân-ârâ
İdersin pençe-i hurşîdi maglûb-ı yed-i beyzâ (Emrî D, G 23, b. 1, s. 24)

"Ey dünyayı süsleyen güneş, sen güneşin pençesini yed-i beyzanın mağlubu ederek niçin eziyete meyledersin?"

Beyitin anlam dünyası "kahhar-ı pür-pençe" olarak da bilinen "Yed-i Beyzâ"ya yapılan telmih ve "pençe-i hurşîd" üzerine kurulmuştur. Allah tarafından verilen mucizelerden biri olarak divân edebiyatında türlü hayaller içerisinde kullanılan "yed-i

beyzâ" Hz.Musâ'nın elini koynuna sokup güneş gibi parlak bir halde çıkartmasıdır. Beyitte sevgili, güneş gibi ışıldayan bu ele benzetilmiştir. Âşık, gökteki güneşe sevgiliyi güneş ışınlarına mağlub ettiği için gönül koymuştur (Uzun, 2013, s.377; Pala, 2011, s.481).

Yed-i beyzâsını Mûsî sokardı ceybine el-hak
Yumardı pençesin hurşîd-i rahşân görse bu desti (Emrî D, Muk 450, s. 404)

"Bu elleri görseydi Hz.Musa beyaz elini cebine koyar, güneşin ışıkları da pençesini yumardı."

Gökteki parlaklığın ve yerdeki aydınlığın kaynağı olmasıyla güneş, koynuna soktuğu eli Allah'ın mucizesiyle göğsünden çıkardığında beyaz nur yayan eliyle Hz. Musâ meşhurdur. Parlaklık denildiğinde akla gelen her iki unsur da beyitte sevgiliyle kıyaslandığında aciz kalacak, sönük kabul edilecek varlıklar olarak tarif edilmiştir. Sevgilinin elini görmek âşık için en büyük mucizelere şahit olmak gibidir. Bu duygusunu sevgilinin elini görseydi güneşin ışınlarını gizleyeceğini, Hz.Musâ'nın da mahçup olarak elini cebine saklayacağını söylemiştir (Onay, 2004, s. 364, Pala, 2011, s. 481).

Kimseler mihr-i ruhuñla tutamazken pençe
Zülf-i müşgîn nice sihr itdi ki oldı ğâlib (Nevî D, G 17, b. 2, s. 185)

"Kimseler yüzünün güneşiyle pençe tutamazken, misk kokulu kara saçların nasıl büyü yaptı ki galip oldu."

İlk mısrada yer alan "mihr-i ruh"ve ikinci mısradaki "zülf-i müşgîn" beytin tezat üzerine kurulduğunu haber verir. Sevgilinin yüzü büsbütün güneş, yanakları bu güneşin en parlak noktasıdır. Saç ise karanlıktır, gecedir. Gelenekte sevgili, saç ve misk kullanmak suretiyle âşığı büyüleyen câdû olarak bilinir. Onun emsalsiz ve zaten büyüleyici etkide olan güzelliği ile rekabet edebilecek olan yine kendisine ait bir güzellik unsuru olmuştur. Yanağının üzerine düşen kara zülüfleriyle büyü yapmış da güneşe galip gelmiştir.

Taranan divânlarda "aslan-güneş" ilgisine rastladığımız beyitlerde sıklıkla "av" motifi bulunmaktadır. Daha çok "güç" ve "üstünlük" kavramlarının vurgulanmak istendiği

durumlarda kullanılan bu iki kelime, tespit edilen tüm örneklerde farklı bir hayal örgüsü içerisinde kullanılmıştır.

4.4.2. At

Tarih boyunca Türk kültür ve edebiyatında atlara büyük yer verilmiştir. Günlük yaşamda aktif olarak atların gücünden yararlanılmış, edebiyatta da atlarla ilgili hayal unsurları kullanılmıştır. Divan edebiyatında "at" Arap, Fars, Türk kültürlerinin günlük yaşantısındaki ve hayal dünyasındaki yerini yansıtır nitelikte yerini almıştır (Pala, 2011,s.40).

Atların edebiyattaki yerini alışını anlamak üzere biraz daha geçmişe gidildiğinde destanlarda ve mitolojik eserlerde de sıklıkla bu varlıktan söz edildiğini görürüz. "Yaratılış Destanı" nda varlıklar arasında ortaya çıkan ilk varlık ateş formunda sahip "at" olarak tarif edilmektedir. At- güneş ilgisinin ele alınacağı bu bölümde, iki varlık arasında kurulabilecek ilginin temeli bu form ile açıklanabilir (Yıldırım,2008,s.296).

Tuttukça heft kişveri eblak-süvâr-ı subh
Maşrıkla magribi tutasın afitab-vâr (Ahmed Paşa D, K41, b.13, s.92)

"Sabahın alaca atının süvarisi yedi iklimi tuttukça, güneş gibi doğuyu ve batıyı tutasın."

Antik dönemlerden bu döneme gelinceye dek atların renkleri şiirlerdeki hayal unsurlarının kullanımına yön vermiştir. Bu renkler arasında en sık kullanılanı alacadır. Alaca rengin kullanımı at, gece ve gündüz ilgisi kurması bakımından konumuzla alakalıdır. Gece ve gündüzün birbirini kovalaması, atın siyah ve beyazdan oluşan alaca rengi ile ilgiler kurularak kullanılmıştır. Yukarıdaki beyitte şair, iyi dileklerini dile getirmektedir. Sabahın alaca süvarisinin atı ile kasıt şafak vaktinde gökyüzünün manzarasıdır. Şair, günler devrettikçe yani kıyamete dek hâkimiyet dilemiştir.

Nice kim atına çarhuñ ura tamgâ meh-i nev
Gice gündüz nice kim ide sefer şems ü kamer (Revani D, K.10, b. 27, s. 90)

“Nasıl ki felek atının ayağına yeni ay damga vururs a, ay ve güneş gece gündüz sefer eder.”

Divan şiirinde feleklerin dönmesi, göklerin devamlı hareket halinde olması, zamanın akışta olması ve her daim ilerlemesi, güneşin batıp batıp yeniden doğması, karanlık ve aydınlık gibi kavramların atla benzetme ilgisi kurularak kullanıldığı görülür. Sabah vakti aydınlık olduğundan beyaz atlara(eşheb), gece karanlık olduğundan siyah renkli atlara (şebdîz) benzetilmiştir (Kaya,2017, s.93-96).

Olur atuñ örünce âsmân peyk-i cihân-peymâ
Aña hûrşîd tâc-ı zer hilâl-i çarh ser-mûze (Bâkî D, G. 417, b.7, s. 258)

“Atının önünde felek dönüp duran habercidir; güneş ona altın taç, hilal de pabucuna kılıf olmuştur.”

Gökler ezelden beri durmaksızın dönmektedir. Bu bakımdan felek, ortalıkta dönüp duran, atlıları koşarak takip eden habercilere benzetilmiştir. Güneş, bu haberciye altın taç, hilal de çizmesini korumak üzere kılıf olmuştur. Haberciler hızlı hareket edebilmek adına hafif ayakkabılar giyerlerdi. Bu ayakkabılar çoraplarına sabitlenir ve düşmeleri önlenirdi. Kılıflarsa yandan bakıldığında hilalle benzerlik gösterirdi (Şahin, 2013, s.290).

Cihânda ‘arşa-i ikbâl ü bahtuñ şeh-süvârısın
Virür na’l-i semendüñ şu’le mihr-i ‘âlem-efrûze (Bâkî D, G 417, b. 8, s. 258)

“Cihanda baht ve talih arasasısının, alanının baş binicisi sensin, atının nalı âlemi aydınlatan güneşe parlaklık verir.”

Eski Türk Kültür ve İnanışlarından biri de at nalının uğur getirmesidir. Bu nedenle beyitte övülen kimse baht, talih arsasının baş binicisi olarak kabul edilmiştir. Hemen ardından atının nalı âlemi aydınlatan güneşe parlaklık verir denilerek övülenin kıymeti artırılmış ayrıca “Baht açan, uğur getiren” iki unsur arasında bağlantı kurulmuştur. Güneş’in parlaklığının en güçlü olduğu zaman uğurlu kabul edilir. Nal onun parlaklığıyla beraber uğurunu da çoğaltmıştır (Çıblak, 2004, s.112).

Şeh-süvârâ yaraşur ay ü güneş olsa sukak
Esb-i kadrüñ çü licâmına şihâb oldı ‘inân (Revani D, K. 25, b. 20, s. 142)

“Ay ve güneş beyaz geyik olsa usta biniciye yakışır çünkü kudretinin atına yıldızlar dizgin olmuştur.”

At biniciliğinde ustalık göstermek Türk hükümdarlık geleneğinin önemli simgelerindendir. En iyi binek onun, en usta binici odur. Beyit ışıl ışıl gökyüzü resmi çizmektedir. Kudretinin atına yıldızlar dizgin olduğu için, ay ve güneşin de beyaz geyikler olması şair tarafından övülene layık bulunmuştur (Nadir İlhan-Mustafa Şenel, 2008, s. 274).

Türk kültüründe önemlibir yere sahip olan “at” divan şiirinde de kültürel izleri yansıtacak ve sosyal yaşama işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Tespit edilen beyitlerin tümünde “güneş-at” ilgisi atın fiziksel özellikleri, savaşlarda kullanılan binek olması ve mitolojik niteliklerine göndermede bulunarak birbirlerinden farklı özellikler gösteren örneklerdir.

4.4.3. Kuş

İslamiyet etkisinde gelişen mitolojik hayallerden en sık rastlanılanlardan biri kuş-güneş ilgisi ile kurulan hayallerdir. Bu mitolojide güneşin sembolü olan kuş, ankadır. Anka gibi mitolojik kuşlar dışında elle tutulur, gözle görülür bir kuş olan kartal da beyitlerde güneşle ilgili olarak kullanılmıştır (Tekin,2006, s.209). Yalnızca klasik Türk edebiyatına özgü olmayan kuş-güneş ilgisine farklı kültürlerde ve bu kültürlerin mitolojik kökenlerinde rastlanmıştır. Heredot’un aktardığı bilgilere bakıldığında Anka’nın varyasyonlarından olan Phoenix’in kanatları altın rengi ayrıntılar içerir, boynunda altın halka vardır. Kendi babasını güneş tapınağına gömmüş olmasıyla bilinir. Phoenix’in feleklerin koruyucusu olduğuna ve güneş ekseninde güneşle birlikte gezindiğine inanılır. Kanatlarını yayması güneşin kızgın ışıklarını kendine çekmek istemesindendir. Eğer Phoenix bu ışınları kendi kanatlarına toplamazsa, o ışınların kavuruculuğu karşısında insan nesli varlığını sürdüremeyecektir (Tekin, 2006, s. 210).

Kafdağında yaşadığı düşünülen ve Phoenix’in bizim edebiyatımızda bilinen hali olan Anka da güneşle anılan kuşlardandır. Her iki kuş rengarenk oluşu, insan suretine benzemesi, her zaman yükseklerde kanat çıpması, bütün kuşların vasıflarından birini

taşıması ve gerçekte var olmayan mitolojik bir hayal unsuru olarak bilinir (Pala, 2011, s. 24).

Rengi, ateş ve altınla olan ilişkisi bakımından güneşle birlikte beyitlerde sık sık anılan efsanevi kuş Anka'nın yanı sıra doğan, zâg, gurâb, tâvûs, huffâş da güneşle ilgili hayaller içeren beyitlerde yer verilen kuşlardandır. Bu kullanımlara örnek olabilecek beyitler aşağıdadır:

Olalı maşrık ilinde şahbaz-ı zer güneş
Her seher zag- ı şebi uçub sikâr eyler güneş (Hayâlî D, K5, b.1, s.38)

"Güneş maşrık ilinde altın renkli doğan kuşu olduğundan beri her sabah gecenin kargasını uçurup avlar."

Güneş altın renkli doğana, gece siyahlığı bakımından kargaya benzetilmiş. Güneş doğudan ortaya çıkmaya başladığında her sabah gece kargasını avlayan altın renkli bir doğana benzer. Işığıyla geceyi gündüze çevirir. Şahbaz, "zag- şikâr" ve "maşrık-güneş-seher-şeb" arasında tenasüp ilgisi vardır. Beyitte ayrıca avcı motifi dikkat çeker. Güneş, karanlığın simgesi olan kargayı avlayan bir doğan kuşu durumundadır.

Şahbâz-ı mihri aldı ele bâzdâr-ı subh
Gördügi gibi uçdı yirinden şeb-i gurâb (Revânî D, K 1, b. 6, s. 58)

"Sabahın avcısı güneşin şahbazını eline aldı; gecenin kargası onu gördüğü gibi uçuverdi."

Şeb gurâbın târ-mâr etdikce bâz-ı âfitâb
Sanırım kim sayda çıkmış şeh-süvârımdır benim (Ahmed Paşa D, G.210, b. 3, s. 192)

"Güneş doğanı, gece kargasını perişan ettikçe onu, benim ava çıkmış baş binicim zannederim."

Yukarıda verilen beyitlerde üç şairin de geleneğe uygun olarak doğan kuşunu güneşe, kargayı geceye teşbih ettiğini görüyoruz. Tezat sanatıyla kurulan bu beyitlerde

gece ve gündüz birbiriyle mücadeleye tutuşan iki yırtıcı kuş görünümündedir. Her defasında doğan kuşu galip gelir. Bütün geceler sabaha ulaşır (Pala,2011, s.60).

Güneşüñ zerre kadar kadrine noksân gelmez
Eylese nûr-ı cihân-tâbını huffâş inkâr (Bâkî D, K25, b. 25, s. 50)

"Nurunu ve parlaklığını yarasalar inkâr etse bile güneşin kudretine zerre kadar eksiklik gelmez."

Beyit, günümüzde hala geçerliğini yitirmemiş olan "Güneş balçıkla sıvanmaz." atasözü ile anlamsal olarak benzerdir. Herkes tarafından aşikâr olan, ne yapılırsa yapılsın saklanamaz. Işıkta görme yeteneğine sahip olmayan yarasa, güneşin var olmadığını iddia etse dahi bir şey ifade etmeyecektir. Çünkü yarasanın göremediğini bütün âlem apaçık görmektedir.

Ger sana düşmen mukâbil durmadıysa vechi var
Ol durur huffâş sensin âf-tâb-i bi-zevâl (Fuzûlî K13, b. 25, s.39)

"Eğer düşman sana karşı gelmediyse bunun bir nedeni var, o bir yarasadır sen kusursuz güneşsin."

Hükümdarın düşmanları karşısındaki hakimiyetini büyük bir incelikle öven Fuzûlî, devrin padişahını güneşe benzetmiştir. Onun kudreti ve ışığı karşısında tüm düşmanları göz açamaz, etrafını göremez yarasalar gibi acizdir.

Zâg- ı şeb meh beyzasın alınca zîr-i bâline
Doğdu andan çın seher tâvûs-ı zerrîn-per güneş (Hayali D, K 5, b. 2, s. 15)

"Gecenin kargası, beyaz ayını kanatları altına alınca, seher vakti ondan altın kanatlı bir tavus kuşu doğdu."

Tavus kuşu, kuşların en büyüğü ve güzellikte en üstün olanı olarak kabul edilir. Karga da kara rengiyle ve görünümüyle çirkinlik timsalidir. Beyitte iki kuş renkleri ve kendileriyle ilgili benzetmeler dolayısı ile tezat oluşturmaktadır. Karga kara renkli, tavus kuşu da (nadir görülse de) bembeyazdır. Şair, geceyi ayı kanatları altına alıp saklayan bir

karga olarak tarif etmiştir. Gece kargası ayı saklayınca güneş altın kanatlı tavus gibi doğarak, her yanı aydınlatmıştır. Güneşin doğması karganın ayı saklamasına bağlanarak ince bir hüsn-i ta'lîl yapılmıştır (Yıldırım, 2008, s.676).

Eşi'a bâl ü per oldı güneş zeyn itdi etrâfın
İrem tâvûsı gibi subh-dem gösterdi cevlânı (Bâkî d, K. 14, b. 3, s. 25)

" Güneş, seher vaktinde dolaşan cennet tavusu gibi kolunu ve kanadını açarak etrafını süsledi."

Tavus, kuyruğunun yelpaze gibi genişçe açılmasıyla ve güzelliğiyle şöhretlidir. Bu kuyruk renkli, parlak ve desenli oluşuyla sanatlara konu olmuştur. Seher vakti şairler tarafından "Alaca" denilen, net bir renkten ziyade karışık ama büyüleyici tonlara sahip bir görünümü ifade eden sözcükle tarif edilmiştir. Tavus, bu benzetmelerin hepsini içinde barındıran bir hayal unsuru olarak Bâkî'nin şiirindeki yerini almıştır. Güneş, seher vaktinde kanatlarını ve kuyruğunu açıp da dolaşmaya çıkmış tavus kuşu ifadesi ile anlatılmıştır.

Sûz-ı dilden her kaçan 'âşık ki efgân eyleye
Murg-ı mihri çarh tennûrında biryân eyleye (Emrî D, G 450, b. 1, s. 195)

"Gönül yarasından her ne zaman âşık feryat ederse; felek, güneş kuşunu fırınında kebap eylesin."

Emrî, beytini "âh" mazmunu üzerine kurmuştur. Klasik şiir geleneğinde âşığın gönlü sevgilinin hasretiyle yaralıdır. Âşığın âhının ateşi ve dumanı feleklere yükselebilecek kadar kuvvetlidir. Hatta şiirlerde gökteki ay ve güneşin o ahın kıvılcımından bir parça, o kıvılcımdan tutuşmuş bir mum olduğu dahi söylenmiştir. Bu beyitte aha eşlik eden beddua da dikkat çekmektedir. Zaten eskiden beri "ah almak" beddua almakla eş değer görülmüştür. Bu beyitte şair, olur da birgün gelir âşık gönlünün yarasıyla feryat edecek olursa güneş kuşunun felek fırınında yanıp kebap olmasını isteyerek bedduada bulunmuştur (Pala, 2011, s.10).

Bir bir sitâre kebkini sayd eylese ne var
Çün zeng-i zerdür aña güneş çarhdur ‘ukâb (Revânî D, K1, b. 7, s. 58)

“Yıldız kekliklerini tek tek avlasa ne çıkar, çünkü felek kartal güneş ona altın zil olmuştur.”

İslamiyet etkisinde gelişen inanç ve geleneklere göre şekillenen divan şiirinde “güneş”i sembolize eden biri gerçek biri hayali olan başlıca iki kuş kartal ve ankadır. Kartal yükseklerde ve yalnız uçmak gibi karakteristik özellikleri bakımından güneşe benzemektedir. Gök cisimlerinin en uzak, en ulaşılmaz, en büyük ve yalnız olanı güneştir (Tekin, 2006, s. 209-210). Hükümdardan bahsedilen beyitlerde kartal ve güneş’in bir arada kullanılması en sık rastlanılan övgü unsurlarındandır. Eski dönemlerden beri yalnız uçması, asaleti, kuşlar arasındaki kudreti ve yükseklerde yol alması dolayısıyla kartal gök cisimleriyle kurulan anlam ilgilerinde yer almıştır. Bazen feleğin kendisi bazen güneş bazen de ay olan kartal bu beyitte güneşin altın zilini takınmış felek kuşudur. Yıldızlar, felekte gezinen kekliklerdir. Güneş görününce yıldızlar bir bir izlenemez olur, yavaşça bütünüyle gözden kaybolur. Şair, yıldızları kartal tarafından avlanan keklikler olarak düşünmüş, buna şaşmamak gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü felek kartalının zili bile güneşken yıldızların kaybolmaması mümkün değildir (Yıldırım, 2008, s.698).

Tespit edilen beyitlerde “kuş-güneş” ilgisi ile av motifi kurulduğu görülmüştür. Güneş, kendisi dışında tüm kuşları (yıldızları) avlayıp göklere hâkim olan kuştur.

4.5. Güneşle Anlam İlgisi Bulunan Kelime ve Kavramlar

4.5.1. Çiçek

Doğal estetik unsuru olan çiçekler, en eski dönemlerden beri yerleşik toplumlarda gelişen edebiyatta hem somut özellikleriyle hem de onlar aracılığıyla kurulmuş hayallerde yer almıştır. İslami dönemin yerleşik yaşam anlayışının iyice geliştiği dönem olan Osmanlı Devleti zamanında çiçekler, şairlerin somut ve soyut olmak üzere ifade etmek istedikleri bütün duygu ve düşünceleri şiirlerinde anlatmalarına olanak sağlamıştır. Klasik dönem şairleri kolay kolay çiçek sözcüğünü kullanmamıştır. Bunun yerine beyitte anlatılmak istenen duygu ve hayali en iyi yansıttığını düşündükleri çiçeğin adını doğrudan söylemeyi tercih etmişlerdir. Günümüzde “gül” ya da “gonca” denildiğinde zihinde tek bir çiçeğin görüntüsü belirse de, divan şairi için bütün çiçeklerin genel adı bu iki sözcüktür.

Klasik şiirde beyitlerde geçen çiçek adları rastgele seçilmemiştir. Anılan her çiçeğin kastettiği bir anlam dünyası ya da doğrudan o çiçekle ilişkilendirilmiş, geleneksel bir benzetme vardır. İslamiyet etkisinde gelişen bir edebiyat olmasından dolayı klasik şiirde çiçeklerin sultanı "gül" dür. Gül, şairler tarafından "verd", "nesteren", "nesrîn" adlarıyla da bilinir. Öncelikle "Hz. Muhammed"i temsilen beyitlerde yer verilen gül; rengi, tazeliği, kokusunun güzelliği ile sevgiliyi yahut din ve devlet büyüğü olması dolayısı ile övüleni sembolize etmek gerektiğinde anılan çiçektir. Gül, divan şiirinde sevgilinin yanağı; gonca, sevilenin dudağıdır. Divan şiirinin sosyal yaşamında, saray estetiğinde ve her türlü süslemede yerini alan ikinci meşhur çiçeği ise laledir. Lale, sevgilinin fiziksel özellikleri, eğlence meclisleri ile ilgili benzetme ve hayallerde adı sık zikredilen çiçeklerdendir. En sık ilişkilendirildiği nesne ve varlıklar: soyut güzelin güzellik unsurları "dudak, yanak", eğlence meclislerindeki "şarap, kadeh", gök cisimlerinden "güneş, ay, yıldız" dır. Şairlerin başta güzel kokusuyla sonrasında da kıvrımları ile ilgili söz sanatları yaparak sevgilinin saçları ile birlikte andıkları çiçek, sümbüldür. Bütün bu çiçekler arasında şairlerin en derin manaları ifade ettikleri şiirlerinde adından söz etmeyi çok sevdikleri bir diğer çiçek de nergistir. Nergis çiçeğinin şiirde kullanımı çok yönlüdür. Gözler başta olmak üzere insanların yüz hatlarıyla ilişkilendirilen bu çiçek, felek tasvirleri yapılırken gök cisimleri ile de mitolojik bağlamda ilişkiler kurularak şiirdeki yerini almıştır. Suda yüzmesiyle meşhur olan Nilüfer çiçeği de felek tasvirlerinin vazgeçilmez unsurudur. (Bayram, 2007, s.211-216). Çiçekler ve güneş arasında anlam ilgisi kurulan beyitler şöyledir:

Beyâz-ı subh-ile hurşîd ufukdan itdi tulü'
Kenâr-ı cüda zuhur itdi sanki nîlûfer (Nevî D, K 16, b. 14, s. 40)

"Sabah beyazlığı ile güneş ufuktan doğdu, suyun kenarında sanki nilüfer belirdi."

Nilüfer, su üzerinde yahut su birikintilerinin köşelerinde beliren beyaz renkli ve taç yaprakları güneş ışınları gibi katman katman açılan dışı beyaz ortasında sarı ayrıntılara sahip çiçeklerdendir. Güzelliğiyle birçok efsaneye ve hayale kaynaklık etmiştir. Bu beyit, nilüfer ve güneş arasındaki doğup-batma, açıp-solma ilgisi üzerine kurulmuştur. Su üzerinde yüzen bu çiçek her gün doğumuyla beraber yapraklarını açar, gün batımıyla solar. Bu nedenle felek bir su birikintisi güneş de her gün yeniden açan ve solan nilüfer çiçeği gibi düşünülmüştür (Yıldırım, 2008, s. 553).

Kanı ol şeh ki sımâtında felek çîniyidi
Cûy-ı kadrinde güneş olmış idi nîlüfer (Revânî Mer.2, bn.3, b. 4, s. 52)

"Hani o padişah ki felek onun sofrasında çiniydi; kudretinin ırmağında güneş nilüfer olmuştu."

Nilüfer çiçeği yeşil renkli su birikintileri üzerinde, yuvarlak biçimde yeşil yapraklar arasında yalnız başına açan beyaz renkli bir çiçektir. Çini ise geleneksel Türk sanatlarının Osmanlı döneminde en gözde olanlarındandır. Bu boyama sanatında en sık kullanılan renk yeşil, en çok tercih edilen desen çiçek desenidir. Beyitte felek devrin padişahının yeşil çini ile süslenmiş sofrası olarak düşünülmüştür. Burada sofranın yuvarlak şekli bize tatlı su birikintisini, göğün yuvarlak biçimini aynı anda düşündürür. Güneş de bu su birikintisinde başka bir deyişle hükümdarın cömert sofrasında açan nilüfer çiçeği olarak hayal edilmiştir. Padişahın cömertliği felekler kadar geniş, güneş o cömertliğin süsü olan çiçektir (Yıldırım, 2008, s.553).

Taranan divanlarda "güneş" ile anlam ilgisi kurduğu tespit edilen çiçek "nilüfer" olmuştur. Bu çiçek daha çok feleğin suya benzetilmesi ile ilişkili olarak kullanımış ve mitolojik olarak varlığını güneş ışığına borçlu olmasından dolayı beyitlerde kullanılmıştır. Bu kullanıma iki beyitte rastlanmış ikisinde de aynı hayal örgüsünün kurulduğu tespit edilmiştir.

4.5.2. Kadeh

Klasik edebiyatın temel hayal unsurlarından biri olan kadehe beyitlerde "câm" ve "sagâr" adlarıyla da rastlanmış, bu adların yanı sıra bâde, billur, piyâle de kullanılmıştır. Divan şiirinde "kadeh" benzetmeleri farklı hayaller üzerine kurulmuştur. Bunlardan en sık rastlanılanları şöyle ifade edilebilir: Sevgilinin yüzü gülistan olursa dudakları da kadeh olarak düşünülür; sevgiliye yakın olan kadeh, onun dudaklarını öpmesiyle meşhurdur. Kadeh üzerindeki nakışlar ve süsler sevgilinin gözüne benzetilir. Ağız ve dudak hoş sözler söyleyerek âşığı sarhoş eden kadeh olur. Ay mecliste dönen kadehe benzetilir. Eğlence meclisi felek olduğunda, kadeh o felekte dönen ay ve güneştir. Cem'in sihirli kadehi, âlemi göstermesi bakımından "ayna" dır. Tasavvufta, kadehin kendisi manevi aşkla doludur, sarhoştur (Batislam, 2017, s. 4-11).

Divan şiirinde kadehe özgü kullanımlardan "güneş, ay ve felek" ile ilgili olanlar

ele aldığımız konuyla bağlantılıdır. Söz konusu ilgi ve hayal unsurları ile kurulmuş olan beyit örneklerinden bir kaçı aşağıda verilmiştir:

Câmlardur meh ü hurşîd-i felek anlardan
Pertev-i mihr-i ruhuñ hâne-i eflâke girer (Emrî D, G 142, b. 3, s. 83)

"Senin yüzünün parlaklığı feleğin hanesine girer, ay ve güneş ondan iki kadehtir."

Yuvarlak biçimleriyle ay ve güneş sıklıkla kadehe, parlaklığı münasebetiyle de divan edebiyatı güzelinin yüz ve yanağına benzetilmiştir. Şair, bu beyitte sevgilinin yanaklarını ay ve güneşe, bu iki gök cismini de feleğin içinde dönen kadehlere benzetmiştir.

Sufre-i lutfı içün çarh yeşil çînîdür
Bezm-i kadrinde olupdur güneş altun sâgar (Revânî D, K 6, b. 23, s. 77)

"Senin lütfunun sofrası için felek yeşil çini, kadrinin meclisi için de güneş altın kadeh olmuştur."

Revanî, Sultan Süleyman için yazdığı kasidede onun lütuf ve ikram sahibi oluşunu en güzel biçimde ifade etmiştir. Döneminin sanat anlayışını da yansıtan şair, Osmanlı'da altının bol renklerin çeşitli oluşunu, dönemin padişahının sağladı zenginliği beytinde işlemiştir. Kanunî, öyle cömert bir padişahtır ki onun ikramları için uçsuz bucaksız felek sofra olmuştur. XVI. yy' da saray nakkaşları çinicilikte en güzel eserlerini vermeye başlamıştır. Yeşil renk inanç, huzur, emniyet gibi hislerin ifadesi için camilerde, türbelerde yahut padişahın bulunduğu yerde sıklıkla kullanılan renklerdendi. Bu nedenle de felek Hünkâr'ın sağladığı emniyetin bir ifadesi olarak yeşil renkli bir sofradır. Güneş, de onun kudretinin meclisinde altın kadeh olmuştur. Güneş, yuvarlak biçimi, kırmızı ve sarı arasındaki renk geçişleri, altın gibi parlamasıyla devrin meşhur altın kadehlerine teşbih edilmiştir (Saral, 2016, s. 56).

Kendüyi mey zâyi' eyler kâse olur münkesir
Ey güneş meclisden ahşamdur diyü olsañ revân(Behiştî D, G 397, b. 3, s. 401)

"Ey Güneş (Sevgili), akşam oldu diye meclisten gidersen şarap kendini boşa

harcar kadeh kırılır.”

Günlerin devri için ezelden beri güneş batar, gece olur. Dünya’ya karanlık çöker. İçki içen meyhane ehli geceleri mecliste bulunur. Beyitte şair, sevgilinin gidişini güneşin batmasına benzetmiştir. Sevgili gittiğinde âşık için tüm kâinat karanlığa boğulur. Kadehin kırılması, sarhoşluk artmasına ve meclisin kapanmasına işarettir. Henüz eğlence meclisinde, şarap içmeye devam eden âşık sevgiliye yakarmaktadır. Eğer sevgili giderse şarap kadehi kendini kıracak, şarap dökülecek, meclis vakitsizce kapanacaktır (Batislam, 2 017, s. 7).

Lâleyi rengîn ider hurşîd-i ‘âlem çün n'ola
Dirse ger humret şerâb-ı nâb anuñ ruhsârına (Emrî D, G 504, b. 2, s. 266)

“Katıksız şarap sevgilinin yanağına kırmızı derse eğer göklerin güneşi laleyi rengi yapsa ne çıkar?”

Parlaklığı ve renginden dolayı gonca, gül ya da lale’ye benzetilen kadeh, biçimi sebebiyle renk olarak en çok laleye teşbih edilir. Pırıltısı ve altınlı oluşundan dolayı kızıl renkli güneş ve kadeh divan şiirinde birlikte anılan unsurlardandır. Âşık, kırmızı rengin sultanı sayılan katıksız şarap, sevgilinin yanaklarına kırmızı derse eğer güneş lale renginde olsa bile sönük kalır, ifadesi ile kıyas ve mübalağa yapmıştır. Yani hiçbir kırmızı yoktur ki şarabın al dediğinden daha güzel olsun. Sevgilinin yanağı karşısında güneş bile çaresiz, renksiz, sönük kalacaktır (Batislam, 2017, s. 5).

Mest-i câm-ı mihr olup açuk tutardı başını
Jâle sanma nergis-i bâguñ gözine indi su(Emrî D, Muk. 372, s. 388)

“Güneşin kadehinin sarhoşu olup başını açık tutardı; çiğ sanmayasın, bağın nergisinin gözüne su indi.”

Gözde meydana gelen su kabarcığı bir tür hastalıktır. Günümüzde tıp bilimi tarafından bu hastalık göz tansiyonu olarak adlandırılmıştır. Gözde basınç oluşması durumunda ortaya çıkar. Çiçeklerin üzerinde gözlemlenen kabarcık görünümündeki su taneciklerine çiğ denir. Divan şairleri tarafından farklı hayaller içerisinde yerini alan söz

konusu unsur, yukarıdaki beyitte başını açık tutmakla ilgili olarak kullanılmıştır. Hastalık başın üşütülmesiyle ortaya çıkar. Divan şiiri estetiğine göre güneş gibi sevgilinin aşkıyla sarhoş olan âşık, sarhoşluğu ile muhakeme yeteneğini yitirir; gözlerinde biriken göz yaşları nergis üzerinde çiğ tanelerine benzerdi. Divan şiirinde nergis, yaşlı ve baygın bakışlı göze teşbih edilmesiyle meşhurdur (Aynacı, 2012, s. 9).

Şol mey ki ‘aksi cân gögine âftâbvâr
Nûr u ziyâ virüp basar-ı ‘aklı yok ider (Şeyhî D, G 2, b. 6, s. 62)

“Şu şarap ki yansıması gönlün feleğine güneş gibi ışık ve aydınlık verip, aklı yok eder.”

Şarap, sarhoş edici niteliğiyle mantığa gölge düşürür. Gözlerin bulanık görmesine neden olur. Beyitte güneş ışınları ve şarap arasında ilgi kurulmuştur. Uzun süre güneşe bakan kişinin gözleri kararır, bu durum sarhoşluk benzeri bir hisse sebebiyet verir. Hatta halk arasında güneş çarpması denilen bir sağlık sorunu vardır. Güneş çarptığı zaman insanların midesi bulanır, eli ayağı titrer, gözleri kararır, algısı kapanır hatta bayılır. Şarap içen kişilerde de aynı durum söz konusu olur. Beyitte şarabın ve şarap içen kişinin nitelikleri ile güneş ışınları arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Câm-ı mey rûşen kılur ‘âşıklaruñ gönlin müdâm
Şu’le-i hûrşid ile rûşen olur virâneler (Revânî D, G 61, b. 2, s. 211)

“Şarap kadehi daima âşıkların gönlünü aydınlatır, karanlık ve yıkık yerler güneş ışığı ile aydınlanır.”

Âşıkların gönlü sevgilinin hasretiyle yıkık, karanlık mekânlara benzer. Şarap içen kişilerden söz edildiğinde akla iki mekân gelir. Bunlardan biri eğlence meclisleri diğeri de düşkün, aciz sarhoşların bulunduğu terk edilmiş, yıkık ve karanlık yerlerdir. Şair sevgilinin uğramadığı yerleri güneş almayan viran yerlere benzetir. Böyle yerlerin aydınlanması için güneşe, ayrılıkla mahvolmuş âşığın gönlünün ışık alması için de şaraba ihtiyaç vardır. Sarhoş olmadan bu karanlığa katlanmak güçtür. Aşığın gönlü ile yıkık ve terk edilmiş yerler arasında benzetme ilgisi vardır. Karanlık yerler ve gün ışığı arasında da tezat ilgisi kurulmuştur.

Kaçan sâkî mey-i gülgûn görinse câm-ı ‘işretden
Sanasın şems-i bezm-ârâ dogar burc-ı sa’âdetden (Revânî D, K 274, b. 1, s. 336)

“Ey Saki, her ne zaman ki içki kadehinde gül renkli şarap görünse sanki saadet burcundan meclisi süsleyen güneş doğar.”

Şair için sevgiliyi övmek meziyettir. Bu övgü yapılırken en sık rastlanılan unsurlardan biri “şeref burcu” anlamına gelen “burc-ı saadet” tamlamasıdır. Burçlar tüm yıldızların üstünde bulunan atlas feleğinin hemen altında konumlandırılmıştır. Divan şiirinde güzel kadehe, kadeh de renk bakımından çiçeklerin sultanı olan güle şekilsel olarak da laleye teşbih edilir. Sevgilinin bir meclisçe görülmesi hem kolaylıkla rastlanmayan, büyük şans gerektiren bir durum olmasından ötürü hem de güzellikte kendinden başka her şeyi sönük kılması bakımından güneşe benzetilmiştir (Yıldırım, 2015, s. 344).

Âf-tâb-i kadeh etmez ramazân ayı tulû
Ne belâdır bize ya Rab ne kara gündür bu (Fuzûlî D, G 239, b. 6, s. 568)

“Kadeh güneşi ramazan ayında doğmaz, ne kederdir bize bu ya Rab, ne kara gündür”

İslamiyete göre Ramazan ayı mübarek aylardandır. On bir ayın sultanı olan bu ayda haramdan uzak durmak konusunda her zamankinden daha dikkatli davranmak gerekir. Bu beyitte de kadeh ilâhî aşkın temsili olmuştur. Aşk şarabıyla dolu olan güneş kadehi ramazanda dahi doğmazsa her taraf karanlık kalacaktır. Yani Allah aşkına muhtaç olan âşığın gönlü karanlıklara boğulur ve gerçekler karanlık altında kalır. Kainâtın net bir şekilde görülmesi, ancak ilâhi aşka ulaşmakla mümkündür. Eğer o aşkın güneşi doğmazsa seven için bundan kara gün yoktur (Tarlan, 1998, s. 568) .

Şarâb-ı şevkini gerdûn içüb cür’a döker
Elinde mihr-i ‘âlem-tâb bir zerrîn ayagıdur (Hayâlî D, G 111, b. 5, s. 13)

“Felek, senin aşkının şarabını içip cürasını döker, âlemi aydınlatan güneş onun altın kadehidir.”

Sevgili güzellikte güneşi bile utandıracak kadar üstündür. Felek dahi budurum karşısında aşk şarabı ile sarhoş olmaya mahkûmdur. Eskiden hârâbât ehli'nin bir âdeti olarak şarabın son yudumu içilmezmiş. Kadehin dibinde kalan son tortu, şairlerce aşk ve vefâ taşıdığına inanılan ve şarabın mucidi olan Cem'in hakkını vermek için dökülmesi ile şiirlerde sıkça yer bulan hayallerden olmuştur. Bu beyitte de sevgiliye duyduğu aşk ile güneş, feleğin altın kadehi olmuş ve cür'ası aşkın devri için saçılmıştır.

Sen hayâlî alalı bezm-i safâ câmın ele
Mihr ile mâh-ı felek iki kadeh-nûşundur (Hayâlî D, G 111, b. 5, s. 13)

"Ey Hayâlî, sen safa meclisinin kadehini eline aldığından beri feleğin ayı ve güneşi senin sarhoşundur."

Bezm, gelenekte şiirde yer alan içki ve eğlence meclislerini ifade etmek için kullanılan sözcüktür. Bu mecliste bulunanlar, yan yana oturur vaziyette bir çember oluştur urdu. Sâkî de mecliste bulunan lara aynı kadehten şarap sunardı. Şiirimizde aşk şarap olduğunda âşık kadehi eline alır. Hayalî kadehi eline aldığından beri yanî aşk şarabından içtiğinden bu yana felekteki ay ve güneşin bile sevgilinin aşkı ile sarhoş olduğunu ifade etmiştir. Beyitte ay ve güneşten kadeh-nûş diye söz edilmesi onlara kadeh niteliği kazandırmıştır.

Taranan divanların tümünde "kadeh-güneş" ilgisine rastlanmıştır. Genellikle güneş, eğlence meclislerinin altın kadehi olarak düşünülmüştür. Bazen de kızıl renkli şarabı içinde barındıran güneş kadehi şafak vakti olmuştur. Tespit edilen beyitlere bakıldığında güneşin kadeh olarak düşünüldüğü beyitlerle ilgili sahip olduğu üç farklı sonuca varılmıştır. Kadehin âşıkların gönlünü aydınlatması ile güneşin dünyayı aydınlatması arasında ilgi kurulmuştur. Kırmızı ya da gül renkli olan şarap ve güneş aynı beyitte kullanıldığında güneşin şafak vaktindeki görünümü ele alınmıştır. Ay ve güneş aynı beyitte kullanıldığında ise mecliste dönen iki kadeh olarak düşünülmüştür.

4.5.3. Mum

Divan şiirinde mum, yanması, ısı ve ışık verici niteliğinden dolayı çeşitli hayallere kaynaklık etmiştir. Mumla birlikte şiirlerde en sık karşılaşılan unsur pervânedir. Sevgili ışık saçması ve yakıcılığı ile mum, âşık ise onun etrafında dönerken

yanıp tutuşan pervane olarak hayal edilir (Pala, 2011, s. 427).

Âşık, aşk acısı çekmekten zayıf, güçsüz ve çelimsiz bir hal alır. Âşığın bu hali tarif edilirken "mum gibi erimek" tabiri sıkça kullanılır. Divan şiirinde mumla ilgili hayaller oldukça zengindir. Bu hayaller arasında en sık rastlanılanı mum insan olduğunda, fitilin onun başı, dumanının da âhı olmasıdır. İkinci bir hayal olarak aydınlık saçması ile bazen ilahi aşk, bazen beşeri aşk temeli ile sevgiliyi temsil eder (Kaya, 2015, s. 117). Mumun güneşle birlikte kullanımına dair beyitler şöyledir:

Âferîn bu şâm-ı zülfün âftâbı nûrına
Şem' ider tâ subh olınca mâh-ı tâbânı yakar (Aynî D, G 175, b. 2, s. 294)

"Aferin, saçının gecesinin güneşinin ışığına; mum olur da sabah olunca ayın ışığını yakar"

Sevgilinin yüzü aydınlık bir güneş saçları da gecedir. Ay, divan şiiri geleneğinde çerağını güneşin yaktığı mum olarak hayal edilmiştir. Yani sevgilinin yüzünün ışığı hem ay hem güneştir. Bu parlaklığı daha da parlak kılan güzellik unsuru ise geceye benzeyen saçların arasında bir muma benzetilen sevgilinin ay yüzüdür.

Katîl-i tîg-ı hicrânam felek türbem meh ü hurşîd
Yanar üstümde rûz u şeb iki altun çerâgumdur (Emrî D, G 163, b. 3, s. 94)

"Ayrılık kılıcı ile yaralanmışım, felek türbem ay ve güneş ise gece gündüz türbemde yanan mumlardır."

Mum yakmak eski Türk geleneklerinden günümüze değin devam eden bir uygulama olmuştur. Anadolu'da türbelerde ve çeşitli inançlara ait dinî mekanlarda yahut ayinlerde edilen duaların kabulü için mum yakma geleneği uygulanır. Hasret, âşığı kılıcıyla öldürmüş, Emrî ayrılığın kurbanı olmuştur. Gökyüzü bir türbe, ay ve güneş o türbede Âşık için yanan iki altın mumdur (Bilgin, 2018, s. 498).

Olsun çerâgı ruhlarñnuñ rûşen ey sanem
Yakdukça mihr ü mâh bu deyr-i kühende şem' (Bâkî D, G 224, b. 1, s. 175)

“Ey put gibi güzel (sevgili), bu eski, köhne dünyada ay ve güneş mum yaktıkça senin yanaklarının çırası da aydınlık olsun.”

Güneş ve Ay kıyamet gününe kadar gökte parlayacaktır. Güneş’in ve Ay’ın karanlıklara gömülmesi kıyamet alametidir. Kıyamet’in kopması varlık alemini tümüyle yok edecektir. O günün ne zaman geleceği ise kimsenin malumu değildir. Bu nedenle aşkının büyüklüğünü ifade etmek isteyen âşık, “Ay ve güneş gökte mum olup yandıkça (kıyamet gününe değin), yüzünün ışıltısı daim olsun.” diyerek sevgilinin güzel yüzü için iyi dilekte bulunur.

Şem’-i hüsnüñdür viren halvet-sarây-ı câna lem’
Olamaz ol meclise hûrşîd-i ‘âlem-tâb şem’ (Bâkî D, G 225, b. 1, s. 175)

“Gönül sarayının ıssızlığına aydınlık veren senin güzelliğinin mumudur, dünyayı aydınlatan güneş o meclise mum (bile) olamaz.”

Âşığın gönlü sevgiliden uzak kaldığında karanlık, ıssız, virân olarak tarif edilir. Yalnızca sevilenin yüzünü gördüğünde gönlü aydınlanan âşık için tüm dünyayı aydınlatmaya yeten güneş bile ışık kaynağı sayılmaz hatta sevgilinin güzelliğinin yanında küçük birtopluluğun aydınlanmasına yetecek mum bile olamaz.

Mihrüñ güneşi salsa ziyâ ‘âlem-i kalbe
Hânemde ne gam olmaz ise şem‘-i şeb-ârâ (Behiştî D, K 1, b. 6, s. 135)

“Sevginin güneşi gönlümün alemine ışık saçsa, hanemde geceyi süsleyen mum olmasa ne gam?”

Âşığın gönül ülkesini aydınlatacak tek ışık sevgiliden gelecek olan en ufak bir ilgidir. Âşık için sevgilinin yüzünü görmek dahi yeterlidir. İmkânsız aşk üzerine kurulan bu gelenekte sevgilinin en ufak ilgisi de âşığa meyli de düşünülemez. Yine de âşık umut etmeyi sürdürür. Bu beyitte de olur da sevgiliden küçücük bir ışık gelecek olursa karanlıklarda kalsam bile bu benim için bir keder değildir, demektedir.

Ziyâ göster yüzüñden zerrece mihr-i cihân-tâba
Seher şem‘i gibi anuñ cihân başına şâm olsun (Behiştî D, G 382, b.3, 392)

“Cihanı aydınlatan güneşe yüzünden bir zerre ışık göster, cihan onun başına seher mumu gibi karanlıkta kalsın.”

Mihri cihân-tâb, alemi aydınlatacak kudrete sahip güneş manasına gelir. Ama sevgilinin yüzünün aydınlığı yanında böyle bir güneş bile acizce karanlıkta kalmaya mahkumdur. Eski zamanda insanlar mum ışığında aydınlanırdı. Gece olduğunda mumlar yakılır, şafak söktüğünde söndürülürdü. Beyit bu yönüyle sosyal hayattan izler taşımaktadır. Seher vaktine kadar yanan mumun güneşin doğuşuyla beraber söndürülmesi gibi, sevgilinin yüzü göründüğünde gökteki güneşin ışığının da bir kıymeti kalmayacak adeta seher mumu gibi sönecektir (Güfta, 2010, s. 102).

Şem‘e meclisde harâret viricek mihr-i ruhun
Mirvaha itdi aña bâl ü perin pervâne (Behiştî D, Ma. 24, s. 516)

“Mecliste yüzünün güneşi muma ısı verince; pervane ona kanatlarını yelpaze yaptı.”

Ne şem’ olur ki yüzün pertevinden
Güneş pervânevâr umar nasibi (Şeyhî D, G 184, b. 2, s. 186)

“Yüzünün aydınlığından nasıl bir mum yanar ki güneş pervane gibi ondan medet umar.”

Yukarıdaki iki beyitte de “şem ü pervane” hikâyesine yapılan telmih dikkat çekmektedir. Divan şiirinde, ışık kaynağı olan mum sevgilinin yüzünü ve yanağını, yanmak pahasına onun etrafında dönen pervâne ise âşığı temsilen kullanılmıştır. Behiştî, pervanenin kanatlarını yelpaze yaparak mumun alevini artırdığını söylerken Şeyhî, güneşin dahi sevgilinin yüzünden ışık uman bir pervane olduğunu ifade etmiştir. Her iki beyitte de âşık sevilenin yüzünün güneşi etrafında pervane olarak düşünülmüştür (Pala, 2011, s. 427).

Bir pâdişâh beñzeyimez ‘adl ile saña
Olmaz güneş katında belî şu’ledâr şem’ (Revânî D, K 12, b. 18, s. 94)

“Hiçbir padişahın adaleti senin adaletine benzeyemez çünkü evet güneşin önünde hiçbir mum alevlenmez.”

Şairler, padişahları övmek için yazmış oldukları kasidelerde hükümdarı ya güneşten üstün tutmuşlar ya da güneşin kendisi saymışlardır. Bu beyit, Sultan Bayezid için yazılan methiyeden alınmıştır. Şair, sultanın adaletini güneşe, onun dışındaki hükümdarlarınadaletini ise muma benzetmiştir. Mum, ışığı ile etrafı aydınlatır fakat âlemleri aydınlatan güneş yanında mum ışığı görülmeyecek kadar küçüktür.

Nice sengîn dil ola kim tutmaya emrin senün
Mûm bigi mihr-i hükmün görse nerm olur ru âm (Zâtî D, K 14, b.20, s. 71)

“Nasıl bir taş kalpli vardır ki senin emrini tutmasın; hükmünün güneşini görse sıcaklığından mum gibi erir.”

Beyitte devrin hükümdarının gücü, güneşe benzetilmek suretiyle övülmüştür. Saray geleneğinde padişahın sözüne itaat etmemek ve kararlarına saygı duymamak ölümü göze almakla eş değerdir. Hükümdarın gazabı, güneş gibi yakıcıdır. Onun emri karşısında taş bile bir mum gibi erimeye mahlumdur.

İy devletün çerâgına pervâne âftâb
İkbâl hırmeninde kemin dâne mâh-tâb (Şeyhî D, K 8, b. 1, s. 35)

“Ey! (Sultan), senin devletinin mumuna güneş pervane olmuştur; senin mevkinin halesinde zavallı bir tanedir mehtap”

Şeyhi, devrin padişahını övmektedir. Hükümdar, devletini yönetmekte çok başarılıdır. Bu nedenle bu devlet, etrafını aydınlatan bir muma teşbih edilmiştir. Beyitte söz konusu olan aydınlığın miktarı ince bir mübalağa ile ifade edilmiştir. Osmanlı toprakları öyle parlak bir mum olmuştur ki gökteki güneş bile pervane olmuş o mumun etrafında dönmektedir. Mum etrafında ortaya çıkan ışık halesi öyle kuvvetlidir ki

karanlıkta gözle görülebilen en parlak varlık olarak bilinen mehtap bile onun yanında zavallı bir ışık tanesi olur.

Çerâg-ı kevkeb-i bahtuñ güneşden tâb-nâk olmış
Felekden ser-firâz olsun sarây-ı kadrüñ eyvânı (Bâkî D, G 546, b. 9, s.312)

"Bahtının yıldızının mumu parlaklığını güneşten almıştır; senin kudret sarayının köşkü felekten daha yüksek olsun."

Sevgilinin bahtı parlak, talihi güzeldir. Âşık içinse her zaman keder ve şanssızlık vardır. Beyitte âşık, sevgilinin üstünlüğünü ifade ederken onu bir sultan gibi düşünmüş, layık olduğu yere erişmesi için duada bulunmuştur. Âşığın sevgiliye layık gördüğü konum feleklerin üstündedir. Beyitten anlaşıldığına göre aslında sevgilinin talihinin güzelliği de güneş mertebesinde konumlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Tanrı yakdugı çerâgı kimse söyündirmedi
Ger delil-i rûşen istersen sana yeter güneş (Hayâlî D, K 5, b. 7, s. 38)

"Tanrı' nınyakdığı mumu kimse söndüremedi; eğer kanıt istiyorsan gökteki güneş sana yeter."

Hz. Peygamber'i övmek amacı ile yazılmış olan Naat'tan alınan bu beyitte Allah'ın varlığının kanıta ihtiyaç duymadığı estetik bir dille ifade edilmiştir. Mum, aslında kolaylıkla sönebilen, hafif bir aleve sahiptir. Beyitte güneş, yaradanın yakmış olduğu mum olarak düşünülmüştür. Bu hayal yaratıcının gücü yanında güneşin küçüklüğünü fakat aynı zamanda onun gücü ile yanmış bir mumun bile ne denli kudretli, söndürülmez bir aleve sahip olduğunu ifade eder. Her sabah yeniden alemi aydınlatan güneş, Allah'ın varlığını kanıtlamaya yeter.

Tali'ümden âh, edersem korkum oldur haşre dek
Yakmaya fanus u gerdûn içre mühr ü mâh şem' (Hayâlî D, K 5, b. 7, s. 38)

"Talihimden yakınırsam eğer, korkum mahşere kadar ay ve güneşin felek içinde mumunu yakmamasıdır."

Beyit, âh mazmunu etrafında şekillenmiştir. Gelenekte ay ve güneş âşığın göklere kadar yükselen âh ateşinden sıçramış kıvılcım ile yanan birer mum olarak düşünülmüştür. Bu beyitte farklı bir hayal söz konusudur. Bu kez âh ateşi, yok edici nitelik kazanmıştır. Âşık, eğer keder ile feryat edecek olursa âhının ateşi yüzünden tüm âlemin aydınlanacağını ve sonsuza kadar ayla güneşin bir defa daha parlamayacağını ifade etmiştir.

Ol mehüñ öykündügi içün mihr-i ruhsārına şemʿ
Cemʿ olub pervāneler başına odlar yakdılar (Necâtî D, G 183, b. 4, s. 232)

"Mum, o ayın yanağının güneşine öykündüğü için pervaneler başına toplanıp ateş yaktılar."

Eskiden elektrik olmadığı için geceleri evlerin ışığı mumlar ve kandillerle sağlanırdı. Bu mumların etrafına da ısısından faydalanmak amacıyla pervane adı verilen küçük uçan böcekler toplanırdı. Bir süre sonra mumun ateşine yaklaşan böceklerin kanatları alev alırdı ve mumun çevresine düşerek ölürlerdi. Bu gözlemden faydalanan şair bu beyitte, sevgiliyi muma kendisine âşık olan kimseleri ise pervanelere benzetmiştir. Sevgilinin yanağının ışığına öykünen mumun etrafına pervaneler toplanır ve teker teker alev alırlar. Bu, âşıkların sevgilinin uğrunda canlarından vazgeçmesi anlamına gelir. Beyitte sevgili bir ay gibi tasvir edilmiş ve yanağının da güneş gibi parladığı ifade edilmiştir. Mihr, meh, şem, od kelimeleri ışık kaynağı olmaları yönüyle birbiriyle ilgili kullanılmıştır.

Taranan kaynakların çoğunda "güneş-mum" ilgisine rastlanmıştır. Rastlanan beyitler arasından güneşle doğrudan anlam ilgisi kurulmuş olanlar açıklanmak üzere seçilmiştir. Açıklamalar yapılırken "mum" ve "güneş" ilgisi içeren beyitlerde çoğunlukla "ay"ın da bulunduğu görülmüştür.

4.5.4. Mühre

Hat sanatı ile uğraşan ustalar tarafından kullanılan malzemelerden olan mühre şiirimizde farklı hayaller içerisine yer almıştır. Birçok aşamadan oluşan güzel yazma sanatında her ayrıntı önemsenmiştir. Mühreha yapılan kâğıdı parlatmak amacı ile kullanılan yuvarlak bir gereçtir. Billur top'tan veya bir tür deniz canlısının kabuğundan

elde edilen bu cisimden kağıda sürülmek sureti ile yararlanılırdı. İşlemin sonucunda kağıt ışıl ışıl bir görünüm kazanırdı. (Onay, 2004, s. 368) Yuvarlak formu ve parlaklık vermek amacı ile kullanılıyor olması, şairlerin mühre ve gök cisimleri arasında ilgi kurmasına sebep olmuştur. Aşağıdaki beyitler de bu duruma örnek oluşturur:

Vasf-ı ûnun yazmağa çer un tokuz evrakına
Mühre-i zerrîn ile urur cilâyı âftâb (Zâtî D, K 34, b.23, s. 124)

"Senin ününün vasfını yazmak için feleğin dokuz evrakına, altın mühre vurur güneşin cilası"

Kanûnî Sultan Süleyman için yazılmış olan kasidede "mühre-güneş" ilgisi padişâhı övmek üzere kurulmuştur. Hatt sanatında zaten güzel yazmak esastır. Yazıyı mühre ile cilâlamak ise onu daha güzel kılmak, parlamasını sağlamak amacıyla yapılır. Beyitte Kanûnî'nin sahip olduğu güzelliklerin yazılmasından söz edilmektedir. Felek dokuz katlıdır. Feleğin dokuz katı kağıtlara, bu katların aydınlanmasını sağlayan güneş ise mühreye benzetilmiştir. Güneşin sarı ışınlarını feleğin dokuz katına salması ise padişahın vasıflarını altınla parlatmak istemesine bağlanmış, ince bir hüsn-i ta'lîl yapılmıştır.

Ne hokkadur bu ki altında çarh-ı şu'bede-bâz
Koyınca mühre-i mihri güm eyledi fı'l-hâl (Bâkî D, K 20, b.7, s. 37)

"Nasıl bir hokkabazdır ki bu felek, güneş mühresini koyunca her şeyi yok etti."

Mühre, şiirimizde sıkça sihirbazların ellerinde döndürerek numaralar yaptığı toplara benzetilmiştir. Bu benzetme kurulurken felek bir hokkabaz, ay ve güneş de onun elinde dönüp duran mühre olur. Hokkabazlar vir şeyleri yok edebilme yetenekleri ile meşhurdur. Felek de ay ve güneşi elinde dödürerek numarasını yapar. Güneşin mühresi ortaya çıkarsa her şey kaybolur. Beyitte feleğin el çabukluğu ile bu iki gök cismiyle oynaması, gece ve gündüzün oluşumu, güneşin yükselmesiyle gökteki diğer cisimlerin gözden kaybolması işlenmiştir.

Taranan divanlarda "mühre" sözcüğünün "güneş" ile ilgili olarak kullanıldığı 4 örneğe rastlanmıştır. Sadece Zâtî Dîvânında iki kez rastlanılan bu ilginin nadiren

kurulduğu tespit edilmiştir.

4.5.5. Nakış

Eski şiirde resim anlamına gelen bu sözcük, daha çok bir süsleme sanatını ifade eder. Nakış sözü ile kasedilen bir başka anlamsa resmin boyalı oluşudur. Nakış sanatında mahir olan kişiler nakkâş olarak adlandırılırlardı. Yazı yazarken (eski yazı buna imkan verdiği için) süslü yazmaya da nakış dendiği olmuştur. Beyitlerde hatt sanatını da hatırlatmak yoluyla nakıştan söz edildiğinde daha çok sevgilinin yüzüne düşen saçlarının ya da yüzündeki ayva tüylerinin kastedildiği görülür. Kainatın düzeni de şairler tarafından nakış olarak düşünülmüştür. Gök, yer, cennet ve bu mekanların içerdiği ayrıntılar ilahi sanatçı tarafından incelikle işlenmiş nakışa benzetilmiştir. Hile ile ilgili beyitlerde de "nakş geçmek" deyimine rastlanabilir. Hile de incelikle oynanan bir oyun olduğundan şair, bu iki durum arasında anlam ilgisi kurmuştur (Pala, 2011, s. 348).

Güneş yüzünle ay etmiş kemâl-i hüsnde da'vâ
Her ay ol nakş için olur felekde rûy-i mâh eğri (Ahmed Paşa D, G 331,b.4, s. 248)

"Ay, senin güneş yüzününle güzellikte yarışmaya kalkmış; her ay o nakış için gökte ayın yüzü eğrilir."

Ay'ın evreleri vardır. Hilal de bu evrelerden biridir. Ay bu evredeyken ince kavisli ve eğri bir görünüm alır. Şair bu eğri görünümün bir hata neticesinde ortaya çıktığından bahsetmektedir. Sevgili güneş yüzlüdür, onun yüzünde bulunan siyah renkli unsurlar nakıştır. Açıkça ifade edilmemişse de güneş yüzde hilal kaşlar nakıştır. Ay güzellikte onunla yarışmaya kalkmıştır. Fakat zaten ay güneşin nuru olmadan ışıksız kalmaya mahkumdur. Bu nedenle yapılan kıyastan duyduğu hicap onun eğri bir hilal olmasına sebep olmuştur.

Safha-i hurşide nakş olmuş sanasın mâh-ı nev
Ay yüzünün gurresinde iki hilâli kaşlar (Ahmed Paşa D, G 85, b.4, s. 135)

"Ay yüzünün parlaklığında iki hilal biçimli kaşlar sanki güneş sayfasına işlenmiş

yeni aydır.”

Nakış bir tür süsleme sanatıdır. Bazen süslü yazı anlamında da kullanılır. Bu beyitte güneş sayfa olunca yeni ay nakış, yazı olmuştur. Sevgilinin yüzü göz alıcı derecede parlak beyazdır. Ay yüzlü ya da güneş yüzlü diye anılması bir bakıma bundandır. Rengi ve pürüzsüzlüğü bakımından sayfaya da teşbih edilir. Şair bu beyitte sevgilinin hilal biçimindeki kaşlarını güneş yüzünün üzerine işlenmiş nakış olarak hayal etmiştir (Pala, 2011, s. 348).

Şol kadar dökdüm ruhı nakşında göz nûrın gice
Yir yüzi agarmış idi geldi ol hurşîd-veş (Emrî D, Muk. 238, b.2, s. 354)

“Yüzünün nakşı uğruna gecelerce o kadar çok göz nuru döktüm ki yeryüzü ağardı o güneş gibi geldi”

Âşık için gözyaşının çokluğu kendisini övmeye sebeptir. Sevgili uğruna yağmurlarca, sellerce ağlasa layıktır. Çünkü dökülen gözyaşı yalnız kederin değil aşkın çokluğunun ifadesi olarak kabul edilir. Gözyaşları bazen yıldız olarak düşünülmüştür. Beyitte gözlyaşlarının tane tane düşüp birikmesi, yeryüzünün güneş gibi aydınlanmasına sebep olmuştur. Bu da boşuna değildir. Gözyaşlarından saçılan ışık nurunu sevgilinin gün yüzüne borçludur (Pala, 2011, s. 142).

Taranan beyitlerde güneş ile doğrudan ilgi içerisinde bulunan üç farklı beyite rastlanmıştır. Bu beyitlerin üçünde de “güneş-ay-nakış-yüz” ilgisi kurulduğu görülmüştür.

4.5.6. Sarı

Canlı renklerden biri olan sarı, günümüzde olumlu anlamlar taşımaktadır. Türk kültüründe de olumlu algılanan renklerden olan sarı, divan şairi için farklı anlamlar ifade eder. Divan şiirinde âşık bir bakıma “hasta” olarak kabul edilmiştir. Aşk derdine düşenin benzi sararır. Sevgiliden uzakta kalması âşık için güneşini kaybetmesi anlamına gelir ki böyle bir durumda güneşsiz kalmış yapraklar gibi sararmaya mahkumdur. Kimi zaman da zenginliği ve ışıltıyı temsil eden sarı renk “altın, gök cisimleri” gibi unsurlarla birlikte anılmıştır (Öntürk, 2017, s. 280). Çalışmada güneşin sarı renkle ilgisi bağlamında

seçilmiş olan beyitler şöyledir:

Nâleyle aldı eğnine nîlî kabâyı çarh
Zerd oldı âftâb yüzin tırmaladı mâh (Şeyhi D, M 5, bn. 4, b. 2, s. 81)

"Felek yeşil çarhı feryat ederek aldı eline, güneş sarardı ay da yüzünü tırmaladı."

Şeyhi'nin mersiyesinden alınan bu beyitte ölüm teması beyte renklerle nakış gibi işlenmiştir. Osmanlı şiir geleneğinde yeşil renk mezar ve ölüm hatırlatıcısı olarak kullanılmıştır. Günümüzde de devam eden bir gelenek olarak türbelerde ya da cenazelerde yeşil örtünün kullanımına rastlamaktayız. Beyitte, felek ölüm haberini alınca eline yeşil bir örtü larak feryat eden bir kişi olarak tasavvur edilmiştir (Öntürk, 2017, s. 980). Ölenin arkasından ağıt yakılır, feryat edilir. Feleğin bile feryat etmesi ölen kişinin değerce üstünlüğünü ifade eder. Ayrıca cenaze evlerinde ölenin yakınları feryat etmekle kalmaz, üst baş yırtılır, yüzler tırmalanır, saçlar yolunur, dize vurulur. Bu suretle ağıt yakılır. Sarı renk, şiirde hüzün sembolü olarak yerini almıştır. Ayrılık, ölüm, keder vb. unsurlar kişilerin yüzünde sararmaya sebep olur. Beyitte ölenin ardından duyduğu üzüntü ile güneşin yüzünün sarardığı ifade edilmiştir. Ay da bu ağıt yakma törenine eşlik ederek yüzünü tırmalamıştır. Beyitte renklerin sembolik anlamları ustaca kullanılmış, gökcisimleri ve felek teşhis sanatı içerisinde yer almıştır.

Mihrden çün mâh-ı tâbân zerd olur ey gonca-leb
Reng-i rûyum 'ışk sûzından sarardıysa n'ola (Emrî D, G12, b.3, s.18)

"Ey gonca dudaklı sevgili, yüzümün rengi senin aşkının yakıcılığından sarardığı için şaşmamak gerek çünkü ayın yüzü güneşten dolayı sararır."

Sevgili Divan şiirinde güneş olarak düşünülmüştür. Ay, rengini güneşten alır. Âşık yüzünün kederle sararmasını güzel bir sebebe bağlayarak hüsn-i ta'lîl sanatı yapmış, sevgilisini güneşe kendisini de o güneşten nur alarak sararan aya teşbih etmiştir.

Gemrdir şâm ü seher mihrinle çerh-i lâciverd
Geh sirişk-i âl eder izhâr geh ruhsâr-i zerd (Fuzûlî D, G 62, b.1, s.178)

"Lacivert renkli felek senin güneşinle (sevginle) gece gündüz yanmaktadır; bir kırmızı gözyaşı gösterir bir sararmış yüzünü"

Âşıkların yüzü, sevgilinin hasreti ile sararmıştır. Gökyüzü seher vaktinde kızıl, gün batarken ise solgun ve sarı olur. Beyitte gökyüzü, âşığın yüzü olarak düşünülmüştür. Sevgili ise güneştir. Seher vakti kızaran gök, âşığın yüzündeki kanlı yaşları, akşama doğru sararan gök ise onun solmuş yüzünü temsil eder. Beyitte "mihr" ustaca kurulmuş anlam örgüsü içinde hem güneş hem de sevgi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Havfından oldu bahşişinin zerd âfitâb
Lûtfundan oldu sözlerinin şerm-sâr lâ'l (Ahmed Paşa D, K 12, b. 23, s. 28)

"İhsanının karşısında güneş korkudan sarardı; sözlerinin cömertliği karşısında utancından lal kızardı."

Sultan Mehmed Han'ın övüldüğü kasidede padişah cömertliği güneşle ve lâl taşı ile kıyaslanmıştır. Güneş, yeryüzünün her köşesine yetecek; tüm âlemi aydınlatacak kadar ışığa sahiptir. Ayrıca sarı renkli en büyük cisimdir. Lâ'l kırmızının en güzel tonuna sahip olan değerli bir taştır. Edebiyatımızda nadir bulunması ile bilinir. Cihân Padişâhı, cömertlikte öyle üstündür ki, güneş onun karşısında korkudan sararmış; lâ'l taşı da utancından kızarmıştır. Her iki varlığın da rengini padişahın korku ve üstünlüğü karşısında almış olduğu söylenerek hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Çehresini reşkden zerd etti kurs-i âfitâb
Sofra-i hânında çün gördü müza'fer nân-ı ıyd (Ahmed Paşa D, K 34, b. 23, s. 77)

"Güneş, utancından yüzünü sararttı, çünkü senin hanenin sofrasında bayram ekmeğini gördü."

"Sofra-Güneş İlgisi" başlığında da ele alınabilecek olan bu beytin anlam çerçevesi

daha çok "sarı renk" üzerine kuruludur. Sultan Bayezid'in övüldüğü dizelerde Sultan'ın hanesi felek, kendisi de bayram alameti sayılan ay gibi düşünülmüştür. Güneş, parlak ve sarı renklidir. Bu rengini âlemleri aydınlatan Sultan'ı görüp utanmış olmasına borçlu olduğunu söyleyen şair, hüsn-i ta'lîl sanatı yapmıştır.

Taranan divanlarda "sarı-güneş" ilgisi genellikle doğrudan kurulmamasına karşın beyitlerde sarı renkli unsurların kullanımı ile anlamsal olarak bu rengin hissedilbildiği tasvirler oluşturulmuştur.

4.6. Güneş ve Eş Anlamlıları ile İlgili Deyimler ve Atasözleri

Divan şiirinde deyimlere sıklıkla yer verilmiştir. Özellikle XV. Yüzyılda Necâtî Bey'in beyitlerinde orijinal kullanımlara rastlanır. Fakat taranan divanlarda doğrudan "güneş" kelimesini ya da eş anlamlılarını içeren deyimlerin ve atasözlerinin kullanımı kısıtlıdır. Taramalar sırasında rastlanan örnekler aşağıda listelenmiştir:

Başı göğe ermek: Uğraş göstererek hak etmediği bir şeyi elde etmek, bu duruma çok sevinmek (Aksoy, 2015, C 1, s. 619).

Gün doğmak: Sabah vakti güneşin gökte yükselmesi; bir kimsenin isteklerini gerçekleştirebileceği koşullara erişmesi (Aksoy, 2015, C 2, s. 827; TS, 2009, s. 809).

Gün gibi açık olmak: Bir durumun güneş kadar açık, anlaşılır, belirgin olması (TS, 2009, s. 809).

Güneş balçıkla sıvanmaz: Herkes için açık olan bir gerçek inkâr edilemez (Aksoy, 2015, C 1, s.296; TS, 2009, s. 812).

Başuñ gerekse göklere irsün güneş gibi
Dervişlik dilerseñ eger zerreden kem ol (Bâkî D, G 289, b.5, s. 203)

"Eğer derviş olmak istersen başın güneş gibi göklere de erse sen zerreden daha kıymetsiz ol."

'Âlemde tan mı şevkum gün gibi rûşen olsa
Mihr ile çünki gönlüm sen meh-likâya düşdi (Hamdullâh Hamdî D, G 186, b.2, s.83)

“Aşkım âlemde gün gibi açık olsa şaşılır mı? Çünkü gönlüm sevda ile sen ay yüzlüye düştü.”

Gördüm kapında yüzünü gün dogdu başıma
Bildim ki devletim benim ol âsitân imiş (Ahmed Paşa D, K 26, b.4, s.63)

“Kapında yüzünü görünce başıma gün doğdu; anladım ki benim devletim o eşikmiş.”

N’ola ser-gerdân olursa zerre-veş üftâdeler
Gün gibi ol meh-likânuñ şöhreti meşhûrmış (Avnî D, G 33, b.3, s.15)

“Kölelerin zerre gibi başı dönse ne olur; o ay yüzlünün şöhreti gün gibi açıktır.”

Mihrüñi saklar idüm dilde gözüm yaşı velî
Eyledi sırrumı gün gibi ‘ayân sen gideli (Mihrî D, G 201, b.3, s. 157)

“Sevdanı gönlümde saklardım lakin sen gittiğinden beri gözyaşlarım sırrımı gün gibi açık etti.”

Gün gibi başı göklere irdi şu kimsenüñ
Kim zerre deñlü eyledi şânında ihtimâm (Bâkî D, K 23, b.25, s. 45)

“Kim senin itibarına zerre kadar ilgi gösterdiyse; o kişinin başı güneş gibi göğe erdi.”

Güneşüñ zerre kadar kadrine noksân gelmez
Eylese nûr-ı cihân-tâbını huffâş inkâr (Bâkî D, K25, b. 25, s. 50)

“Nurunu ve parlaklığını yarasalar inkâr etse bile güneşin kudretine zerre kadar eksiklik gelmez.”

4.7. Güneş ile İlgili Yer Adları

Taranan divanlarda "güneş" ya da eş anlamlılarının yer adı olarak kullanıldığı örneklere rastlanılmamışsa da bazı yer adlarının güneşle anlam ilgisi kuracak şekilde kullanılmıştır. Divan şiirinde **"**Ka'be", "Şâm", "Mâçîn", "Hıtâ/ Hıtay", "Türkistân", "Çîn" sıklıkla anılan yer adlarındandır. Çalışmamız boyunca taranan divanlarda yukarıda adı geçen yer adları ile "güneş" arasında anlam ilgisi kurulduğu tespit edilen beyitler şunlardır:

Anuñçün Kaʿbe rāciḥdür güneşden
Kim ol her-cāyīdürür Kaʿbe mestur (Necâtî D, G 113, b. 5, s. 201)

"Ka'be güneş gibi sürekli devretmeyip örtülü ve sabit karar olduğu için güneşe kıyasla hep tercih edilir."

Ka'be ile güneş kıyaslanmaktadır. Ka'be hem üzerindeki örtüsü hem de yerinin sabit olması yönüyle güneşten üstün tutulmaktadır. Çünkü güneşin sabit kalabildiği bir yer olmayıp üzerinde de herhangi bir örtü yoktur. Bu durum Ka'be'nin güneşe kıyasla daha değerli görüldüğünü gösterir. Ayrıca güneş her ne kadar dünyayı aydınlatsa da Ka'be'nin gönülleri aydınlatma gücü daha fazladır. Güneş bir yerde sabit kalamaz, sürekli yer değiştirirken Ka'be'nin yeri bellidir. Güneşin vasfı hercayiliktir yani vefasızlıktır oysa Ka'be kendisine yönelenin ibadetine vefa gösterdiği için yine güneşten üstün tutulur.

Dil düşdi zülf-i târuna şol turre-i tarrâruna
Şol şems pûş u Şâm u şeb şol Mâçîn ü Tebrîzüne (Aynî D, G 31, b. 5, s.)

"Siyah saçlarına, gönül alan kâküllerine, güneşi örten akşamına ve gecene hatta Mâçin'den gelen misk kokuna hatta ateş saçan Tebriz'ine gönlüm düştü."

Beyitteki zülüf, târ, turre, pûş, şâm, şeb ve Mâçîn kelimeleri siyah renk ilgisinden dolayı birbiriyle ilişkili kavramlardır ve aralarında tenasüp ilgisi vardır. Sevgili siyah saçlara ve gönül alan kâküllere sahiptir. Bu sebeple bu saçlar güneşi örten bir örtü, akşam veyahut geceye benzer. Yine bu saçların en önemli özelliğinden biri misk kokmasıdır. Yine misk maddesinin siyah olması da beyitle ilgilidir ve misk Çin taraflarında bulunan

Mâçîn ülkesindeki bir hayvanın keselerinden üretilir. Tebriz ise kelime olarak teb "ateş" rîz "döken" anlamlarına gelir. Şairler bu şehir ismini burada olduğu gibi sık sık kelime oyunlarıyla kullanırlar. Beyitte hem şehir olan Maçin ve Tebriz'den bahsedilir hem de diğer anlamları kastedilir.

Âferîn ol âfitâbun hüsnine kim zerresi
Dil-ber-i Çîn ü Hıtâ mahbûb-ı Türkistânîdür (Hamdullâh Hamdî D, G 31, b. 5, s. 22)

"Her bir zerresi Çin ve Hıtay ülkesinin dilberleriyle Türkistanlı sevgililere bedel olan o güneşin güzelliğine aferin."

Klasik şiirimizde sevgili bu beyitte olduğu gibi sıklıkla güneşe benzetilir. Bu sevgili öylesine güzeldir ki güneşin her zerresinin güzel ve aydınlık olması gibi onun da her zerresi Çin, Hıtay ve Türkistanlı güzellerle eş değerdir. Yani bu diyarların güzelleri o güneşin ancak bir zerresine denktir. Beyitte güneş-zerre ilişkisi üzerinde de durulmaktadır. Güneş zerresi ancak kaynağından aldığı ışıkla var olabilir ve kaynağına kıyasla sözü dahi edilemeyecek kadar küçüktür. Bu nedenle beyitte aynı zamanda güneş-zerre arasında boyut bakımından tezat sanatı vardır. Türkistan, Çin ve Hıtay illeri aynı zamanda güzelleriyle meşhurdur. Güneş olarak tasvir edilen sevgilinin bu üç ülkenin güzelleriyle kıyaslandığını da görebiliyoruz.

Tespit edilen üç beyitin ortak özelliği göz önünde bulundurulduğunda "yer adları-güneş" ilgisinin genellikle "siyah-beyaz", "karanlık-aydınlık" tezatı oluşturmak suretiyle birlikte anıldığı görülmüştür.

4.8. Güneş ve Eş Anlamlıları ile Kurulan Tamlamalar

İncelenen divanlarda güneş kelimesinin ve eş anlamlılarının bir araya gelerek tamlama kurduğu kelimeler anlamları ile beraber aşağıda listelenmiştir. Bu tamlamalardan sekizinin anlamı sözlüklerde bulunmaktadır. Tespit edilen beyitlerde rastlanan fakat anlamı sözlükte bulunmayan diğer tamlamaların anlamları tamlamayı oluşturan kelimeler dikkate alınarak verilmeye çalışılmıştır.

Âftâb-ı ‘âlem: Dünya güneşi.

Âftâb-ı ‘âlem-ârâ: Dünyayı aydınlatan, süsleyen güneş.

Âftâb-ı ‘ışk: Aşk güneşi.

Âftâb-rû: Güneş yüzlü; yüzü güneş gibi parlak; sevimli dilber; güneşe karşı olan yer (Devellioğlu, 2010, s. 14).

Âftâb-rûh: Güneş yanaklı güzel (Devellioğlu, 2010, s. 14).

Hurşîd-i cihân-tâb: Dünyayı aydınlatan güneş (Devellioğlu, 2010, s. 440).

Hurşîd-i hâver: Doğunun güneşi.

Hûrşîd-i nûr-efşân: Işık saçan güneş.

Hurşîd-i rahşân: Parlayan güneş, güneş ışığı.

Hûrşîd-i rûh: Güneş yanaklı, güneş yanaklı güzel.

Hûrşîd-i tal’at: Güneşin doğuşu gibi güzel görünüşlü olanlar.

Hûrşîd-i zerrîn: Altının güneşi, altından yapılmış olan güneş.

Mihr-i ‘âlem-tâb: Dünyayı aydınlatan güneş.

Mihr-i cihân-ârâ: Dünyayı süsleyen güneş (Devellioğlu, 2010, s. 751).

Mihr-i cihân-tâb: Dünyayı aydınlatan güneş.

Mihr-i dırahşân: Parlaklığın güneşi, parlayan güneş, ışık saçan güneş (Devellioğlu, 2010, s. 751).

Mihr-i envâr: Parlak güneş.

Mihr-i esed: Aslan güneşi, aslan burcunda bulunan güneş, şans güneşi.

Mihr-i felek: Feleğin güneşi.

Mihr-i hükm: Hakimiyet güneşi, hükümdar.

Mihr-i ‘inâyet: İyilik güneşi.

Mihr-i münevver: Parlayan güneş.

Mihr-i münîr: Parlayan güneş.

Mihr-i rahşân: Parlayan güneş.

Mihr-i rû: Yanak güneşi, güneş gibi parlayan yanak.

Mihr-i rûh: Yanak güneşi, güneş gibi parlayan yanak.

Mihr-i seher: Sabah güneşi.

Mihr-i sipihr: Güneş, feleğin güneşi.

Mihr ü mâh: Güneşle ay; sevgi (Devellioğlu, 2010, s. 751).

Şems-i bezm-ârâ: Dünyayı süsleyen güneş.

Şems-i cihân-ârâ: Dünyayı süsleyen güneş.

Şems-i dırahşân: Parlak güneş (Devellioğlu, 2010, s. 1153).

Şems-i felek: Güneş, feleğin güneşi.

Şems-i hâverî: Doğu güneşi.

Şems-i hüveydâ: Görünen güneş, güneşin apaçık ortada olması.

Şems-likâ: Güneş yüzlü.

Şems-i tâbân: Parlayan güneş.

Şems ü Kamer: Güneşle Ay (Develliođlu, 2010, s. 1153)

Yukarıda listelenen tamlamaların XV.- XVI. Yüzyıl şairlerinin divanlarındaki kullanım sıklığına bakıldığında en sık rastlanan örneğin "güneş-yüz" ilgisi ve "güneş-parlaklık" ilgisi kuran tamlamalar olduğu görülmüştür. Bu ilginin açıkça kurulmuş olduğu örneklerden bazıları şunlardır:

Rûşen olur mihr-i rûhsârunla bir gün gözlerüm
Kevkeb-i tâli' eger nâgâh kılmazsa gurûb (Usûlî D, G 6, b.5, s. 118)

"Eğer bahtımın yıldızı ansızın guruba ulaşıp ortadan kaybolmazsa bir gün gözlerim senin yüzünün güneşiyle aydınlanır, aydınlık olur"

Âşık, gelenekte talihinden umutsuz olması ile bilinir. Sevgilinin yüzünü görmek onun için en büyük şans, en aydınlık gündür. Şair, bahtının yıldızı parlamasa da bir gün gelip sevgilinin güneş yüzünü görürse gözlerinin parlayacağını ifade etmiştir. "Gözleri parlamak" deyimi bir durum karşısında büyük mutluluk duymak anlamı ile kullanılır. Ayrıca âşık olan kişinin gözlerindeki parlaklık için sıklıkla "yıldız" benzetmesi yapılır. Sevgilinin güneş yüzünü görecek olursa talihin yıldızı parlamamış olsa da âşığın gözlerindeki yıldızlar parlayacaktır.

Ayrıca gözleri aydın olmak "rûşen olmak" müjdeli haber almaya işaret eden deyimlerdendir.

Nûrı rûhından oldı cihân yüzi ruşenâ
Ey mâh-çihre mihr-i dırahşân degül misin (Sehî D, G 179,b. 4, s. 281)

"Ey ay yüzlü, senin yanağının ışığından cihanın yüzü aydınlandı, sen ışık saçan güneş değil misin?"

Beyitte sevgiliye "Ay yüzlü!" diye seslenen âşık cihanı aydınlatmasından yola çıkarak ona soru sorar. "Sen ışık saçan güneş değil misin?" der. Sevgilinin yüzünün hem ay hem de güneş kadar parlak olduğunu vurgular. Klasik şiirde güneş ve aya parlaklığını veren iki farklı unsurdan bahsedilir. Bunlardan ilki sevgilinin yanağının parlaklığı ikincisi de âşığın âhının ateşidir. Beyitte "nûr, ruşenâ, mâh, mihr, dırahşân" ve "rûh, yüz, çihre" arasında tenasüp ilgisi kurulmuştur.

Çün tulû' eyledi ol mihr-i münevver bu gice
Yaraşur 'ãlem ola gün gibi enver bu gice (Cem Sultan D, G 273,b.1, s. 194)

"Mademki o parlak güneş bu gece doğdu, bu gece dünyaya gündüz gibi aydınlık, nurlu olmak yakışır."

Sevgilinin güneş gibi doğduğu gece, âlemin aydınlanması karanlık olan tek bir yerin kalmaması uygundur. Çünkü sevgili güneş gibi her yeri aydınlatır, gecenin gündüz vakti kadar aydınlık olması beklenir.

4.9. Güneş Redifli Şiirler

En eski edebi dönemlerden günümüze varıncaya dek şairlerin, kaleme almış oldukları şiirlerde vurgulamak istedikleri ana duyguyu kelimelerin ritminden yararlanarak ortaya koydukları bilinmektedir. Şiirde verilmek istenen mesaj ve hissettirilmesi amaçlanan duygu ile ilgili ilk fikri veren unsur "başlık" tır. Divan şiirinde şiirler için başlık kullanma âdeti yoksa da kelime anlamı "arkadan gelen, takip eden" olan, redif denilen ses tekrarları başlığın yerini tutmuştur. Türk ve İran şiirine özgü olan redif kullanımının görüldüğü şiirler "müreddef" olarak adlandırılır. Necatî Bey' in "döne döne", Hayâlî Bey'in " bilmezler", Şeyhülislâm Yahyâ'nın "gönül", Nedim'in "kâfir" , Bâkî' nin "sünbül", Fuzûlî'nin "gül" redifli kasideleri Klasik şiire yön veren, nazire geleneği ile defalarca farklı şairler tarafından kullanılan rediflerdir (Albayrak, 2007, s. 523-524).

Çalışmanın konusu olan "güneş" divan şiiri için oldukça önemli bir kavramdır. Güneş, yaşamın varlığının ve devamlılığının temellerinden biri olması ile edebiyatta da başköşeye yerleşmiş ve şairler tarafından ustalıkla kurulan hayal örgüleri içerişimdeki yerini almış, klasik şiir dönemi boyunca birçok şiirde redif olarak kullanılmıştır. "Güneş"

redifli şiirlerin bilinen en güzel örneği Ahmet Paşa'nın Güneş Kasîdesi' dir. Bu şiir, incelediğimiz XV.- XVI. yüzyıl içerisinde yazılmış olması bakımından çalışma için de ayrıca önem teşkil etmektedir.

"Güneş Kâsidesi" XV. yy'ın ortalarında ünlü olan divân şairlerinden Ahmed Paşa tarafından, Fatih Sultan Mehmed' i övmek amacıyla yazılmış bir kasidedir. Gök cisimlerinin hükümdarı güneş, kasidede devrin padişahı ile özdeşleştirilmiştir (Şentürk,1994, s. 9). Çalışma boyunca incelenen divanlarda tespit edilen "güneş redifli şiirler şunlardır:

Ahmed Paşa
Der-Medh-İ Sultan Mehmed Han

F â'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fa'ilün

(— .— — / — .— — / — .— — / — .—)

1-Taht urup tâk-ı felekde husrev-i hâver güneş
Giydi nârenci kabâ urundu nûr efser güneş

2-Mesned-i sultân-ı subhm oldu serîr-i âsumân
Saçdı pirûze tabaklardan zer ü gevher güneş

3-Kufl açıp dürc-i zebercedden cevâhir döktü kim
Hâk gencin eyleye gencîne-i cevher güneş

4-Kulzüm-i Hindin batırmaga gümüş zevraklann
Bâd-bân-ı nûr ile donattı fülk-i zer güneş

5-Gûyiyâ Nuşîn-Revân-ı subhdur kim adı için
Lâciverdî kubbeye zincir-i zer asar güneş

6-Ya felek Mısrında sultân oldu bir Yûsuf-cemâl
Ya Züleyhâdır tutar nârenc-i zer-peyker güneş

7-Yâ cemâline cihânın nûr u fer vermek için
Rûz ruhsârından açtı anberin mi'cer güneş

8-Hak budur kim Şâh divânın temâşâ kılmaga
Düzdü tâk-ı zer-nigâra la'lden manzar güneş

9-Kendinin hüsn ü cemâlin fikr ederken germ olup
Cân diliyle eyledi bu matla'ı ezber güneş

10-Subh-dem cevlân edip tâvûs-i zerrîn-per güneş
Bûstânına sipihrin verdi zib ü fer güneş

11-Kûze-i yakut ile pîrûze-gûn dôlâbdan
Çarh-ı mînâ-rengi sîmâb etti ser-tâ-ser güneş

12-Bezm-i ayşın Zöhrenin germ etmege sâkî sıfat
Âb-gûn akdâh içinde gezdirir âzer güneş

13-Geh hamâm-i mâh-i tâbâna takar sîmîn cenâh
Geh düzer Sîmurg-ı çarha âteşîn şeh-per güneş

14- Ayda bir kez kâsesin anberle mâhın doldurur
Tâ ki Şeh bezminde bir dem gezdire micmer güneş

15- Zıll-ı Hak Sultân Muhammed Hân ki olmuşdur anun
Eşigi topragının her zerresi enver güneş

16- Nitekim her dânenin zımnında muzmerdir şecer
Zerre-i hâk-i derinde şöyledir muzmer güneş

17-Pâdişâh-ı heft iklîm-i sa'âdettir k'anun
Hâk-i pâyi cevherin edindi tâc-ı zer güneş

18-Bir şehenşâh-i kader-kadr ü kaza-râdır k'olur
Bâmına hindû Zuhal der-gâhına çâker güneş

19-Nûr-ı çeşm-i âlem ü çeşm ü çerâg-ı kâ'inat
Sensin ey Şeh kim yüzün nûrundan umar fer güneş

20-Sensin ol kim âsumân iklimine sultan iken
Gerd-i haylinden urunur anberîn efser güneş

21-Sensin ol kim hıl'at-i fermân-ı hükmün giymeden
Olmadı zer tîg ile sultân-ı bahr ü ber güneş

22-Sensin ol kim şeh-nişîn-i bezm-gâhında müdâm
Yâ Süleymân tahtıdır yâ câm-ı İskender güneş

23-Sâki-i bezmin ele câm aldıgınca der hıred
Ya güneş sagardadır yâ gezdirir sagar güneş

24-Ey ki bâb-ı rif'atinde halka-i sîmîn hilâl
Vey ki devr-i kubbe-i izzinde zer çenber güneş

25-Kadrin ordusunda gök bir sâye-bândır kim ana
Ser-imâd-ı sîmdir mâh ü tınâb-ı zer güneş

26-Ey ki mihrinden zemın ü âsuman germ olmaga
Şeb sipend olmuştur encüm fülfül ü âzer güneş

27-Ahd-i adlinde yumarlar cümle ıldızlar gözün
Girdigince çeşme-i kâfura bî-mizer güneş

28-Vermese Iûtfun eli rahm-i felekde perveriş
Mâder-i eyyâmdan dogmazdı tâ mahşer güneş

29-Nâ-gehân erse sipihre nâr-ı kahrın zerresi
Âsumân dûd-ı siyâh olurdu hâkister güneş

30-Şöyle korkutmuş yüregin hançerin tîz-âbı kim
Kanda bir su görse berg-i bîd-veş titrer güneş

31-Mihrinin bâzârına bir vech ile germ oldu kim
Kapıdan yüz kez kovarsan bacadan düşer güneş

32-Geh ser-i nîzenle bozulur sevâd-ı rûy-i mâh
Geh gubâr-ı sümm-i esbinden olur agber güneş

33-Gûyiyâ na'l-i semendindir hilâl-i ıyd-i feth
Mih-i ahterdir zafer burcunda ne ahter güneş

34-Ömr-i hasmına şebîhin etmek için her gece
Gök' giyer Şâmî zırıh mehden düzer migfer güneş

35-Düşmanın kanın döküp tig-i zer-endûdun siler
K'atlas-ı gerdûnun eyler dâmenin ahmer güneş

36-İsmetin devrânıdır isminde te'nîs olmagın
Seyre çıkdıkca bürünür nûrdan çâder güneş

37-Kangı iklîme ki pertev salsa adlin sâyesi
Ol diyar içre görünür zerreden kem-ter güneş

38-Cevher eyler çün kara topragı lûtfun tâbişi
Gam degil etmezse ayruk sengden gevher güneş

39-Mâh-ı râyât-t celâlinden hacildir âsumân
Sâye-i şebde hayâdan gizlenir ekser güneş

40-Husrev-i rûy-i zemîn dersem ne fahr olsun sana
K'âsumân-ı kasr-ı kadrinde oldu hâk-i der güneş

41-Kanda benzer kasrına bir âfitâbıyla felek
K'anda her bir cam oluptur bir ziyâ-güster güneş

42-Hergîz olmayaydı jenginden küsûfun rû-siyâh
Ger sığınsa sâyene âyine-i hâver güneş

43-Âfitâb-ı râyına olmaz mukâbil nice kim
Arz ede tabı u alemle nûrdan leşker güneş

44-Tîg-i âteş- bâr-ı rûşen-rûy-i dîn-ârâyınım
Kabzasına mâh ahter yüzüne zîver güneş

45-Ger Sikender istese envâr-ı râyından meded
Râh-ı zulmette olurdu haylına reh-ber güneş

46-Şehriyârâ adını minberde yâd etse hatib
Nûr ile mescid dolar filhal olur minber güneş

47-Bahr-ı cûdundan felek fülkün cevâhir doldurup
Düzedir şekl-i hilâlîden gümüş lenger güneş

48-Şâh bezminde amel olmaga bu kavl-i garîb
Ediniptir Zöhre-i zehrâyi hınyâ-ger güneş

49-Ey arûs-ı hüsnüne âyine meh zîver güneş
Görünür aks-i cemâlinden cihân yek-ser güneş

50-San ki magribdir saçın k'anda gurûb eyler kamer
San ki matla'dır yakan k'andan tulu eyler güneş

51-Tûtî-i ser-sebzdir k'âyinede per gösterir
Hatt-ı ruhsârın kim olmuştur ana der-ber güneş

52-Bir gece düşümde sen mâhı der-âgûş eyledim
Gördüm olmuş nûrdan bâlîn kamer bister güneş

53-Kim ki nezzâre kıla hurşîde haddin var iken
Nâzırın çeşmine hışmından sokar hançer güneş

54-ÖyküneIden yüzüne hergîz bakılmaz yüzüne
Bî- hayâdır k'oldu bu vech ile müstahkar güneş

55-Okudum hattın lebinde kim gubâr-ı müşg ile
Çeşme-i cân üzre yazmış Sûre-i Kevser güneş

56-Raks urur hengâme-i aşkında bir cân-bâzdır
Kim olur zerrîn resenle asılıp çenber güneş

57-Bahr-ı gahmda görmedi mihrinden akan göz yaşın
Pes neden dermiş Atâyî k'o)ldu dür-perver güneş

58-Göricek yüzünde zülfü'n rismânın sanırım
Nûr ile yazmaga Şeh medhin çeker mıstar güneş

59-Husrevâ medh-i zamîrin nkr ederdim dün gece
Tâlî oldu maşrık-i endîşeden enver güneş

60-Ebr-i gam var yoksa medhinde redif etmek degil
Pertev-i zihnimden olurdu yedi kişver güneş

61-Nûr-ı mihrinden suvarıp şâhını eş'ârımın
Gülşenimde ahter olurdu şükûfe ber güneş

62-Bir nazar kıl Ahmed'e ey nûr-i çeşm-i kâ'inat
K'âb-ı Iûtfundan oluptur ebr gibi ter güneş

63-Tâ zümürrüd sebze-zârında sipihrin her seher
Sâgar-ı pirûzeye döker mey-i aşfar güneş

64-Tâ yaza nûrın kalemle çin seher nakkâş-ı sun'
Şemse-i zerrîn-i tak-ı gün bed-i ahzar güneş

65-Tâ Süreyyâ ıkdin eyler gûş-var-ı gûş-ı mâh
Tâ Benât-ün-na'şa örter nûrdan çâder güneş

66-Çarh dürcünde konulan her murâdın gevherin
Her gün etsin harc edip kapında hâk-i der güneş

67-Yazsın âsâr-ı süm-i esbin gubârî hatt ile
Mâha tâ hayt-ı şu'a ile çeker mıstar güneş

68-Ömr-i hasmın defterin tûmâr-veş dürsün felek
Nice k'ezâsından eyyâmın düzer defter güneş (Tarlan, 1992, s. 42-46).

Usûlî

Kasîde-i Güneş

F â'ilâtün Fâ’ilâtün Fâ'ilâtün Fa'ilün

(— .— — / — .— — / — .— — / — .—)

1-Subh-dem maşrık diyârından çekip leşker güneş
Gâret etdi varını şâmilerin yekser güneş

2-Zengbârın kal'asın feth etdi altun tôb ile
Leşker-i nûr ile yağma kıldı sertâser güneş

3-Tâc-ı zerrîn urunup geçti zümürrüd tahtına
Hükm kıldı şarka garba hemçü İskender güneş

4-Mâh yüzlü sırma saçlı bir güzel mahbubdur
Saglu sollu gamzelerden takunur hançer güneş

5-Şems-i dülbendini sardı geydi altunlu kaba
Göstere tâ kim cihan halkına zib u fer güneş

6-Tahtına zerrinden teller çıkardır durmayıp
Sim-keşdür çârsû-yı çarhda benzer güneş

7-Âşiyân-ı çarhda zâg-ı şebi ürkütmege
Sanasun şehbâzdır ki açdı zerrîn per güneş

8-Benzi sararmış başı ditrer asâya dayanır
Devrden pîr-i zâ'if olmuş durur benzer güneş

9-Eylemiş zerrîn devât u nûrdan kılmış kalem
Çarhın evrâkına san bu matla'ı yazar güneş

10-Ey yüzün nûr-ı ilâhi sûretin enver güneş
Tal' atın nûru katında zerreden kemter güneş

11-Pîrehenden görünür ol tal'at-ı garrâ garîb
Subh ceybinden sanasın kim çıkardı ser güneş

12-Gördüler yüzünde .la'lin selselebilin dediler
Bârekallah kim görüpdür k’akıda kevser güneş

13-Mushafından hüsnünün bu denlü rûşen tab'ile
Sûre-i ve'ş-şems kılmışdır hemin ezber güneş

14-Daglar tüm sineme şevkinden urdum ey perî
Her biri aks-i ruhundan oldu bir enver güneş

15-Dedim ey meh kanda buldun bu kadar hüsnü celâl
Kim görünür aks-i ruyundan cihân yeksek güneş

16-Dedi yüz sürdüm ayağı tozına bir serverün
K' olmaya kadri rikâbın öpmege derhôr güneş

17-Çarh-ı mesned ya'ni Îsa Beg kim olmuşdur anın

18-Âfitâb-ı nûr-ı re'yinden cihân yekser güneş

19-Oldu esb-i kadrine ol şehsûvar-ı âlemin
Çarlı cevherdâr zîn u tabl-bâzıdır güneş

20-Ey kitâb-ı rif' atine bir varak bu nüh tabak
Vey ki asf-ı hüsnüne bir defter-i ebter güneş

21-Kâmkârâ yakmasa envâr-ı hüsnünden çerâg
Zulmet-'i şebden halâs olmazdı tâ mahşer güneş

22-Yeryüzüne olduçün re'y-i refî' ün nûr-bahş
El çekerse yeridir rûy-ı zemînden ger güneş

23-Bahr-ı cûdun bir aceb deryâ durur k'olmuş anın
Her habâbı âsumân bir katresi enver güneş

24-Terbiyede taşı la'l eyler güneş ammâ senin
Zerre-i nâçîzî eyler himmetin akder güneş

25-Kûha düşse himmetin kandîlinin bir pertevi
Seng-i la'l olmak degil olurdu sertâser güneş

26-Zâhir egerçi ki mihriyle münevverdir cihân
Zulm zulmâtına zâtındır velî bihter güneş

27-Ger emân-ı halk içün sûretde zıllulâhsın
Lik re'y-i adl ile ma'nîde sen ezber güneş

28-Şark ü garbı re'y ile teshîr u ta'mîr eyledin
Sana derlerse münâsibdir şeh-i hâver güneş

29-Hasmının cânına tîr-i kalır atar lîkin tutar
Zâtına tîg-i kazâyı def içün isper güneş

30-Şâh-ı âdilsen senin zâtınla kaîmdir cihân
Feyz-i in'amından eyle kâsesin pür-zer güneş

31-Nûr-ı kulsün lîk ger bahr-ı celâlin cûş ede
Nâr-ı kahrından olur fi 'l-hâl hakister güneş

32-Çeşmesine çeşmenin kahrıyla çeşmin çekdi mil
Açdıgyçün çâr-tâk-ı çarhdan manzar güneş

33-Havf-i tîrinden felekde nesr-i tayîr per döker
Zahm-ı tîrinden hazân bergi gibi ditrer güneş

34-Rezme binsen kılıcın salar yanınca bendedir
Bezme insen meclîsin içinde zer-sâgar güneş

35-Eylemiş tôb-ı hevâyîsin havâle gûyîya .
Ömr-i hasmın kal'asın kal'eylemek ister güneş

36-Bir kılıcım bir başım vardır diye da'vî kılar .
Bir bahâdır bendene benzer eyâ server güneş

37-Tâli'im şâd oldu vü başı irişdi göklere
Âsitânın âsumânına koyaldan ser güneş

38-Geşt ederdi derbeder bakmazdı kimse yüzüne
Buldu tali' lâcerem oldu bülend ahter güneş

39-Din ile devlet âruûsunu der-âgûş eyledin
Sana olsa yaraşır bâlîn kamer pister güneş

40-Sidre-i vasfında her beyti Usûlî bendenin
Gûyiyâ tûba budagıdır ki verdi ber güneş

41-Bulmaz isem sâyebân-ı lutfun altında penâh
Hak eder devr-i felek başıma od yakar güneş

42-Ta yana bu devr içinde bunca gevher şeb-çerâg
Bu zeberced taka ta kadîl-i zer asar güneş

43- Rûşen ola arta gün günden çerâg-ı devletin
İktîbâsı nûrun ile görüne enver güneş

44- Ta zeber-dest ola hükmüyle zemîn ü asûman
Ta ki buna çetr-i çarh üzre ola mihter güneş

45-Zîr-dest-i hükmün ola iki büküle felek
Yüz vere koyup eşiğinde ola çâker güneş

46-Ta ki bir altûn ile bazâr-ı dehri germ ede
Sikke-i nâm-ı şerifinle bula zîver güneş

47-Eşiğine baş koyan kadr ile ersin göklere
Âsûman-ı devlete sen ol ziyâ-güster güneş (İsen, 1990, s. 63-65).

Hayâlî

Kasîde-i Âfitâb berây - i Sultân Süleymân Hân

1- Olalı maşrık ilinde şâhbâz-ı zer güneş
Her seher zâg-ı şebi uçub sikâr eyler güneş

2- Zag-ı şeb meh beyzâsın alınca zîr- i bâline
Doğdu' andan çin seher tavûs-u zerrîn-per güneş

3- Gâra girdi kulle-i çarhun pelengi doğdu çün
Bîşe-i eflâkden mânend-i şîr- i ner güneş

4- Hânikâh- ı çarhda bir mürşîd- i nûranîdür
Nurdan seecadesi dûşunda seyr eyler güneş

5- Hindû-yi şeb micmer- i mâh ile şeylillâh eder
Bir kızıl altun ana her gün verür benzer güneş

6- Bu ne hikmetdür ki tennûr-u felekden her seher
Çıkarub bir kurs-u germi 'âlemi toylar güneş

7- Tanrı yakdugı çiragı kimse söyündürmedi
Ger delîl-i rûşen istersen sana yeter güneş

8- Gördü evrak-ı utâridde yazılmış hall ile
Gün doğunca eyledi bu matla'ı ezber güneş

9- Âşık olmuşdur sana ey mâh-rû benzer güneş
Anun içün âsitânun her seher bekler güneş

10- Düşdü câna 'âks-i ruhsârun şikâf-ı sineden
Hâne kim virân ola pertev salar yer yer güneş

11- Şâmdan gelmiş yalın yüzlü ışık mahbûbudur
Tâs alub kûyun gedâlar gibi seyr eyler güneş

12- Gözde eşküm katresin şevk-ı ruhun rengîn eder
Kân içinde gör nice gevherleri besler güneş

13- Dâmen-i gerdûnu sanma lâle-gûn etdi şafak
Sen meh-i bî-mihr içün her subh kan ağlar güneş

14- Merhamet kıl zulmü ko yoha şikâyet eylerem
Ol Şehe kim oldu ana bende-i kemter güneş

15-Zıll-i Yezdân Hazret-i Sultân Süleymân Şâh kim
Taht eyvân-ı sipihr oldu ana efser güneş

16- Rezm hengâmında görmüş tîg-i âteş-rengini
Belîzi sararmış dahi ol korhudan titrer güneş

17- Havf-ı tîgünden eya Horşîd-i Mirrîh-intikâm
Çarhî kalkanın sipihrün yüzüne tutar güneş

18-Bir başı vü bir kılıcı var gulâmundur senün
Gerçi oldu husrevâ sultan -ı bahr-ü-ber güneş

19- Sensin ol Şâh-ı cihân kim hışm edüb bir kez desen
Mâh-ı gerdûn ile kûyum nice seyr eyler güneş

20- Bahr-ı sîmâbîde seyrân etmeye fülk-ü hilâl
Bezm-i mevcûdâtda gezdürmeye sâgar güneş

21- Dehr zulmünden Hayâlî kulunu kurtar Şehâ
Çün götürür zerreyi yerden zîya-güster güneş

22- Çarh ayaga saldugın lazımdürür almak ele
Anun içün şebnemi yerden göge ilter güneş

23- İltifâtundur sözüm bu resme rengîn eyleyen
Terbiyetle taşı lâ'l- i âbdâr eyler güneş

24- Nitekim zulmet sipâbından sipihri almaga
Mülk-ü hâverden Çeke envârdan leşker güneş

25- Sâye gibi düşmanun olsun ayakda pâyimâl
Sen Şehâ eflâk-kadr ol nitekim enver güneş (Tarlan, 1945, s. 15-17).

Zâtî , K 34

F â'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fa'ilün

(— .— — / — .— — / — .— — / — .—)

1-ʿArz idüp 'alka cemâl-i cân-fezâyı âftâb
Andurur huccâca nûr-ı Mustafâ'yı âftâb

2-Halka rûşen gösterür her gün menâr-ı çerhden
Şîvehâ-yı nûr-ı Fahr-i enbiyâ'yı âftâb

3-Leşker-i Firʿavn-i şeb bir arada oldı helâk
Urdı çün Mûsâ gibi Nìl'e ʿasâyı âftâb

4-Şâh-ı dehr olup Süleymân gibi tañ mı dikdi çün
Kalʿa-i fìrûzeye zerrìn-livâyı âftâb

5-Şâh-ı İskender gibi meyl-i şuʿâʿ üzre seher
Kodı bir âyìne-i gîtî-nümâyı âftâb

6-Subh-dem tìg-ı şuʿâʿından cihâna kıldı ʿarz
Zü'l-fikâr'ı pâdşâh-ı evliyâ-yı âftâb

7-Nâ-bedîd itdi hisâr-ı Zengibâr'ı subh-dem
Eyleyüp pertâb bir top-ı hevâyî âftâb

8-Tañ degüldür ger gürîzân olsa cümle cünd-i Şâm
Aldı çün kim destine zerrîn cedâyı âftâb

9-Murg-ı zerrîn-per zümürrüd-âşiyândur bâl açup
İdinür mi subh-ı lüʾlüʾden gıdâyı âftâb

10-Gör nice miʿmâr-ı kâmildür ki bir zer hışt-ile
Eyledi maʿmûr bu köhne binâyı âftâb

11-Nice rûşen-rây olur billâh gör bir câmla
Kıldı rûşen cümle bu tîre sarâyı âftâb

12-Şaʿşaʿa sanma görinen kâh ile cezb eylemiş
Takdı çerhüñ boynına bir keh-rübâyı âftâb

13-Görinen anuñ benânıdur şuʿaʿı sanmañuz
Pâdşâha el açup eyler duʿâyı âftâb

14-Âl-i ʿOsmân Hazret-i Sultân Süleymân bin
Selîm Menzili mâh livâsıdur sarây-ı âftâb

15-Sâye-i çetr-i sevâdı nûr-ı çeşm-i memleket
Bârgâh-ı ʿarş-ı kadri mültecâ-yı âftâb

16-Oldugiçün çâder-i fazlında zerrìn ser-ʿimâd
Yir idindi bârgâh-ı kibriyâyı âftâb

17-Fikreti seyyâhınuñ ednâ mesîri olmasa
Mülk-i çerh-i çârümîn olmazdı cây-ı âftâb

18-Pertev-i tîgı ider ʿayn-i ʿadûyı bì-basar
Çeşm-i necmi subh-dem gûyâ ziyâ-yı âftâb

19-Sensin ol mihr-i sipihr-i ʿizz ü devlet serverâ
Himmetüñ nûrı senüñ eyler sühâyı âftâb

20-Südde-i râyüñde bir hoş altun üsküflü gulâm
Kâmkâr-ı server-i kişver-güşâ-yı âftâb

21-Râyet-i kişver-güşâ ki ger müşâbih olmasa
Yir idinmezdi bu rûşendür (?) semâyı âftâb

22-Almıyaydı zımnına ger ol kedû-yı himmetüñ
İdimezdi bahr-i hadrâ âşinâyı âftâb

23-Vasf-ı hûnuñ yazmaga çerhüñ tokuz evrâkına
Mühre-i zerrîn-ile urur cilâyı âftâb

24-Virdügiçün peyk-i meh-rûşen zamîrüñden haber
Geydürür zerrìn libâsın müntehâ-yı âftâb

25-Hutbe okur minber-i çerh üzre nâm-ı râyüñe
Tîg elinde boynına salmış ridâyı âftâb

26-Hâcib-i sultân-ı kadrüñdür ki zer-üsküf geyüp
Şevkle almış ele zerrìn ʿasâyı âftâb

27-Her seher bir sìm ü zer kandan kılurdı ʿâlemi
Devletüñde bulmasa ger kìmyâyı âftâb

28-Bezmgâh-ı şâh-ı kadrüñde buhûr itmeklige
Micmer-i mâha koyar misk-i hıtâ'yı âftâb

29-Yirini od eyledi od yakdı geldi başına
Râyüñe öykindi gördi kim duhâyı âftâb

30-Öykinüpdür şöyle beñzer kim ʿadûnuñ kalbine
Yakdı bir top ile hep hısn-ı şitâyı âftâb

31-Şaʿşaʿa çekdi kafâsından dilin anuñ meger
Öykinüp şemşìrüñe ki_itdi hatâyı âftâb

32-Ey gözüm nûrı gözi pür-nûrdur rûşen bu kim
Hâk-i râhuñdan idindi tûtiyâyı âftâb

33-Yirine 'gâyet ısındı subhdan şâma dek
İşigüñden gitmege virmez rızâyı âftâb

34-Götürüp bir tâs-ı pür-zer ʿahd ü ʿadlüñde senüñ
Yalıñuz her gâh bu vâsiʿ fezâyı âftâb

35-'İsmetüñ hem-râh idinseydi küsûfa serverâ
Hìç soydurmazdı ol zerrìn Kabâyı âftâb

36-Saña Zâtî bir güzel rûşen kasîde yazdı kim
Kâmkârâ ser-be-ser her beyti cây-ı âftâb

37-Baş kodı germ oluban her beytinüñ ayagına
Oldı bu rûşen kelâmuñ âk-i pâyi âftâb

38-Hep se âvet âbını ol nâr-ı fakra yanmışa
Özi köyner gördügince ol gedâyı âftâb

39-Beñzi zerd olup yanar cismi ʿasâ ile yürür
Devrden anuñ bigi çekmiş cefâyı âftâb

40-Nice kim ʿarz eyleye ‘alka menâr-ı çer den
Şîvehâ-yı nûr-ı Fa r-i enbiyâ’yı âftâb

41-Âftâb-ı ʿömrüñe hergiz zevâl irgürmesün
Ol ki lutfuñdan bulur hüsn ü bahâyı âftâb (Kurtoğlu, 2017, s. 123-125).

Cem Sultan D, G 148

Mefâ’ilün Fâ’ilâtün Mefâ’îlün Fe'ilün

(. — . — / — .— — / .— . — / . .—)

1-Yüzüñi zülfüñe çekseñ girür nikãba güneş
Revã mıdur ki girde da’imã hicãba güneş

2-Gamuñda gayrı hevãsında el yudukça baña
Meh-i felek legen olupdur ãf-tãbe güneş

3-Şu yirde kim sala mihr-i ruhuñ meh-i Pertev
Ne bî-basar ola kim ãf-tãbe güneş

4-Görüp risãle-i hüsnüñi şemse oldı kamer
Kitãbe-i zer olalıdan ol kitãba güneş

5-Kaçan ki yüzüñe zülfüñ nikãb olur sanuram
Felek yüzinde girür ‘anberîn sehãba güneş

6-Gözümde pertev-i ‘aks-i ruhuñ makãm ideli
Gören sanur ki nigãrã düşüpdür ãba güneş

7-Tecelli-i ruhuñı dã'imã Cem üzre düşür
Hemîşe çünki bilürsin düşer türãba güneş(Ersoylu,2013, s.125).

Mesîhî , G 79

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâîlü Fâ'ilün

(— — . / — .— . / .— —. / — .—)

1-Sen meh-likâyı arayup ey dilsitân-ı mihr
Bir günde şark u garbı gezer reh-revân-ı mihr

2-Bezmün kebâbı olmag içün idinür gıdâ
Her subh encüm erzenini mâkiyân-ı mihr

3-Meydân içünde 'ışkuna dürtüşmege bugün
Kan kazıdur durur yine sehm ü sinân-ı mihr

4-Bâg-ı felekde hûşe-i engûr-ı encümü
Her subh yine kendi sıkar bagban-ı mihr

5-Hengâm-ı subh yakasını çak ider durur
Sen mâh-rûya göstere tâ kim nişân-ı mihr

6-Ben hâke degse zülf-i 'izârun âceb mi kim
Görmez misin kim yire döker rîsmân-ı mihr

7-Bin kez Mesîhî eyle cefadan şikayeti
İnmez vefâ kulağına bu dâsîtân-ı mihr(Mengi, 2014, s.164)

Taranan 20 divanın 6'sında "güneş" redifli şiire rastlanmıştır. Bu şiirlerden 4 tanesi kaside 2'si de gazel biçimindedir. Ahmed Paşa'dan başlayarak güneş redifli kasidelerin tümünde birbirine çok benzeyen hayallere yer verilmiştir. Güneşe kasidelerin

tümünde “hükümdar” vasıfları yüklenmiştir. Ayrıca “değerli taş ve mücevher saçan” ifadesi ile kişileştirilmiş, kuş olduğunda altın kanatlar ile birlikte anılmıştır.

4.10. Tablolar

Bu başlık altında taranılan divanlarda geçen “güneş”kelimesi ve eş anlamlılarının sayısal dökümüne yer verilmiştir. Divanlar XV. Yüzyılda yazılmış olanlar ve XVI. Yüzyılda yazılmış olanlar şeklinde kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Ardından divanlar alfabetik sırayla tabloda gösterilmiş, şairlerin “güneş” anlamına gelen sözcükleri kullanım sıklıkları sayısal döküm olarak sunulmuştur.

Tablo 1.

XV. *Yüzyılda “Güneş” Kelimesinin ve Eş Anlamlılarının Dağılımı*

KELİMELER / **DİVANLAR**	**ÂFİTÂB/ÂFTÂB**	**GÜNEŞ**	**MİHR**	**HURŞÎD**	**ŞEMS**
AHMED-İ DÂ’Î	7	22	15	13	7
AHMED PAŞA	4	103	71	8	13
AVNÎ	2	0	7	3	3
AYNÎ	23	15	79	35	15
CEM SULTAN	11	29	48	3	9
HAMDULLÂH HAMDÎ	6	4	13	1	2
MESÎHÎ	28	20	50	16	3
MİHRÎ	18	12		0	11
NECÂTÎ BEG	71	65	93	45	6
ŞEYHÎ	18	18	15	4	9

Tablo 2.

XVI. *Yüzyılda "Güneş" Kelimesinin ve Eş Anlamlılarının Dağılımı*

KELİMELER / DİVANLAR	**ÂFİTÂB/ÂFTÂB**	**GÜNEŞ**	**MİHR**	**HURŞÎD**	**ŞEMS**
BÂKÎ	34	20	75	58	11
BEHİŞTÎ	23	25	30	13	13
EMRÎ	56	53	131	44	9
FUZÛLÎ	42	14	46	2	4
HAYÂLÎ	51	45	136	11	9
NEV'Î	26	25	149	1	17
USÛLÎ	9	51	27	4	2
SEHÎ	14	18	65	13	8
REVÂNÎ	43	85	45	43	14
ZÂTÎ	115	58	148	1	23

BÖLÜM V

SONUÇ

Divan şiirinin klasik dönemi olan XV.- XVI. yüzyıllardan seçtiğimiz 20 divanda güneş farklı özellikleriyle ele alınmıştır. Ayrıca divanlarda kelimenin Arapça şems; Farsça afitâb/ âftâb, mihr, hurşîd ve Türkçe gün/kün vb. eş anlamlılarına da rastlanmıştır. Gök cisimlerinin en büyüğü ve yaşamın devamlılığını sağladığı için önemli olanı güneştir. Divan şiirinde güneşle âh, aslan, at, ay, çiçek, felek, gölge, kadeh, kuş, mum, mühre, nakış, saç, sarı renk, sofra, tutulma, yüz, zaman, zerre gibi kelime ve kavramlar arasında anlamsal ilgiler kurulmuştur. Ayrıca nazire geleneğine bağlı olarak "güneş" ve eş anlamlılarının redif kelimesi olarak kullanıldığı şiirler tespit edilmiştir. XV. Yüzyıldan itibaren bilhassa Necâtî Beg'in dönemi sonrasında şiirlerde yerel kullanımlara daha sık yer verildiği bilinmektedir. Bu nedenle güneşin XV. ve XVI. yüzyıllarda deyimler, atasözleri ile kullanımına dair 20 divanda ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır.

Güneş'in İslamiyet'teki yeri ve önemi Kur'an-ı Kerim'deki sure ve ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Güneş Kur'ân'ın 20 suresi ve 34 ayetinde anılmıştır.
İslamiyet öncesi inanışlarda yahut farklı dinlerde "güneş"in tanrı olarak konumlandırıldığına rastlanmıştır. Bazı kavim ve topluluklar "güneş"i putlaştırmak suretiyle ona tapınmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de üzerine yemin edilmiş olan güneşin peygamberlerle de bağlantısı vardır. Peygamber kıssaları ile anlam ilgisi kurup kurmadığına dair "Bilâl-i Habeşî" "Hz.İbrahim", "Hz. İsâ", "Hz. Muhammed", "Hz. Yusûf" ve " Hz. Süleymân" isimleri 20 divanda da taranmıştır.

Türk tasavvuf edebiyatında şairler güneşten, Allah'ın nurunu, "Vahdet-i Vücûd" anlayışını anlatma aracı olarak söz etmişlerdir. Şairler tarafından "güneş-zerre" ilgisi kurma yoluna gidilmiştir. Tasavvuf edebiyatında güneş, parlaklık ve can veren olarak nitelendirilmiştir. Sufilerce insan da gönlünde Allah'ın nurunu taşıması ile zerre gibi düşünülmüştür. İnsanın sahip olduğu iyi ve üstün vasıfların hepsi bu sebebe bağlanmıştır.

Mitolojide güneş, gün içerisinde gökte, yerde yarattığı etki ve manzara ile farklı biçimlerde yer almıştır. Güneş, doğası gereği parlak, sıcak ve hareketlidir. Gizlenmesi mümkün olmadığı için deyimlere, sanatlara delile ihtiyacı olmayan ilahi unsurlarla beraber konu olmuştur.

Türkler, kültür tarihleri boyunca günlük yaşamlarında alacakları kararlarda güneşle ilgili inanışlarına bağlı kalmışlardır. Sefere çıkılırken, bir dileğin kabulü için

niyet edilirken güneşin durumuna bakılır; bir konuda yemin edilirken güneş şahit tutulurmuş. Ayrıca güneşe uğur getirme, talih açma, kötülüklerden koruma gibi vasıflar yüklenmişse de tutulma günlerinde sayılan bu niteliklerin tersine döneceğine inanılmıştır. Güneş'e ayla anıldığında cinsiyet kazandırıldığı ve çoğunlukla da "kadın" kabul edildiği görülmüştür.

Eşya yapımında ve süsleme sanatlarında altınla olan benzerliğinden ve yuvarlak formundan ötürü güneş ilham kaynağı olmuştur. Sarının parlak tonlarında olan altın madeninin güneşten geldiğine inanılmaktadır. Günümüzde bilim insanları gerçekten güneşin belli bir bölümünde altın madeninin bulunduğunu kanıtlamıştır.

Divan şiirinde güneş, Allah'ın, Peygamberlerin, Din ve Devlet Büyüklerinin, sevgilinin yüceliğini ve değerini belirtmek amacıyla ele alınmıştır. Âşık için, sevgili her zaman huzuruna erişilmeye çabalanacak olan sultandır. Bu vasfı sevgilinin güneşle eş değer hatta ondan da üstün konumlandırılmasına neden olmuştur. Klasik şiir geleneğindeki soyut güzelin yüzünün aydınlık ve beyaz oluşu onun güneşe teşbih edilmesinde büyük rol oynar. Işığıyla âlemi aydınlatması cömertliğin ve ihsan sahibi olmanın sembolü olmuştur. Ortaya çıktığı zaman kendisi dışındaki gök cisimlerini görünmez kılmasıyla, tahta geçtiğinde düşmanlarını etkisiz hale getiren padişaha benzetilmiştir.

Güneş sarı rengiyle türlü hayallere konu olmuştur. Sevgiliden bahsederken sarı renk nadiren kullanılmış daha çok âşığın kederinin ifadesinde bu kelimeye yer verilmiştir. Sevgilinin güneş yüzünü gören âşık güneşten yanan ot gibi sararıp solmasıyla şiirlerdeki yerini almıştır. Renk münasebetiyle kurulan bir başka anlam ilgisi de altın ya da altın suyu kullanılarak yapılan süsleme unsurlarından söz etmek yoluyla yapılmıştır. Felek padişahın çadırına benzetildiğinde güneş o çadırın üstünde altın nakış ya da altın ipler olarak karşımıza çıkar. Padişahın kılıcı, kılıcının kını, kaftanı, tacı, tahtı, mührü altın ışıklı güneş olduğundan sarıdır. Rengini güneşten alan nilüfer ve nergis çiçeklerinin göbeği sarıdır. Atların giydirilmesinde ve kuşatılmasında kullanılan malzemeler, özellikle hükümdara ait olduğunda, sarı renkli olur.

Güneş, bazı hastalıklarla beraber anılmıştır. Özellikle çıplak gözle bakılamayacak kadar parlak oluşundan ötürü göz hastalıklarıyla beraber anıldığına rastlanır. Gözüne kara su inmek bunlardan en sık rastlananıdır. Divan şiirinde aşk da hastalık kabul edilmiş ve bu hastalığın bir sonucu olarak "âh" da güneşle beraber anılmıştır. Taranan divanlarda âh ve güneşin beraber geçtiği örneklerde güneşin âh ateşinden çıkan kıvılcımlardan tutuşarak oluşması, şafak vakti göğün kızarmasının âşığın uykusuz kalıp inlemelerinin sonucunda

gerçekleştiği ifade edilmiştir. Tespit edilen örneklerde en sık kullanılan hayaller bu şekildedir.

Sevgilinin yüzü, gelenekle doğru orantılı olarak güneş ve eş anlamlılarıyla aynı beyitte en çok kullanılanılan kavramdır. Sevgilinin yüzü, yanağı, nadiren gerdanı güneş olmuştur.

Şairler, güneşle ilgili tezatlar kurmak istediğinde aydınlık karşıtı olarak karanlığı düşündürmek hedefiyle siyah renkli unsurlara beyitlerinde sıklıkla yer vermişlerdir. "Sâye", "zülf", "kuhl", "şeb", "müşg", "nikâb" çoğunlukla karanlık ifade etmek için kullanılan kelimelerdir.

Güneş, yok edicilik ve yaklaşılmazlık vasıflarından ötürü bulunduğu ortamda vahşiliği ve gücü ile kabul görmüş hayvanlara benzetilmiştir. "Aslan", "At", "Kartal" bunlar arasında en sık rastlananıdır. Bu benzetmelere daha çok devrin hükümdarını övmek üzere yazılan kasidelerde rastlanmıştır.

Yakıcılığı ve göz alıcı renkleri, Osmanlı dönemi öncesindeki bazı inanışlar sebebiyle mitolojik kuşlar ve güneş arasında benzetme ilgisi kurulmuş yer yer doğrudan o kuşlardan biri olduğuna inanılmıştır. "Anka", "simurg", "tavus", "kartal", "şahbâz" güneşe benzetilen kuşlardan bazılarıdır. Bu kuşların ortak özelliği avcılık vasfına sahip olmalarıdır. Şairler ayı ve yıldızları bir yönüyle daha küçük, aciz veya avlanabilir konumda olan kuşlara benzetmiştir. "Huffâş" , " zag", "gurâb" bu kuşlardan bazılarıdır.

Rengi dolayısı ile çiçeklerle anlam ilgisi bulunan güneş, beyitlerde daha çok nilüfer ile birlikte geçmektedir. Bu kullanım aslında feleğin yeşil, durgun, göl sularına benzetilmesinden gelişmiştir. Felek su olduğunda güneş, nilüferdir. Nergis çiçeğinin de iç kısmındaki sarı rengi güneşten aldığına dair bir inanışa rastlanmış, ilgili bölümde tek örnekle açıklanmıştır.

Sosyal hayatla güneş arasında burç, büyü ve fal münasebetiyle ilgiler kurulmuştur. Güneşin takımyıldızlardaki seyrine göre bazı günler uğurlu sayılmış, bazı günlerse müneccimlerce bir işe başlanmaması gereken günler olarak ilan edilmiştir. Güneş, altınla olan ilgisinden ötürü simya ilmi ile bağlantılıdır. Şairlerin altın-güneş ilgisine vakıf olduğu altın suyuyla yazılan yazılarla ya da altın varaklarla güneş arasında anlam ilgisi kurdukları beyitlerden anlaşılmaktadır.

Güneş -nazım şekillerinde kullanımı değerlendirildiğinde- kasidelerde daha çok birlik, üstünlük, ulaşılmazlık, cömertlik, kudret, yenilmezlik; gazellerde sevgilinin güzellik unsurları bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca güneşle ilgili örneklerde teşbih, teşhis, tezat, tevriye, hüsn-i ta'lîl ve mübalağa sanatlarının diğer söz sanatlarına oranla

daha sık kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmada esas alınan 20 divanın taranmasıyla elde edilen verilere göre güneş sözcüğü ve eş anlamlılarını kullanma sıklığının şairlere göre değişkenlik gösterdiği fark edilmiştir. XV. yy şairlerinde "güneş" sözcüğüne daha sık rastlanırken XVI. yüzyıla yaklaşıldıkça eş anlamlılarının daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. XV. yüzyılda güneş sözcüğü ve eş anlamlılarının kullanım sıklığına sayısal olarak bakıldığında âfitâb (118), güneş (288), hurşîd (128), mihr (407), şems (78) defa olmak üzere güneşle ilgili 1019 beyite rastlanmıştır. XVI. yüzyılda bakıldığında âfitâb (413), güneş (394), hurşîd (190), mihr (852), şems (110) defa olmak üzere güneşle ilgili 1959 beyit tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda XV. yüzyıl şairlerinin güneş sözcüğünün Türkçe ve Farsça karşılıklarını kullanma eğiliminde olmalrına karşın, XVI. yüzyıl şairlerinin sözcüğün Farsça karşılığı olan "âfitâb" ve "mihr" kelimelerini tercih ettikleri görülmüştür.

Sonuç olarak, divan şiirinin önemli hayal unsurlarına kaynaklık etmiş olan güneşi şairlerşiirlerinde birçok anlam ilgisi içerisinde kullanmışlardır. Fakat dikkat çekici birkaç unsura değinmek gerekirse Sultan Şairlerimizden olan Âvnî Dîvânı'nda "güneş" biçimine hiç rastlanmamış, kelimenin Arapça ve Farsça karşılıkları tercih edilmiştir. XV. yüzyılda güneş ve eş anlamlılarına şiirlerinde en çok Necâtî Beg (280), en az Avnî (15) yer vermiştir. XVI. yüzyılda en fazla örneğe Zâtî (345), en az örneğe Usûlî (93) yer vermiştir. Yapılan bu tezle XV. yüzyıldan XVI. Yüzyıla kadar olan dönemden seçilmiş divanlar ve bu divanlardan seçilmiş beyit örnekleri açıklanıp yorumlanarak bir gökcismi ve hayal unsuru olarak güneş ve güneşle ilgili unsurların kullanım sıklıkları ve anlam dünyası içerisinde nasıl işlendikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konuda yapılacak daha kapsamlı araştırmalara katkıda bulunulmuştur.

KAYNAKÇA

Ağzıkara, R. (2016). *15. yüzyıl divan şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hatun ve Cemâlî'de ayet ve hadis iktibasları.* Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.

Ahmed-i Dâ'î Divanı (2001). (haz. M. Özmen). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ahmet Paşa Divanı (1992). (haz. A. N. Tarlan). Ankara: Akçağ.

Aksoy, Ö. A. (2015). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. 7. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksoy, Ö. A (2015). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*. 7. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Âvnî Dîvânı. [Elektronik Versiyon]. (haz. M. N. Doğan). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10595,avnfatihdivanimuhammednurdoganpdf.pdf? Erişim Tarihi: 10.04.2018

Ay, Ümran (2018). Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 117-162.

Aynî Divanı (1997). (haz. A. MERMER). Ankara: Akçağ.

Ayverdi, İ.(2008). *Misali Büyük Türkçe Sözlük,* İstanbul:Kubbealtı Yay.

Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım (2015). (haz. S. Küçük). (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Bâkî Dîvânı. [Elektronik Versiyon]. (haz. S. Küçük). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf? Erişim Tarihi: 10.04.2018

Batislam, H. D. (2017). Divan Şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 1-28.

Batislam, H. D. (2005). Divan Şiirinde Sabâ. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXVI, 95-117.

Bayram, Y. (2007). Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler. *Turkısh Studies*,2(4), 210-219.

Bayat, F.(2012). *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dişi- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji),* Basım 2, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baysun, M. C. (1946). *Cem Sultan Hayatı ve Şiirleri,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Behîştî Dîvânı . [Elektronik Versiyon]. (haz. Y. Aydemir).

Beydili, C. (2012). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* Ankara: Yurt KitapYay.

Bonnefoy, Y. (2000). *Mitolojiler Sözlüğü,* Ankara: Dost Kitabevi Yay.

Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi: Oğuzların- Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi,* Ankara.

Boratav, P. N.(1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yay.

Can, Ş.(2010). *Klasik Yunan Mitolojisi,* İnkılap İstanbul: İnkılap Yay.

Cem Sultan Türkçe Divanı (2013). (haz. İ.H.Ersoylu). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Çağbayır Y.(2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 1.* İstanbul: Ötüken.

Çağbayır Y.(2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 2.* İstanbul: Ötüken.

Çağbayır Y.(2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 3.* İstanbul: Ötüken.

Çağbayır Y.(2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 4.* İstanbul: Ötüken.

Ceylan, Ö. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay.

Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili.* İstanbul: Kitabevi Yay.

Çelebioğlu, A. (1991). Ay (Kültür ve Edebiyat). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c.14, s.186-189). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çoruhlu, Y.(2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* 4. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yay.

Demirci, K. (1998), *Hayvan. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,(* s.83-85). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Demir, Recep. (2015). Divan Şiirinde Kırmızı Renk. *Türkiyat Mecmuası*, 25, 58-91.

Deniz, S. (1992). *16. yüzyıl bazı dîvân şâirlerinin Türkçe dîvânlarında kozmik unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahyâ Beğ).* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedil Lûgat,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Eliade, M. (2015). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yay.

Emrî Divanı (2002). (haz. M. A. Y. Saraç). İstanbul: Eren Yay.

Emrî Dîvânı [Elektronik Versiyon]. (haz. M. A. Y. Saraç,). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0Erişim Tarihi: 10.04.2018

Erdoğan, K. (1989). *Fuzuli Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat,* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş,* Kabalcı Yay. , İstanbul.

Eşemeli, İsmet (2014). Dinler Tarihi Açısından Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili İnanış ve

Uygulamalar. *Dini Araştırmalar*, 45, 195-208.

Fatih Divanı ve Şerhi (2011). (haz. M. N. Doğan). (3. Baskı). İstanbul: Yelkenli Yayınevi.

Fayda, M.(1992). Bilâl-i Habeşî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.152-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Fuzûlî Divanı (1990). (haz. K. Akyüz vd.). Ankara: Akçağ.

Fuzulî Türkçe Divan (2012). (haz. İ. Parlatır). Ankara: Akçağ.

Güfta, H.(2010). Divan Şiirinde Vakt-i Seher *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3)15, 93-137.

Gülhan, Abdulkerim (2005). Güneş Redifli Kasideler ve Hükümdar Tiplemeleri Üzerine Bir Değerlendirmen *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXVI, 297-327.

Güngör, Özlem (2016). Divan Şiirinde Mitolojik Bir Unsur Olarak Kartal Figürü. *Uluslarası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 70-79.

Gömeç, Sadettin (1998). Şamanizm ve Eski Türk Dini. *P.A.Ü Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 38-51.

Hamdullâh Hamdî Dîvânı. [Elektronik Versiyon]. (haz. M. A. E. Özyıldırım). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0Erişim Tarihi:16.04.2020.

Hayâlî Divanı (1992b). (haz. A. N. Tarlan). Ankara: Akçağ.

Harman, Ö. F.(2000). İsâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.465-472). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İlhan, N. ; Şenel, M.(2008). Dîvânu Lugat'it Türk'e göre av, avcılık ve hayvancılıkla ilgili kelimeler ve kavram alanları. *Turkhısh Studies*, 3(1), 259-277.

Kaya, H. (2015). *Divan Şiirinde Mum.* Mum Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Kayalı, Y, Büyükbahçeci, E. (2018). Türk ve Hint Mitolojilerinde Doğa Fenomenleri: Güneş ve Ay. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15) , 1168-1183

Keklik, Murat; Aslan, Murat (2018). 16. Yüzyıl Kasidelerinde Savaşçı Hükümdar Portresi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), 111-139.

Kemikli, Bilal(2007).Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58(1), 111-139.

Kıyak, D. (2010). İslamiyetten Önce Türklerde Güneş ve Ayla İlgili İnanışlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 16(1), 19-36

Köksal, M (2002). Klasik Türk Şiirinde Güneş Tutulması ve Bununla İlgili İnanış ve Adetler. *Milli Folklor Dergisi*, 14 (53) , 114-125

Kul, Nuray. (2015). *16. Yüzyıl şairlerinde felek kavramı.* Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı* (Tahlili) . Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kurnaz, C. (1996), Güneş (Edebiyat). *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*,(c.14, s. 294-296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Küçük, Sabahattin(1988), "Divan Şiirinde Güneş Üzerine Bir Deneme", *Mehmet Kaplan İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

Lehçe-i Osmanî(2000).(haz. R.Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mesîhî Dîvânı (2014). (haz. M. Mengi). (2. Baskı). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Mihrî Divanı (2018). (haz. M. Arslan). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Mihrî Dîvânı. [Elektronik Versiyon]. (haz. M. Arslan). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0Erişim Tarihi: 16.04.2020

Malinowski, Bronislaw(1990). *Büyü, Bilim ve Din,* Kabalcı Yay. İstanbul.

Mengi, Mine(2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi,* Akçağ Yayınları, İstanbul

Necatî Beg Divanı (1992c). (haz. A. N. Tarlan). Ankara: Akçağ.

Nev'î Divan (1977). (haz. M. Tulum-M. A. Tanyeri). (No. 2160). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Ögel, Bahaeddin (2010). *Türk Mitolojisi I. ve II. Cilt*, Ankara: TTK Basımevi.

Onay, A. T. (2004). Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı. (haz. C. Kurnaz). İstanbul: MEB. Öntürk, M (2017). Divan Şiirinde Renkler *Ulakbilge*, 5 (12) , 973-982

Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü* . İstanbul: Kapı.

Pala, İ. (2012). *Dört güzeller toprak, su, hava, ateş* . İstanbul: Kapı.

Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü* . (6. Baskı). Ankara: Yargı Yayınevi.

Revânî Dîvânı(2017). (haz. A. Ziya). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Revânî Dîvânı. [Elektronik Versiyon]. (haz. M. A. E. Özyıldırım).https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0Erişim Tarihi:18.03.2019

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi.* (1. Baskı). Ankara: Bilgesu.

Saral, Gizem(2018). 16. Yüzyıl Divanlarında Mutfak Eşyaları. *TÜRÜK Uluslarası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 44-65.

Şahin, Esma. (2013). *Bâkî Dîvânı'na Göre 16. Yüzyıl Toplum Yapısı.*

Şahin, Ş. Ş. (2011). *Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi. FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 285-309.

Şeker, E. (2015). *15. yüzyıl divanlarında kozmik unsurlar.* Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Şemseddin S. (2010). *Kamus-ı Türkî* . (haz. P. Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Şentürk, A. A. (1994). Osmanlı edebiyatında felekler, seyyare ve sabiteler (burçlar). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 90 , 131-180.

Şeyhî Divanı (1990). (haz. M. İsen-C. Kurnaz). Ankara: Akçağ. Şeyhî Divanı,[Elektronik Versiyon]. (haz. M. A. Y. Saraç,). https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0 Erişim Tarihi: 16.04.2020

Tarlan, A. N. (2013). *Fuzûlî Divanı şerhi* . (7. Baskı). Ankara: Akçağ.

Tekin, G. A. (2006). *Anka ve Güneş.*

Tekin, Gönül A. (2004). "Yakın Doğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkısh Studıes) Günay Kut Armağanı, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Volume: 28 / II, 85-111.*Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi,* 30(III), 209-236.

Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın şiir dünyası* (2. Baskı). Ankara: Akçağ. Toprak, M. (1993), Cevşen (Edebiyat). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (s.462-464). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tökel, D. A. (1998). *Divan şiirinde mitolojik ve efsânevî şahıslar.* Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Turan, A. F. (2011). Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları. *Milli Folklor Dergisi*, 90, 49-59. http://www.millifolklor.comErişim Tarihi: 19.06.2019

Turan, Hayrunnisa. (1994). Şîr u Hurşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 51(10) , 445-475.

Unat, Y.(2002), Küsûf (İlimler Tarihi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.578-579). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uzun, M. (1992). Edebiyatta burç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C.6, s. 424-426). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uzun, M. İ.(2000), İbrahîm(Türk Edebiyatı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.272-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uzun, M. İ.(2000), İsâ (Türk Edebiyatı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.473-475). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Usûlî Divanı (1990). (haz. M. İsen). Ankara: Akçağ.

Sehî Bey Divanı (2010). (haz. H.YEKBAŞ). İstanbul: Kitabevi.

Şemseddin Sâmî(1317). *Kamûs-ı Türkî.* Dersaadet: İkdam Matbaası.

Şenesen, İ.(2016). Adana Halk Kültüründe Gökyüzü ile İlgili İnanışlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme. *ASIA MINOR STUDIES*, 09, s. 64-92.

Yaşaroğlu, M. K.(2002), Küsûf, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (s.576-577). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yekbaş, H.(2010). Divan Şiirinde Yunani Şahsiyetler. *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 281-300.

Yekbaş, H.(2010). Divan Şiirinde Kur'ân *İSTEM*, 16, 199-232.

Yeniçeri, C.(1996), Güneş (Kuran ve Hadis). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* (c.14, s.291-292). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yıldırım, Ali (2002). Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi *Bilig*, 25 , 125-138

Yıldırım , Nimet (2015). *İran Mitolojisi* İsranbul: Kabalcı.

Yıldırım , Nimet (2006). *Fars mitolojisi sözlüğü.* İsranbul: Kabalcı.

Yiğit, A.Selman (2019). Nâilî Divânı'nda Peygamberler. *Mavi Atlas*, 7(1) , 230-244.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı **:** Nisa İSTANBULLU

Doğum Yeri ve Tarihi **:** Adana, 1992

E-posta **:** nisaistann@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

2011-2015 **:** Lisans, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.

2006-2010 **:** Lise, Adana Erkek Lisesi, Adana.